

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MALİYE ANABİLİM DALI

VERGİ KÜLTÜRÜ VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SERHAT EKŞİK

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. TİMUR TÜRGAY

ÇANAKKALE – 2022

T.C

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

MALİYE ANABİLİM DALI

VERGİ KÜLTÜRÜ VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SERHAT EKSİK

Tez Danışmanı
DOÇ. DR. TİMUR TÜRGAY

ÇANAKKALE - 2022

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Serhat EKSİK tarafından Doç. Dr. Timur TÜRGAY yönetiminde hazırlanan ve 09/05/2022 tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Vergi Kültürü ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi: Türkiye Örneği**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Maliye Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Doç. Dr. Timur TÜRGAY
(Danışman)

Rof. Dr. Murat AYDIN

Rof. Dr. İbrahim Attila ACAR

.....

.....

.....

Tez No : 10462256

Tez Savunma Tarihi : 09/05/2022

.....

Doç. Dr. Yener PAZARCIK
Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi'ne uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğim, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Serhat EKSİK

20/05/2022

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleŐtirilmesinde, çalıŐmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen saygı değer danışman Doç. Dr. Timur TÜRGAJ hocama, çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen ve hayatımın her evresinde bana destek olan aileme sonsuz teŐekkürlerimi sunarım.

Serhat EKSİK

anakkale –Mayıs 2022

ÖZET

VERGİ KÜLTÜRÜ VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Serhat EKSİK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç Dr. Timur TÜRGAY

09/05/2022, 132

Kayıt dışı ekonomi, resmi kayıtlara girmeyen ya da geçirilemeyen, gerçekleşmesi sonucu gelir yaratan faaliyetlerin bütünüdür. 20. yüzyılın ortalarından itibaren kayıt dışı ekonomi, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede yaşanan bir olgu haline gelmiştir. Özellikle belge düzeninin ve kontrolünün dar ve yetersiz olduğu gelişmekte olan ülkelerde boyutu yüksektir. Kayıt dışı ekonomi, ülkelerdeki devlet gelirlerini azaltmakta ve beraberinde ekonomik ve sosyal açıdan büyük yıkımlara neden olmakta aynı zamanda ekonomik politikaların yanlış uygulanması sonucunu doğurmaktadır. Gelecekte oluşacak olan olumsuzlukları önlemek için kayıt dışı ekonomi sorununu öncelikle minimum seviyeye indirmek son derece önemlidir. Bu çözüm önerilerinden bir tanesi de mükellef odaklı olan vergi kültürüdür. Vergi kültürü, mükelleflerin vergisel sorumluluklarını zamanında ve gönüllü bir şekilde yerine getirmelerini sağlayan önemli bir kavramdır. Fakat bir toplumda vergi kültürünün yerleşebilmesi, kamuya olan güvene ve bununla birlikte ortaya çıkacak vatandaşlık bilincine bağlıdır. Dolayısıyla vergi kültürünün oluşmasında ve yerleşmesinde devlete büyük görevler düşmektedir.

Bu tez çalışmasında vergi kültürü ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişki literatür taraması kapsamında aranmıştır. Ekonomik ve mali faktörlerin kayıt dışı ekonomiyi artırdığı gibi, sosyal ve psikolojik faktörler de kayıt dışı ekonomiye olumlu ve olumsuz etkide bulunabilmektedir. Dolayısıyla, vergi kültürü de diğer psikolojik faktörler gibi kayıt dışı ekonomiyi açıklamada temel bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Karşılıklı bir etkileşim içerisinde bulunan vergi kültürü ile kayıt dışı ekonomi arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla vergi kültürü artıkça kayıt dışı ekonomi bir azalış gösterecek, vergi kültürü azaldıkça kayıt dışı ekonomi artma eğilimi gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Vergi kültürü, Kayıt dışı ekonomi, Türkiye

ABSTRACT

RELATIONSHIP OF TAX CULTURE AND INFORMAL ECONOMY: THE CASE OF TURKEY

Serhat EKSİK

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Finance Master's Thesis

Advisor: Assoc. Prof. PhD. Timur TÜRGAY

09/05/2022, 132

Informal economy is the whole of the activities that are not registered or cannot be registered and that generate income as a result of their realization. Since the middle of the 20th century, the informal economy has become a phenomenon experienced in many developed and developing countries. Its size is especially high in developing countries where document order and control is narrow and insufficient. Informal economy reduces state revenues in countries and causes great economic and social destruction, and also results in the wrong implementation of economic policies. In order to prevent future negativities, it is extremely important to minimize the informal economy problem first. One of these solution proposals is tax culture, which is taxpayer-oriented. Tax culture is an important concept that enables taxpayers to fulfill their tax responsibilities on time and voluntarily. However, the establishment of tax culture in a society depends on the trust in the public and the citizenship consciousness that will emerge with it. Therefore, the state has great responsibilities in the formation and settlement of tax culture.

In this thesis, the relationship between tax culture and informal economy has been searched within the scope of literature review. While economic and financial factors increase the informal economy, social and psychological factors can also have positive and negative effects on the informal economy. Therefore, tax culture, like other psychological factors, is a fundamental variable in explaining the informal economy. There is a negative relationship between the tax culture and the informal economy, which are in mutual interaction. Therefore, as the tax culture increases, the informal economy will decrease, and as the tax culture decreases, the informal economy will tend to increase.

Keywords: Tax culture, Informal economy, Turkey

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	x
TABLolar DİZİNİ.....	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii
GRAFİKLER DİZİNİ.....	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1

İKİNCİ BÖLÜM

VERGİ KÜLTÜRÜ VE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ	3
2.1. Vergi Kültürü Konsepti ve Kapsamı.....	3
2.1.1. Vergi Kültürünün Temel Özellikleri.....	8
2.1.2. Vergi Kültürüne Etki Eden Unsurlar	9
Ekonomik Faktörler	9
Hukuki Faktörler	9
Sosyal Faktörler	10
Siyasi Faktörler	10
Demografik Faktörler.....	10
Psikolojik Faktörler.....	10
2.1.3. Vergi Kültürünü Oluşturan Aktörler.....	11
2.1.4. Vergi Kültürüne Göre Mükellef Türleri	11
2.1.5. Vergi Kültürü'nün Modelleştirilmesi	12
Basitleştirilmiş Vergi Kültürü Modeli	13
İç İçe Geçmiş Vergi Kültürü Modeli	14

2.1.6. Vergi Kültürü Şoku ve Vergi Kültürü Gecikmesi	15
2.2. Kayıt Dışı Ekonomi Konsepti ve Kapsamı	17
2.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Gruplandırılması.....	23
Suç ve Yeraltı Ekonomisi.....	23
Beyan Dışı veya Yarı Ekonomi.....	24
Hiç Kayıtlara Girmeyen Ekonomi	24
2.2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri	25
Yasalara veya Kanunlara Aykırı Olması.....	25
Ahlaki Olmaması	26
Ölçülmesinin Zor Olması Durumu.....	26
Kuralsız Çalışma ve Esnek Olma.....	27
2.2.3. Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkış Nedenleri	27
Mali ve Ekonomik Nedenler	29
Siyasi Nedenler	30
Sosyal Nedenler	30
Teknolojik Nedenler.....	31
Psikolojik Nedenler.....	32
Hukuki Nedenler	32
Coğrafi Nedenler	33
2.2.4. Kayıt Dışı Ekonomide Ölçme Yöntemleri.....	33
Doğrudan Ölçme Yöntemleri	35
Dolaylı Ölçme Yöntemleri	36
Model Yaklaşımı	38
2.2.5. Kayıt Dışı Ekonominin Toplum ve Ekonomi Üzerine Etkileri	39
Kayıt Dışı Ekonominin Topluma ve Ekonomiye Olumlu Etkileri.....	40
Kayıt Dışı Ekonominin Topluma ve Ekonomiye Olumsuz Etkileri	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERGİ KÜLTÜRÜ VE KAYIT DIŞI EKONOMİ KAPSAMINDA SEÇİLMİŞ ÜLKE ÖRNEKLERİ VE TÜRKİYE

3.1. Amerika Birleşik Devletleri'nde Vergi Kültürü ve Kayıt Dışı Ekonomi	43
3.2. Almanya'da Vergi Kültürü ve Kayıt Dışı Ekonomi	46
3.3. Çin'de Vergi Kültürü ve Kayıt Dışı Ekonomi	50
3.4. Azerbaycan'da Vergi Kültürü ve Kayıt Dışı Ekonomi	52

3.5. İsveç'te Vergi Kültürü ve Kayıt Dışı Ekonomi.....	55
3.6. Türkiye'de Vergi Kültürü, Kayıt Dışı Ekonomi ve Karşılaştırmalı Ülke Değerlendirmesi	57

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE VERGİ KÜLTÜRÜ VE KAYIT DIŞI EKONOMİ BAĞLAMINDA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	73
---	----

4.1. Çözüm Odaklı Öneriler ve Türkiye'de Uygulanabilirliği	74
4.1.1. Ekonomik Kökenli Sorunlara İlişkin Öneriler	75
İşsizlik Sorununa Yönelik Öneriler	75
Enflasyona Yönelik Öneriler	76
Yoksullukla Mücadeleye Yönelik Öneriler	77
Gelir Dağılımına Yönelik Öneriler	79
4.1.2. Mali Kökenli Sorunlara İlişkin Öneriler	81
Vergi Oranlarına İlişkin Öneriler	81
Vergi Denetimlerine İlişkin Öneriler	83
Vergi Cezalarına İlişkin Öneriler	84
İstisna ve Muafiyetlere Yönelik Öneriler	86
Sık Sık Çıkarılan Vergi Aflarına Yönelik Düzenlemeler	87
Karmaşık Vergi Kanunlarına Yönelik Öneriler	88
Dolaylı Vergilere İlişkin Öneriler	89
Uzlaşma Müessesesine İlişkin Öneriler	91
Basiretli ve Dürüst Mükelleflere Yönelik Öneriler	92
4.1.3. İdari Kökenli Sorunlara İlişkin Öneriler	93
Vergi Dairelerinin Güçlendirilmesi	93
Kurumlar Arası Koordinasyona Yönelik Öneriler	94
4.1.4. Sosyal Kökenli Sorunlara İlişkin Öneriler	95
Toplumun Vergi Kavramı ve Kayıt Dışı Ekonomi Hakkında Bilgisi	95
Kırdan Kente Gerçekleşen Göç'ün Etkisi ve Öneriler	96
Kamusal Kaynakların İsraf Edilmediği İnancına Yönelik Öneriler	98
Vergi Politikalarına ve Vergi Yönetimine Güven Tesisine İlişkin Öneriler	99
Ödeme Yöntemlerine Yönelik Öneriler	100

BEŞİNCİ BÖLÜM
SONUÇ

102

KAYNAKÇA..... 105

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
DGE	Dinamik Genel Denge
Ed.	Editör
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
%	Yüzde Oranı
ILO	International Labour Organization
IRS	Internal Revenue Service
KDV	Katma Değer Vergisi
KKTC	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
No.	Number/Numara
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TV	Televizyon
Vb.	Ve benzeri
Vd.	Ve diğerleri
Vol.	Volume
WEF	The World Economic Forum
WVS	The World Values Survey

TABLULAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	: Vergi kültürünü tutum ve davranışlar açısından ortaya çıkaran özel ve genel etmenler.....	6
Tablo 2	: Kayıt dışı ekonomi ile ilgili bazı terimler.....	18
Tablo 3	: Kayıt dışı ekonomi kavramları ve kavramların olası anlamları matrisi.....	19
Tablo 4	: Kayıt dışı ekonominin faaliyet türlerine göre sınıflandırılması.....	22
Tablo 5	: Kayıt dışı ekonominin artış nedenleri yüzde olarak.....	28
Tablo 6	: Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri.....	34
Tablo 7	: Türkiye’de gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutunun illere göre dağılımı.....	62
Tablo 8	: Faaliyetlere göre Türkiye’de gerçekleşen kayıt dışı istihdam oranları.....	63
Tablo 9	: Türkiye’de gerçekleşen kayıt dışı ekonominin aylık değişimi.....	66
Tablo 10	: Bazı Avrupa ülkelerinin kayıt dışı ekonomik boyutu.....	70
Tablo 11	: Türkiye’de işteki durumlarına göre yoksul olanların yüzdesi.....	78
Tablo 12	: Ülkelerin 2019 yılındaki Gini katsayısı.....	80
Tablo 13	: Türkiye’de mükellef denetleme oranları.....	83
Tablo 14	: Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergi yüzdeleri.....	90

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1	: Vergi kültürünün temel özellikleri.....	8
Şekil 2	: Vergi kültürünü oluşturan aktörler.....	11
Şekil 3	: Basitleştirilmiş vergi kültürü modeli.....	13
Şekil 4	: İç içe geçmiş vergi kültürü modeli.....	14
Şekil 5	: Kayıt dışı ekonominin yasal olan ve yasal olmayan faaliyetleri.....	20

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik No	Grafik Adı	Sayfa No
Grafik 1	: Türkiye’de kart harcamaları il kayıt dışı ekonomi değişimi...	101

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Devletler finansman ihtiyacını genellikle vergiler aracılığıyla gidermeye çalışmakta, eksiksiz bir şekilde toplanabilmesi için de gerektiğinde vergi affı, muafiyet, uzlaşma ve ödüllendirme gibi uygulamalara başvurmaktadırlar. Oysa gelirin adaletsiz dağıtılması, enflasyonun yüksekliği, işsizlik sorunu, vergi oranlarının yüksek olması, düzensiz göçler ve çarpık kentleşme mükellefin psikolojisini bozarak vergisel yükümlülüklerini bazen eksik, bazen de hiç beyan etmemesine neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomiden kaynaklı vergilendirilebilir gelirin vergilendirilememesi ise birçok ülke açısından finansman sıkıntısı doğurmaktadır.

Birçok ülkenin genel sorunlarından biri haline gelen kayıt dışı ekonomi, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde belge düzeninin zayıf olması ve gelir seviyesinin düşük olmasından kaynaklı daha fazla hissedilmektedir. Bu da ister istemez kayıt dışı ekonomi ile siyasetçilerin, muhasebecilerin, istatistikçilerin ve ekonomi ile uğraşan herkesin daha fazla ilgilenmesine neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi kavramının bu kadar çok kişi tarafından ilgilenilmesi, ne kadar çok önemli bir orun olduğunun göstergesidir.

Kayıt dışı ekonominin ekonomik, mali ve sosyal olan olumsuz etkileri yanında ekonomiyi canlandırma, istihdamı artırma gibi olumlu etkileri de söz konusudur. Kayıt dışı ekonominin sadece ekonomik ve mali faktörlerden etkilenmediği vergi ahlakı, vergi kültürü, vergi uyumu ve benzeri sosyal ve psikolojik faktörlerden de etkilenebildiği varsayımı bu konuya olan ilgiyi artırmaktadır. Bu doğrultuda, 1990'lı yıllardan itibaren bu konu hakkında yapılan çalışmaların sayısı artış göstermiştir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, psikolojik ve sosyal faktörlerin kayıt dışı ekonomi üzerinde önemli bir değişken olduğu sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonominin minimum seviyelere düşürülmesi için öncelikle kişilere sosyal ve psikolojik açıdan zarar vermeyecek etkin ve planlı politikalar izlenmelidir. Toplumdaki kişilerin bir olmasıyla ve devlete olan güvenin sağlanmasıyla ancak kayıt dışı ekonomi sorunu arzulanan seviyelere çekilerek

çözülebilir. Dolayısıyla, mükelleflerin kayıt dışı ekonomiye yönelme sebepleri araştırılarak öğrenilmeli ve o yönde uygulamalara başvurulmalıdır.

Kayıt dışı ekonomi ile sosyal ve psikolojik faktörlerden biri olan vergi kültürü arasındaki ilişki bu tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır. Tezin amacı, vergi kültürü ile kayıt dışı ekonomi arasında bir ilişki olup olmadığını incelemek ve eğer inceleme sonucu bir ilişki söz konusu ise, bu ilişkinin kayıt dışı ekonomiyi ve vergi kültürünü hangi yönde etkilediğini açıklamaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde giriş kısmına yer verilmiştir. Kayıt dışı ekonomi ve vergi kültürüne yönelik ufak bir giriş yapılmıştır. Çalışma içinde ne yapılacağına dair, çalışmanın bölümlerinde hangi konulara değinileceği hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde kayıt dışı ekonomi kavramı ve vergi kültürü kavramı kuramsal olarak ele alınacaktır. İki kavrama ait temel özellikler, bu kavramlara etki eden unsurlar ve ekonomiye olan etkileri alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ABD, İsveç, Almanya, Azerbaycan, Çin ve Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ve vergi kültürü boyutları, seçilmiş olan bu ülkelerin kayıt dışı ekonomi bağlamında vergi kültürüne yönelik izledikleri politikalar incelenecektir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde seçilmiş olan ülkelerin izlediği uygulamalar dikkate alınarak, Türkiye’de kayıt dışı ekonomiyi önlemede vergi kültürü üzerine çözüm önerilerine yer verilecektir.

Çalışmanın son bölümünde ise, sonuç kısmına yer verilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında, vergi kültürü ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiye değinilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

VERGİ KÜLTÜRÜ VE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Tez çalışmasının bu bölümünde, tez başlığını oluşturan vergi kültürü ve kayıt dışı ekonomi kavramları, aralarında ilişki olup olmadığını daha iyi anlayabilmek için kuramsal çerçevede ele alınacaktır. Vergi kültürü ve kayıt dışı ekonominin kapsamı, özellikleri, etki eden faktörler gibi alt başlıklar bu bölümde yer almaktadır.

2.1. Vergi Kültürü Konsepti ve Kapsamı

Vergi kültürünün uzun yıllar boyunca sosyologlar, politikacılar ve kuramcılar tarafından fazla önem verilmeyen bir kavram olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, vergi kültürüne ait varılmış standart bir tanımlamanın olmadığı ve ülkeden ülkeye farklılık gösteren farklı tanımlamaların altında yatan sebebin farklı vergi kültürü düzeyine sahip olmak ile bağlantılı olduğu söylenebilir (Bakırtaş, 2016: 72). Yapılan araştırmalara göre, vergi kavramı her toplumda farklı şekillerde algılanmakta ve her topluma ait bir vergi kültürü söz konusu olabilmektedir (Ayas ve Saruç, 2015: 178). Dolayısıyla toplumların sahip olduğu veri yapıları ile vergi kültürleri bağlantılı olup birbirlerine olumlu veya olumsuz etkide bulunmaları sebebi ile vergi kültürü kavramının doğru belirlenmesi önemlidir (Demir, 2018a: 74). Bir toplumun sahip olduğu vergi kültürünü tespit edebilmek için çok fazla araştırma yapmak gerekir. Çünkü vergi kültürünü etkileyen birden fazla aktör bulunmaktadır. Aktörlerin yanı sıra birden fazla kurum, prosedürler ve bunların etkileşimleri yer almaktadır. Yapılacak az sayıdaki araştırma ile bu aktörler analiz edilemeyebilmektedir (Nerre, 2004: 18). Bununla birlikte vergi kültürü sabit değildir. Zamana ve yerleşim yerine göre değişebilen bir kavramdır. Ekonomi boyutundan, coğrafi değişikliklerden ve benzeri sebeplerden de etkilenebilmektedir (Chuenjit, 2014: 16).

Vergi kültürü kavramının bazı çalışmalarda ilk kez 1926 yılında Frans Meisels tarafından kullanıldığı söylenmektedir (Bakırtaş, 2016: 72; Demir, 2018a: 75). Ancak çoğu çalışmada vergi kültürünün, ilk kez 1929 yılında Schumpeter tarafından yapılan “Ekonomi ve Gelir Vergisi Sosyolojisi” adlı çalışmasında, verginin evrimsel karakterine vurgu yapılarak kullanıldığı açıklanmıştır (Gencel ve Kuru: 2020: 31; Nerre, 2001: 2). Schumpeter çalışmasında, “yavaş yavaş evrimsel dönüşüm içerisinde gider” deyişiyle vergi kültürü kavramını, “kültürlü/geçişli” vergi sistemleri ile ilgili ele almıştır (Taytak, 2016:

1937). Schumpeter faaliyette bulunan vergi sistemlerinin hiç değişmeden ebediyen aynı kalamayacağını dile getirmiştir (Cesur ve Çelikkaya, 2014: 2).

Vergi kültürünün literatürde çok farklı şekillerde tanımlamalarının yer aldığı bilinmektedir. Çağdaş bilimde vergi kültürünün bireyselleştirilmiş olan 400’den fazla tanımı bulunmaktadır (Reut, 2019: 78). Vergisel açıdan değerlendirildiğinde, sadece vergi sistemi ve fiili vergi uygulamalarının bir parçasını oluşturan vergi kültürü, bir toplumda mevcut bulunan vergi makamları ile vergi mükellefleri arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır (Nerre, 2008: 154). Çoğunlukla kullanılan tanımlamalara bakacak olursak vergi kültürü, mükelleflerin vergisel mükellefiyetleri ya da vergi ödeme istekleri ile ilgili içgüdüleridir. Bununla beraber mükelleflerin vergi ahlakı, vergi kaçırma istekleri ve vergi cezaları karşısında sergiledikleri tavırları olarak da tanımlanabilir (Abdiyeva vd., 2015: 46). Vergi kültürü vergi mükellefi, hükümet, ulusal kültür ve vergilendirme kurallarını kapsayan iyi bir etkileşim kümesidir (Khaerunnisa vd., 2016: 62).

Alfons Pausch’a göre vergi kültürü, “kişi psikolojisinin ve yaratıcılığının ortaya konmasıdır”. Yapmış olduğu bu tanıma göre bir toplumun sahip olduğu vergi kültürünün, vergi sistemini şekillendiren bireylerle ilişki içinde olduğu sonucuna varılmaktadır (Özdemir, 2015: 178). Nerre’ye göre vergi kültürü, toplumun süregelen kültürünün içine gömülmüş olan ve sürekli bir etkileşimin sebep olduğu alışmışlıkları ve bağları içeren, ulusal vergi sistemi ve onun uygulamaları ile ilgili resmi ve resmi olmayan kurumların tümüdür (Reut, 2019: 78). Nerre’nin bu tanımına göre vergi kültürü, ülkelerin vergileme kültürü ile vergi ödeme kültürünü içinde barındıran çok geniş bir kavramdır (Uyanık, 2019: 360). J. Homans vergi kültürünü sosyal değişim teorisine göre ele almıştır. Homans’a göre vergi kültürü, vergi ve diğer faaliyetlerin değiş tokuşu içinde yer alan istikrarlı bir kavramdır (Korostelkina, 2020: 2). Vito Tanzi’ye göre ise vergi kültürü, vergisel yükümlülüğü bulunan kişilerin sahip olduğu belirli bir vergi bilinci olarak ifade edilmektedir. Tanzi’ye ait bu görüş, Jorge Martinez Vazquez ve yanında yer alan bilim adamları tarafından da paylaşılmıştır (Uzun, 2015: 20). Bütün bu yapılan açıklamalar dikkate alındığında esas olarak vergi kültürü, vergiye ait sistemsel bir düzen, vergi ile ilişki içinde olan tüm oyuncuların etkileşimi ve bununla beraber doğruluk, adil olma, üstüne düşen görevin farkında olma gibi kültürel iç içe maziliğın bir karması olarak tanımlanabilir (Yılmaz, 2019: 24-25).

Vergi kültürünün temel amacı ise, vergi gelirlerini artıracak ve ekonomiye olumlu etki sağlayacak davranışların topluma aşılmasıdır. Hükümet kararlaştırdığı değerleri ve iyimser davranışları topluma aşılması sonucu da kötü davranışları bireysel düzeyde azaltabilir (Roca, 2001: 14). Dolayısıyla birey, mevcut bulunan vergi sistemini dikkate alarak görevlerinin neler olduğunu ve nasıl bir rol üstlenmesi gerektiğini öğrenme konusunda istekli olacaktır. Devletin iyimser davranmasıyla beraber, birey karşısına çıkan gelir yetersizliği, vergi ödeme gücü eksikliği ve benzeri ekonomik sorunları, kanunlarda yazılanları göz önünde bulundurarak çözüme kavuşturacaktır (Niknamian, 2017: 1).

Vergi kültürünün literatür üzerinde çok sayıda tanımının yapılmış olması anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Ama bu yapılan tanımları tutum ve davranış açısından sınıflandırarak değerlendirmek mümkündür.

- *Tutumlar yoluyla vergi kültürünün açıklanması:* G. Boss, M. Mishustin ve G. Greif gibi çalışmacılara göre vergisel yükümlülüğünü yerine getiren mükelleflerin verginin amacını algılamaları gerektirir. Bu hedefe ulaşmak için ise mükelleflerin vergi hakkında bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu ve buna benzer olaylarda iletişim araçları kullanılmaktadır. Fakat iletişim araçları zayıf kalmaktadır. Başta iletişim araçlarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu iletişim araçlarını güçlendirmek için eğitim kurumları ve okullar önem taşımaktadır. Çünkü okuryazarlığın, iletişim ve vergi kültürü üzerinde rolü yüksektir.
- *Davranışlar yoluyla vergi kültürünün açıklanması:* F. M. Hartman, U. Hübner, Berger, Jorge Martines-Vazquez, G. Bukajev ve Vito Tanzi gibi çalışmacılara göre vergi kültürü, vergi ödeyen taraf olan vergi mükellefleri ve toplayan taraf olan vergi memurları arasındaki mevcut ilişkiden ibarettir. Vergi idaresi ile mükellefler arasındaki ilişki, devletin uyguladığı vergilerin koşullarına ve mükelleflerin vergiye karşı sergiledikleri davranışlara bağlıdır.
- *Hem tutum hem de davranışlar yoluyla vergi kültürünün açıklanması:* J. A. Schumpeter, A. Spitaler, Alfons Pausch, M. Camdesus, L. E. Combest ve Birger Nerre gibi çalışmacılara göre, ödenen her verginin geride bıraktığı ekonomik ve psikolojik bir etki bulunmaktadır. Sosyal, tarihi, coğrafi, iktisadi ve psikolojik farklılıkların vergiler üzerinde etki yarattığı savunulmaktadır.

Ülkelerde mevcut bulunan vergi sisteminin güçlendirilmesi sonucu, toplumların vergi kültürü de artış göstermektedir. Dolayısıyla vergi kültürü, vergi sistemindeki pratik uygulanış ve ulusal kültür ile ilişki içindedir (Sinküniene ve Levisauskaite, 2010: 31-32).

Tablo 1

Vergi kültürünü tutum ve davranışlar açısından ortaya çıkaran özel ve genel etmenler

Etmenler	Tutumu ileten	Davranışı ileten
Özel etmenler Vergi ile ilgili olanlar	<ul style="list-style-type: none">• Vergilendirme ilkelerinin başarısı• Mükelleflerin vergiye karşı tutumu• Vergi mükellefleri ile vergi yöneticileri arasındaki ilişkisi	<ul style="list-style-type: none">• Vergilendirmeyle ilgili çözümleyici araçlar
Genel etmenler Toplumsal-İktisadi	<ul style="list-style-type: none">• Eğitim sisteminin boyutu	<ul style="list-style-type: none">• Ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyesi• Sosyal düzen

Kaynak: (Sinküniene ve Levisauskaite, 2010: 32).

Tablo 1’de görüldüğü üzere bireylerin tutum ve davranışlarını olumlu veya olumsuz etkileyen etmenler yer almaktadır. Bu etmenler, özel etmenler ve genel etmenler olarak gruplandırılmıştır.

Vergi kültürü hakkında yapılan çalışmaların genelinde, vergi mükellefleri ile vergi idaresi arasındaki ilişki dikkate alınmıştır. Vergi kültürü tanımlanırken, vergi sistemi içinde yer alan bireyler ile toplum arasındaki ilişkiler kadar vergisel yükümlülüklerin gerçekleştiği çevrede bireylerin düşünme ve uygulama şekli de önem taşımakta ve dikkate alınması gerekmektedir (Özdemir, 2015: 179). Toplumun sahip olduğu vergi kültürü boyutu, vergisel yükümlülüklerin gönüllü bir şekilde yerine getirilmesi ve vergi idaresi tarafından uygulanmaya konulacak olan vergi politikalarından başarı elde edilmesi açısından önem taşımaktadır (Taytak, 2016: 1934). Vergi kültürünün düşük olduğu toplumlarda, vergi kaçakçılığı bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda toplumda vergi kaçakçılığı yaygınlaşsa, vergisel yükümlülüğünü yerine getiren mükelleflerde vergi kaçırmaya yönelebilir. Tam tersi durumda ise, toplumun dürüstçe vergisel işlemlerini

yerine getirme oranı yüksek ise vergi kaçırma oranı düşük kalacaktır (Doerrenberg ve Peichl, 2018: 1). Wenzel'e göre, bireyin vergisel yükümlülüğünü yerine getirme isteği yüksek olsa da toplum içindeki olumsuz davranışlar sebebiyle bireyin vergisel yükümlülüğünü yerine getirme isteği azalacaktır (Gürçam ve Moç, 2019: 1410).

Vergi kültürü boyutunun düşük olması ile beraber toplum içinde bedavacılık sorunu da ortaya çıkmaktadır. Devletin sunmuş olduğu mal ve hizmetlerden toplumun bir kısmı vergi ödeyerek yararlanırken, bir kısmı ise vergi kaçırarak veya vergiden kaçınarak hiçbir bedel ödemediği yararlanmaktadır. Bununla beraber, hükümetin toplamış olduğu vergi gelirlerinin başlıcası olan dolaylı vergiler, dar gelirli olan kesimi zora sokmaktadır. Dolayısıyla toplum içinde olan vergi adaleti de ortadan kalkmaktadır. Bedavacılık sorunu sonucunda, hükümetin gelir kalemlerinde azalma olacak, izlediği kamusal hizmetlerden toplumun bir kısmı mahrum kalacak ve sömürge sorunu da ortaya çıkacaktır (Korlu vd., 2016: 446).

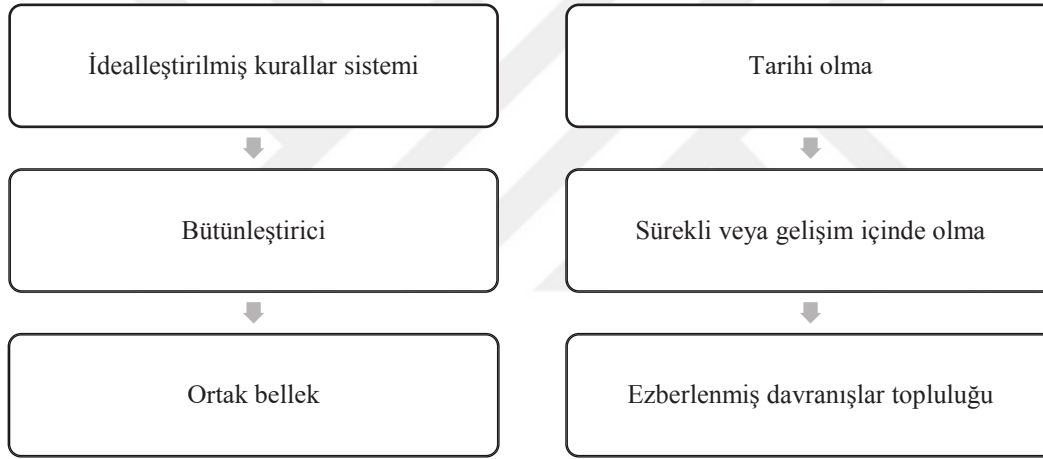
Kaynak dağılımında etkinlik, adaletli gelir dağılımı, ekonomik büyüme, ekonomik istikrar gibi sosyal ve ekonomik hedeflere ulaşmak için etkili bir vergi sistemi uygulanmalıdır. Etkili vergi sistemiyle istenilen hedeflere ulaşılması sonucu vergi kültürü de artış gösterecektir (Güneş ve Polat, 2016: 11). Toplumun vergi kültürünü artırmaya yönelik politikalar izlenmezse, hükümetin gelir tahsilâtında bir azalma meydana gelecektir. Dolayısıyla devlet dairelerinin verimli çalışması da bundan olumsuz etkilenecektir (Ntwampe, 2018: 3). Vergi kültürü boyutunun yüksek olabilmesi ve sürecin oluşmasını sağlayan politikaların genel görünümünün tespit edilebilmesi için öncelik olarak vergi kültürüne etki eden faktörlerin tanımlanması önem taşımaktadır (Gencel ve Kuru, 2012: 31). Etki eden faktörlere 2.1.2'de ele alınmıştır. Vergi kültürü maliye bilimi açısından değerlendirilecek olursa (Korlu vd., 2016: 446);

- Mükellef tarafından yapılmış işlemlerin kayıtlara doğru ve eksiksiz kaydedilmesi ve yapılan kayıtların saklanması,
- Mükellefin ilgili vergi dairesine vergi beyannamelerini süresinde bildirmesi ve gecikmemesi,
- Vergiye ilişkin borçların süresinde hesaplanması ve mevzuat gereği ilgili vergi dairesine bildirilmesi,

- Hesaplanmış olan vergi borçlarının zamanında doğru ve eksiksiz ödenmesi gibi davranış çıktılarını içermesi gerekmektedir.

2.1.1. Vergi Kültürünün Temel Özellikleri

Yapılan çalışmalara göre, toplumların vergiyi algılama ve vergisel işlemleri yerine getirme düzeyleri birbirinden farklıdır. Her ülkenin veya her toplumun kendine has bir vergi kültürü anlayışı bulunmaktadır (Özkan, 2017: 474). Genel kültür tanımının, temel özelliklerini taşıyan alt bir kavram olan vergi kültürünün temel özellikleri Şekil 1’de gösterilmiştir. Ayrıca vergi kültürü toplumsal bir davranış olarak ele alındığında, insanoğlunun ekonomik uyum içerisinde devletin mevcudiyetini devam ettirmesi için yaptığı her türlü şeydir (Demir, 2018b: 103).

Şekil 1. Vergi kültürünün temel özellikleri

Kaynak: Literatürde yer alan çalışmalar göz önünde bulundurularak tarafınca hazırlanmıştır.

Topluma yeni katılacak olan bireyler davranış kalıplarını ve yaşam düzenlerini bu özelliklere göre şekillendirmektedir. Her toplumun kendine has vergi kültürü özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerin topluma olan etkileri şu şekilde sıralanabilir (Demir, 2018b: 103-104):

- Toplum içinde yaşayan bireylerin kişilikleri bu özellikler doğrultusunda şekillenmekte ve sosyalleşme artmakta,
- İnsanlar bir sistem veya uyum içinde hayatlarını sürdürmekte,
- Birlik ve beraberlik hisleri güçlenmekte,

- Toplum içinde sıkı bir bağıllık söz konusu olmakta ve toplumu diğer toplumlardan ayıran bir farklılık ortaya çıkmaktadır.

2.1.2. Vergi Kültürüne Etki Eden Unsurlar

İnsanlar çoğu durumda, olanakları dâhilinde daha düşük vergi ödeme veya hiç ödememe yolunu tercih etmektedirler. Bu anlayış literatürde “Caydırma modeli” veya “Beklenen fayda teorisi” olarak isimlendirilmektedir. Mükelleflerin vergi kültürünü belirleyen başlıca unsurlar; vergi oranı, vergi denetim sıklığı, cezaların caydırıcılık oranı, vergi sistemindeki adaletsizlik, yaşadığı çevre ve yakalanma korkusudur (Özkan, 2017: 475).

Sosyal düzeyde vergi kültürü, bireylerin vergiye karşı davranışlarını nasıl etkiliyorsa aynı şekilde vergi kültürünü de etkilemekte olan unsurlar söz konusudur. Bu bağlamda bireylerin vergi kültürünü hukuki, siyasi, sosyal, ekonomik, demografik, psikolojik vb. faktörler etkilemektedir (Taytak, 2016: 1937).

Ekonomik Faktörler

Topluma ekonomik açıdan yarar sağlayan politikalar, toplumun sahip olduğu vergi kültürünü artırırken, tam tersi durumda zarar veren politikalar da toplumun vergi kültürünü azaltmaktadır. Bireylerin veya toplumların vergi kültürünü etkileyen ekonomik faktörler; vergi yükü, vergi sisteminin yapısı, vergi sistemindeki adaletsizlik, vergi aflarının sıklığı, parasal cezaların caydırıcı yapısının yetersiz kalması, vergi denetimlerinin yetersiz kalması, kamu harcamaları, ekonomik krizler, kayıt dışı ekonomi ve benzeri kavramlardan oluşmaktadır (Barbuta-Mışu, 2011: 69; Özkan, 2017: 476).

Hukuki Faktörler

Bireylerin vergi kültürünü etkileyen faktörler arasında hukuki faktörlerin de etkisi bulunmaktadır. Vergi ile ilgili kanunların sade ve anlaşılır olmaması, yasaların sık sık değişmesi, vergi sisteminin karmaşık olması ve benzeri maddelerden meydana gelen bu faktörler vergi kültürüne zarar vererek bireyleri, vergisel yükümlülüklerini yerine getirme konusunda olumsuz etkilemektedir (Bahşı, 2019: 92).

Sosyal Faktörler

Ekonomik ve hukuki faktörlerin yanı sıra sosyal faktörlerde vergi kültürü üzerinde önemli rol oynamaktadır. Toplumun devlete olan bağlılığı, vergi dairesi, dini inanç, vatandaşlık bilinci, toplumun vergi zihniyeti, ekonomik istikrarsızlık ve benzeri faktörler vergi kültürünü artırabildiği gibi tam tersi azaltabilmektedir (Bahşı, 2019: 93; Taytak, 2016: 1939).

Siyasi Faktörler

Toplumun sahip olduğu vergi kültürünü siyasi faktörlerde etkilemektedir. Toplumun devlete olan güveni, kanuni sisteme güven, demokrasi ve benzeri unsurlar siyasi faktörlerdir (Abdiyeva vd., 2015: 49). Devlete olan güven, vergi kültürünü etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesidir. Çünkü güven duygusu, adalet algısı ile bağlantılı bir şekilde değişebilmektedir. Örneğin; mükellefler vergi dairesinin kendilerine adaletli davrandığını düşündüğü takdirde vergi dairesine daha çok güvenecektir. Ancak tam tersi durumda, güven duygusu azalacaktır (Taytak, 2016: 1940).

Demografik Faktörler

Vergisel yükümlülüğü bulunan mükelleflerin demografik özellikleri de, vergi kültürü üzerinde olumlu veya olumsuz etki gösterebilmektedir. Cinsiyet faktörü, yaş faktörü, kişinin medeni durumu, eğitim durumu, meslek durumu, gelir düzeyi ve benzeri demografik faktörler sayılabilir (Taytak, 2016: 1941-1942).

Literatür üzerinde yer alan çalışmaların bir kısmı yaşlı kesimin vergi kültürünün yüksek olduğunu savunurken, diğer kısmı genç kesimin vergi kültürünün yüksek olduğunu savunmuştur (Akbay, 2019: 29). Bu durum eğitim için de geçerlidir. Okumuş kişilerin vergi hakkında bilgi sahibi olduğu ve beraberinde vergi kültürünün ve vergi ahlakının da yüksek olduğu söylenilebilir. Ancak bu durum kimi zaman, okumuş kişilerin vergi ile ilgili açıkları bildikleri ve bu açıklardan faydalanarak vergi kaçırımlarıyla da sonuçlanabilir.

Psikolojik Faktörler

Son olarak psikolojik faktörlerin de vergi kültürü üzerinde etkisi bulunmaktadır. Kendini suçlu hissetme duygusu, utanç duyma duygusu ve benzeri psikolojik faktörler

vergi kültürünü olumlu yönde etkilemektedir (Akbulut, 2019: 13). Örneğin vergi kültürü yüksek olan bir toplumda, vergi kültürü düşük olan bir kişinin vergisel yükümlülüğünü yerine getirmemesi sonucu diğer bireylere karşı utanç duyması veya kendini suçlu hissetmesi olasıdır.

2.1.3. Vergi Kültürünü Oluşturan Aktörler

Vergi kültürünü oluşturan birden fazla aktör bulunmaktadır. Şekil 2’den de anlaşılacağı üzere vergi kültürü, sadece vergi sistemi ile vergi idaresinden meydana gelmemektedir. Vergi kültürü, vergi yetkilileri ile vergisel yükümlülükler sahip olan bireyler arasındaki asıl ilişkiye de dikkat çekmektedir (Gaber ve Gruevski, 2018: 83). Vergi kanunlarına göre vergi ödemekle yükümlü olan taraf mükellef olduğu için, vergi kültüründe sürekli aktif rol oynamaktadır (Doğan Özer, 2020: 179).

Şekil 2. Vergi kültürünü oluşturan aktörler

Kaynak: (Gaber ve Gruevski, 2018: 83).

Aralarındaki bağlantı mükellefler vergisel işlemlerini beyan etmede vergi idaresi memurlarına, vergi idaresi memurları sunması gereken raporlar ile politikacılara, politikacılar ise seçim mekanizmasından dolayı mükelleflere karşı sorumluluk taşımaktadır (Göde ve Gölçek, 2016: 211). Şayet vergi yetkilileri (politikacılar) güvenilir değilse, toplumun vergi kültürü seviyesi azalacaktır (Yurdakul, 2013: 39). Vergisel düzenlemelerden sorumlu olan kişiler, vergi kültürünü “şeffaflık ve hesap verebilirlik” gibi eylemlerle geliştirebilirler (Gaber ve Gruevski, 2018: 83).

2.1.4. Vergi Kültürüne Göre Mükellef Türleri

Vergisel yükümlülüğü bulunan kişilerin, göstermiş oldukları davranışlar farklılık gösterebilmektedir. Bu açıdan Torgler (2003), vergisel yükümlülüğü bulunan mükellefleri 4 gruba ayırmıştır (Hoşnut, 2015: 24-25; Özkan, 2017: 475);

- **Sosyal Mükellef:** Yakalanma riskinden dolayı korku içinde olan ve yasa dışı faaliyet gerçekleştirdikten sonra yakalanırsa utanç duyacak olan mükelleflerdir. Toplumdaki diğer mükelleflere göre vergi kültürü değişen ve hükümetin adalet ve eşitlik algısına göre vergi ödeme isteği etkilenebilen mükelleflerdir. Toplum üzerinde eşitlik algısı söz konusu olduğunda mükellefin vergi ödeme isteğinde bir artış olurken, tam tersi durumda ise bir azalış olmaktadır.
- **İçten Mükellef:** Karşılıksız ve bir baskı altında kalmadan vergisel yükümlülüğünü kendi isteğiyle yerine getiren mükelleflerdir. İçten mükellef, toplumda iç içe yaşadığı diğer mükelleflerin sergilemiş oldukları davranışlardan etkilenmemektedir. Ancak mevcut bulunan hükümetin sergilemiş olduğu davranışlardan etkilenmektedir.
- **Gönüllü Mükellef:** Vergiden hiçbir şekilde kaçınmayı düşünmeyen, yasa dışı yolları aramayan ve vergi kültürü fazla olan mükelleflerdir. Vergi cezası ve vergi denetimi hiç olmasa veya az olsa dahi vergisel yükümlülüğünü yerine getirirler.
- **Vergi Kaçakçısı:** Sürekli yasa dışı yolları arayan, vergi kaçırmaya yönelen ve vergi kültürü düşük olan mükelleflerdir. Bu olayları engelleyebilmek için vergi denetimlerinin sıklaştırılması ve vergi cezalarının caydırıcı olması gerekmektedir.

Vergi kültürü boyutunun artırılabilmesi için, içten mükelleflerin ve gönüllü mükelleflerin sayısında artış önem taşımaktadır. Bu artışın olabilmesi için ise devlete olan güvenin artırılması ve toplumun vergi hakkında sahip olduğu bilgilerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu iki mükellef tipi artırırken, vergi kaçakçısı olanlar da azaltılmaya çalışılmalıdır.

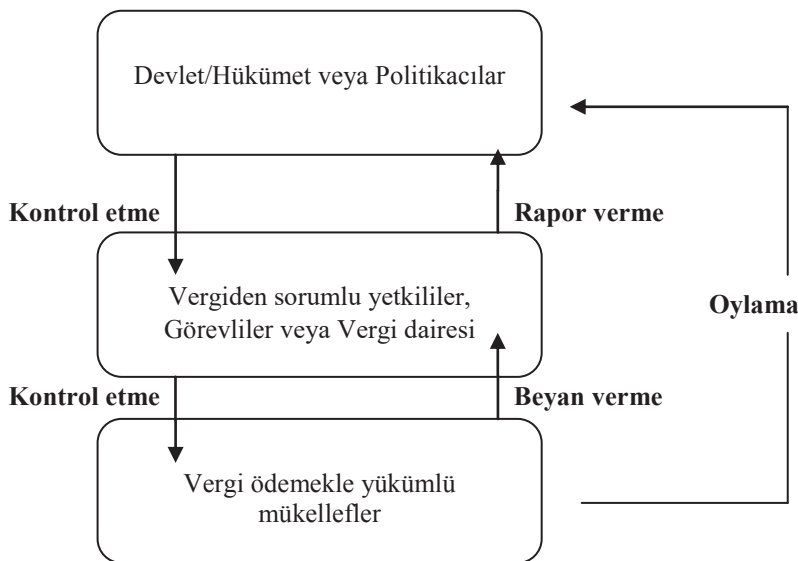
2.1.5. Vergi Kültürü'nün Modelleştirilmesi

Bir ülkenin klasik anlayışına göre mevcut bulunan vergi kültürü, sadece onun içeriğini oluşturanlardan ibarettir. Etki eden birçok aktör bulunmasına rağmen klasik anlayışta tümü ele alınmamıştır. Dolayısıyla bu anlayış vergi kültürü hakkında sağlıklı bilgi veremeyebilir. Vergi kültürü üzerinde büyük rol oynayan aktörlerden olan vergi mükellefleri ise yeni anlayışlarda ele alınmıştır (Nerre, 2006: 189). Yeni anlayış vergi kültürünü, vergi mükelleflerinin tutum ve davranışlarını dikkate alarak tanımlamaya

çalışmıştır. Nerre, yaptığı çalışmalarında vergi kültürünü çok farklı bir boyutta ele almıştır. Vergi kültürü, basitleştirilmiş model ve iç içe geçmiş model ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Nerre, basitleştirilmiş modelde etkileşim içinde olan oyuncuları daha dar kapsamlı ele alırken, iç içe geçmiş modelde ise oyuncuları daha da genişleterek aralarındaki ilişkiyi analiz etmeye çalışmıştır. Bu analiz sonucunda vergi kültürünü ortaya çıkarmayı, başardıktan sonrada milli kültüre ulaşmayı hedeflemiştir (Bakırtaş, 2016: 74).

Basitleştirilmiş Vergi Kültürü Modeli

Vergi kültürünün basitleştirilmiş modeli daha dar kapsamlı olduğu için kısa ve sade yorumlama yapılabilir. Aşağıda yer alan Şekil 3'ten de anlaşılacağı üzere basitleştirilmiş vergi kültürü kısıtlı sayıda katılımcı aktörden oluşmaktadır. Bu oyuncular; hükümet, vergi idaresi ve vergi ödemekle yükümlü olan mükelleflerdir. Bu sayılan oyuncuların vergi kültürü boyutunu dolaylı bir şekilde değiştiren diğer kitleler ise akademisyenler ile danışmanlardır. Dolayısıyla onların doğrudan bir etkisi bulunmadığı için ve bu modelin dar kapsamlı olmasından dolayı ele alınmamıştır. Basitleştirilmiş vergi kültürü modelinde yer alan oyuncuların kendi aralarında etkileşimleri bulunmaktadır. Vergi mükellefleri ile vergi sorumluları arasındaki ilişkiyi hükümet düzenler. Vergi mükelleflerinin, toplumdaki diğer mükellefler ile vergi yetkilileri arasında bir etkileşimi söz konusudur. Son olarak ise vergi mükellefleri hükümeti seçen aktörlerdir (Nerre, 2004: 6).

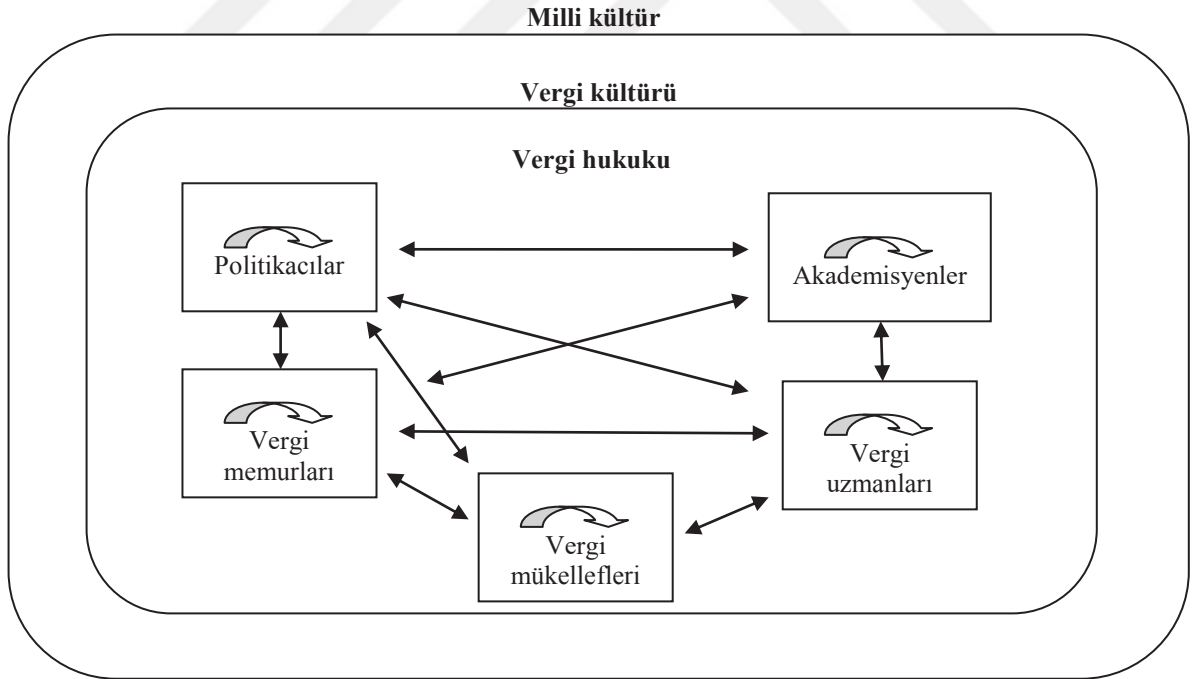
Şekil 3. Basitleştirilmiş vergi kültürü modeli

Kaynak: (Nerre, 2004: 7).

Şekil 3'e göre vergi kültürü içinde bulunan her oyuncunun diğer bir oyuncuya karşı yerine getirmesi gereken bir görevi veya sorumluluğu bulunmaktadır. Mükellefler beyan yükümlülüğünü yerine getirmek için vergiden sorumlu yetkililere, yetkililer rapor verme yükümlülüğünü yerine getirmek için hükümete, hükümet ise gelecekte tekrar seçilebilmek için mükelleflere karşı sorumludur. Bu sisteme göre her oyuncu diğer bir oyuncuya bağlıdır (Göde ve Gölçek, 2016: 212).

İç İçe Geçmiş Vergi Kültürü Modeli

İç içe geçmiş vergi kültürü modeli, basitleştirilmiş vergi kültürü modeline göre daha geniş ve kapsamlı olduğu için daha çok yoruma elverişlidir. Bu modelde daha çok aktör ele alınarak vergi kültürü tanımlanmaya çalışılmıştır. Nerre, vergi ile kültür kavramının ulusal tarihi olaylar ile geliştiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla vergi kültürünü, milli kültürün içerisinde ve onun bir alt kümesi olarak ele almıştır. Şekil 4'te de anlaşılacağı üzere milli kültürün içinde bulunan vergi kültürü, ülkede mevcut bulunan vergi hukukunu etkileyebilmektedir (Demir, 2018b: 105).

Şekil 4. İç içe geçmiş vergi kültürü modeli

Kaynak: (Dawood vd., 2020: 8).

Şekil 4'ten de anlaşılacağı üzere politikacılar, akademisyenler, vergileri denetleyen memurlar, vergi konusunda uzmanlaşmış kişiler ve vergi mükellefleri arasında bir etkileşim bulunmaktadır. Bu etkileşim öncelikle vergi hukukunu etkilemekte, vergi hukuku vergi kültürünü, vergi kültürü ise milli kültürü etkilemektedir (Gencel ve Kuru, 2012: 32).

Bu sayılan aktörlerin yanı sıra sosyal bağlar ve bağımlılıklardan da söz edilebilir. Aktörler arasındaki bağlar zamanla gelişme göstermektedir (Sakınç ve Cura, 2012: 47). Fakat Nerre (2008: 156), akademisyenler ile vergi mükellefi arasındaki ilişkiden tam olarak emin değildir. Bunu da iki aktör arasında herhangi bir bağ ortaya koymayarak dile getirmektedir. Modelde, toplum içinde yaşayan bireyler hem vergi mükellefi rolü hem de seçmen rolünü üstlenmektedirler. Bu açıdan modelin şekillenmesinde ve vergi kültürü boyutunun analizinde bireyler büyük önem taşımaktadır (Yöney, 2019: 26).

2.1.6. Vergi Kültürü Şoku ve Vergi Kültürü Gecikmesi

Vergi kültürü şoku kavramı, 1960'lı yıllarda Kalervo Oberg tarafından ortaya atılmıştır. 1960 yılında Amerikalı göçmenlerin kişisel ve göç etme nedenlerini araştıran William Fielding Oberg gözlemlerini yayınlamıştır. W.F. Oberg'den sonra bu kavram üzerinde araştırma yapan bazı çalışmacılar vergi kültürü şokunu farklı isimlendirmiştir. William Allen Smalley gibi bazı yazarlar dil şoku ismini kullanırken, James Francis Byrnes gibi bazı yazarlarda rol şoku ismini kullanmıştır. Bu kavramların hepsi aynı tanıma çıkmaktadır (Nerre, 2008: 157). Vergi kültürü şoku toplumun, güvensizlik hissi, anlayış eksikliği, kendini huzursuz hissetmesi ve benzeri olgulardan ortaya çıkan olumsuz tepkileri olarak tanımlanabilir. Toplumun bu olumsuz tepkileri mikro düzeyde olduğu gibi makro düzeyde de görülebilir. Vergi kültürü şoku, toplumda mevcut bulunan vergi kültürünün düşmesine ve vergiye karşı olan direncin artmasına yol açar (Özdemir, 2015: 180). Örneğin; alınması gerekenden daha fazla vergi alınması, güvensizlik hissi ve anlayış eksikliği gibi tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Makro düzeyde ortaya çıkan vergi kültürü şokları çok az görülmektedir. Çünkü hükümetin yeni çıkaracağı vergilere toplum yavaş yavaş alışmakta ve bu vergilere karşı çıkacak olan tepkilerde mikro düzeyde olmaktadır. Mikro ve makro düzeyde ortaya çıkan vergi kültürü şokları, vergilendirme kurallarına ilişkin güvensizliğin, memnuniyetsizliğin ve vergiye karşı yapılan tepkinin göstergesi durumundadır. Bu durumdan toplumun vergi ahlakı ve vergi bilinci de olumsuz

etkilenmektedir. Son olarak, hükümetin vergilerden elde ettiği gelirlerinde de bir azalma söz konusu olmaktadır (Nerre, 2008: 157-158).

Vergi kültürü gecikmesi kavramı ise, 1899 yılında Thorstein Veblen tarafından geliştirilen ve 1922 yılında William Fielding Ogburn tarafından toplumsal olarak ele alınan modern bir kavramdır. Modern kültürün birden fazla bölümü mevcuttur. Bölümleri aynı anda değişmemekte ve bazı bölümler geri kalan bölümlere nadiren daha hızlı değişmektedir. Kültürün bütün bölümleri belli bir korelasyon içerisinde birbirleri ile bağlantılı olduğundan, yeni düzenlemelerin gerektiği gözlemlenmektedir. Kültürün bir kısmı değişirken, geri kalan kısmı da bir değişiklik sürecine girecektir. Dolayısıyla ortaya çıkacak olan gecikmeye veya evrimleşmeye vergi kültürü gecikmesi denilmektedir (Nerre, 2001: 17-18).

Vergi kültürü gecikmesi ile birlikte toplum içinde bir uyumsuzluk ve dengesizlik meydana gelmektedir. Bu olumsuz olgular neticesinde toplumda bir huzursuzluk da söz konusu olmaktadır. Örneğin; hükümet zamanla ortaya çıkan problemlere karşı yeni yasalar ve yeni vergiler çıkarmaktadır. Vergisel yükümlülüğü bulunan mükellefler ise, vergi kurallarını yanlış anlayabilmekte, vergilerini tam olarak tahmin edemeyebilmekte, vergilerini yanlış hesaplayarak, vergi hesaplarını ibraz edememekte ve vergiden kaçınabilmektedir. Yenilikler beraberinde belirli kültürel çarpıklıklar ortaya çıkarmaktadır. Toplumun vergi kültüründe meydana gelecek olan düşüş ile beraber devlet kurumlarında ki vergi memurlarının da çalışma ahlakında bir azalma meydana gelebilmektedir. Böylelikle vergi kültürü gecikmesi ortaya çıkabilecektir (Reut, 2019: 79).

Vergi kültürü gecikmesi, serbest ekonomiye geçiş yapmış ülkelerde daha yaygın görülmektedir. Çünkü devlet müdahalesinin olmadığı veya az olduğu yerlerde kayıtlı veya kayıtsız olan ekonomik faaliyetler serbest şekilde ve kolay gerçekleşmektedir. Bu tür ülkelerde demokratikleşme ve yeni çıkarılan kuralların mükellefler tarafından anlaşılması uzun bir zaman almaktadır. Bu sebeplerden dolayı nesnel bir vergi sisteminin oluşturulması oldukça güç bir olaydır (Özdemir, 2015: 180). Vergi kültürü şoku ve vergi kültürü gecikmesini önlemek için (Reut, 2019: 80-81):

- Yeni çıkarılan vergi sisteminin karmaşık olmaması,
- Yeni çıkarılan yasalar hakkında toplumun bilgilendirilmesi,

- Her ihtimale karşı devletin önceden tedbirlerini alması,
- Devlet tarafından teşvik edici politikaların izlenmesi,
- Devletin bireyin hakkını gözetlemesi gerekir.

2.2. Kayıt Dışı Ekonomi Konsepti ve Kapsamı

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış dönemi olarak II. Dünya Savaşının çıktığı dönem gösterilmektedir. Savaştan dolayı ortaya çıkan zararlara karşı yapılan uygulamalar, ortaya çıkan haksız kârlar, maliyetlerin yüksek oluşu ve 1970’li yılların ortalarına kadar hâkim olan Keynesyen politikalar kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran başlıca faktörlerdir (Babaoğlu, 2018: 15). 1970’li yılların sonlarından itibaren tartışma konusu olan kayıt dışı ekonomi kavramının ilk uluslararası çalışması 1990 yılında Jacques Charnes tarafından yapılmıştır. Charnes (2012: 104-105) bu çalışmasında “Kayıt dışı ekonominin, devlet tarafından belirlenen yasalara uyma yetersizliği, daha ziyade yetersizlik, güçsüzlük ve hatta isteksizlik, yüksek işsizlik bağlamında kendiliğinden ortaya çıktığını” dile getirmiştir. Kayıt dışı ekonomi kavramı üzerine literatür üzerinde yapılmış fazlasıyla çalışma göze çarpmaktadır. Ancak kayıt dışı ekonomi kapsam olarak çok geniş bir kavram olduğu için, uzlaşmış standart bir tanımı ve standart olan terimleri bulunmamaktadır (Medina vd., 2017: 4). Kayıt dışı ekonomiye yönelik yapılan tanımlar arasındaki mevcut bulunan farklılıkları 1996 yılında yaptığı çalışmasında dile getiren Güneri Akalın’a göre, bu farklılıkların ortaya çıkmasındaki asıl sebep, bazı çalışmacıların kayıt dışı ekonominin makroekonomik kavram olduğunu unutmalarından kaynaklıdır (Bağırzade, 2015: 40).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, kayıt dışı ekonominin standart bir tanımı olmamasına rağmen tanımlaması ile ilgili çoğu çalışmacı tarafından onaylanmış iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yasa dışı yollarla gerçekleştirilen faaliyetleri çok kolayca indirgeyerek kayıtlara geçirilmeyen ekonomik faaliyetlerin tümü olarak ele alır. Diğer yaklaşımsa, kayıt dışı ekonomiyi gerçekleştiren faaliyetin kayıt dışılık oranına göre ele almaktadır (Sandalcı ve Sandalcı, 2017: 72-73).

Literatür üzerinde ekonomistler tarafından oldukça tartışılmış bir kavram olmasından dolayı kayıt dışı ekonominin birçok terimi bulunmaktadır (Teyyare, 2018: 53). Birçok ülkede araştırılmaya devam edilen ve 100’den fazla analizi yapılmış olan kayıt dışı ekonominin, 30’dan fazla teriminin olduğu sonucuna varılmıştır (Bağırzade, 2012: 197).

Aynı anlama gelen fakat birbirinden farklı olan bu terimlerin çokluğu kayıt dışı ekonominin açıklanmasındaki zorluğun ve farklı tanımlamaların bulunduğu hakkında kısmen de olsa bir bilgi sunmaktadır (Harmanşa ve Abut, 2017: 92).

Tablo 2

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili bazı terimler

Düzensiz ekonomi	Vergi dışı ekonomi	Yeraltı ekonomi	İllegal ekonomi
Kayıtsız ekonomi	Saklı ekonomi	Gayri resmi ekonomi	Vergilenmeyen ekonomi
Kural dışı ekonomi	Gölge ekonomi	Enformel ekonomi	Gri ekonomi
Karaborsa ekonomisi	Görünmez ekonomi	Alternatif ekonomi	Nakit ekonomi
Hamiline ekonomi	Kravatsız ekonomi	İkincil ekonomi	Paralel ekonomi
Kara ekonomi	Nakit ekonomi	Marjinal ekonomi	Yasa dışı ekonomi

Kaynak: (Tayfur, 2018: 2; Babaoğlu, 2018: 7-8; Çekmece, 2019: 5).

Not: Türkiye’de bu tür faaliyetler için merdiven altı imalat ve fatura doğrama gibi terimler de kullanılmaktadır (Altın, 2014: 4). Bu terimlerin en ilginç olanı ise Rusya’da kullanılan “hatalı sollama”dır (Çekmece, 2019: 5).

Tablo 2’de görüldüğü üzere kayıt dışı ekonominin birbirinden farklı birçok terimi bulunmaktadır. Bunun sebebi ise, her ülkenin kayıt dışı ekonomiyi farklı isimler altında ele almasıdır. Örneğin bir ülkede illegal ekonomi kullanılırken, diğer bir ülkede yasa dışı ekonomi terimi kullanılmaktadır. İllegal ile yasa dışı kelimesi eş anlamlı kelimelerdir. Bu terimler isim ve tanım olarak birbirinden farklı olmasına rağmen anlam olarak aynı noktaya çıkmaktadırlar. Sadece tanım olarak bazı özellikleri birbirinden farklıdır. Örneğin; bazılarında tanım olarak gizlilik anlamı ön plana çıkarken, bazılarında belirsiz olma anlamı ön plana çıkmaktadır. Bütün terimlerin ortak oldukları noktalardan bir tanesi de, resmi olmamasıdır. Kayıt dışı ekonomi ile ilgili kavramların, tanım olarak neyi ifade ettiği Tablo 3’te ele alınmıştır.

Tablo 3

Kayıt dışı ekonomi kavramları ve kavramların olası anlamları matrisi

Sağda yer alanlar anlamlar	Resmi olmama	Gizli, Saklı olma	Yasa dışılık	Özensiz olma	Düzensiz olma	Alternatif olma	Sıra dışılık	Belirsizlik
Altta yer alanlar terimler								
Kayıt dışı	****	***	*	**	**			
Enformel	****	**		**	***	*	*	
Resmi olmayan	****	**		**	***	*		**
Yeraltı	****	*****	****	*		**		*
Yasa dışı	****	***	*****	**		**		**
Düzensiz	****			**	****	**		
Gölge	***	***	**	***	**	****	*	**
Saklı	***	****	****	*		***		*
Kara	***	****	*****			**		**
Alacakaranlık	***	****	****		**	****		*
İkincil	**		*	*****	**	*	****	***
İkili	**		*	****	***	*		
Paralel	**	**	*	****	***	*		
Gri	**	****	***	*		****		*
Marjinal	**				**		*****	****

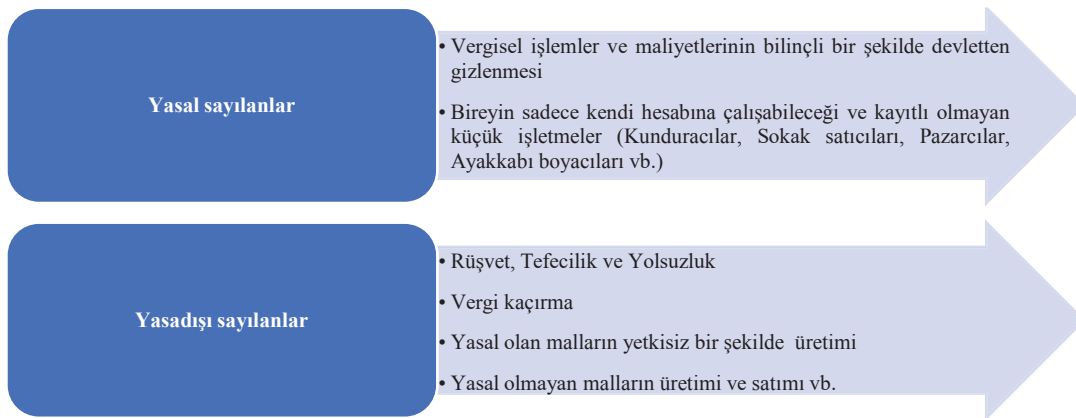
*: Çok az **: Az ***: Orta ****: Fazla *****: Çok fazla

Kaynak: (Yandık, 2017: 4; Aykın, 2017; Babaoğlu, 2018: 7-8).

Not: Bir anlamın kutucuğunda, bir yıldızla gösterilen terimler çok az o anlama yakın iken, beş yıldızlı olan terimler ise o anlama çok fazla yakındır.

Tablo 3'te de görüldüğü üzere, her terim yıldızlarla anlatılmak istenmektedir. Tüm terimlerin ortak özelliği resmi olmama veya devleti bilgilendirmeme durumudur. Dolayısıyla yukarıdaki tabloda resmi olmama sütununa ait her kutucukta minimum bir adet yıldız bulunmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi kavramı, ülke ekonomisinin herhangi bir hükümet biçimi tarafından sıkı bir şekilde vergilendirilmeyen veya izlenmeyen ve o ülkenin Gayri Safi Milli Hâsıla'sına (GSMH) dâhil olmayan birçok yönünü ifade eden geniş bir terimdir (Ruzek, 2015: 24). Kayıt dışı ekonomi kavramı üzerine uzlaşmış bir tanım olmasa da çoğu çalışmada kullanılan temel tanımlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; devletten saklanan, kayda geçirilmeyen veya geçirilmesine engel bulunan ve bu nedenle denetlenemeyen faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Bu faaliyetlerin bir kısmı yasaklanmış faaliyetlerin gerçekleştirilmesi diğer bir kısmı ise yasaklanmamış faaliyetlerin bilinçli olarak kayıt altına alınmamasıyla doğmaktadır (Zengin ve Tütüncü, 2016: 74). Bir başka tanıma göre, devlete beyan edilmeyen diğer yönlerden yasal olan parasal işlemlerdir. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere kayıt dışı ekonomi yasa dışı olduğu gibi yasal yollardan da gerçekleşebilmektedir. Evlere temizliğe giden kişilerin, yasal yolla devletten gizli olarak gerçekleştirmiş oldukları ekonomik faaliyetler örnek olarak verilebilir (Avasthy vd., 2013: 2). Bir diğer tanım ise, alıcı ve satıcının devleti yok sayarak kendi aralarında vergisiz bir faaliyet gerçekleştirmesidir. Burada anlatılmak istenen ise toplumun, vergi yükünden kurtulmak için kendi aralarında kayıtsız ve belgesiz işlem yapmasıdır. Bunun ortadan kaldırılması için gelir dağılımında adaletli olunması ve vergilemenin toplumun gelirine orantılı olarak yapılması gerekmektedir (Halilhoca, 2019: 2).

Şekil 5. Kayıt dışı ekonominin yasal olan ve yasal olmayan faaliyetleri

Kaynak: (Suhaimi vd., 2016: 129; Güler ve Toparlık, 2018: 211).

Feige'ye göre kayıt dışı ekonomi, bir ülkenin ekonomik faaliyetlerinin elde bulunan teknikler kullanılarak ölçülememesi iken, Tanzi'ye göre GSMH'nın kayıtlara hiç geçirilmemesi veya kusurlu bir şekilde geçirilmesi ve resmi istatistik verilerde yer almaması olarak tanımlanmaktadır (Çekmece, 2019: 5). Kayıt dışı ekonomi konusunun önemli isimlerinden olan Friedrich Schneider'e göre ise kayıt dışı ekonomi, GSMH'ya eklenmesi gereken ancak eklenmeyen veya eklenemeyen sadece GSMH'ya katkı sağlayan tüm ekonomik faaliyetlerdir (Tekçe, 2016: 118). Kayıt dışı ekonomi, Hazine ve Maliye Bakanlığı'na bağlı Gelir İdaresi Başkanlığı'nın, 2019-2021 yıllarını kapsayan Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planına göre: "Kayıt dışı ekonomi, devletten gizlenen, kayda geçirilmeyen ve denetim dışında kalan ekonomik faaliyetler olarak tanımlanmaktadır" diye ifade edilmiştir (GİB, 2019: 2). Kayıt dışılık, ekonomi uyum içindeyken de artış gösterebilmektedir. Çünkü işletmeler kapatıldığında veya kazancı azalış gösterdiğinde çalışanların bir kısmının işinden olduğu gözlemlenmektedir. Genellikle işsizlik sigortası ve tazminat ödenmeyen ülkelerde işsiz kalan bireyler, işsiz kalmayı göze alamadıkları için kayıt dışı ekonomiyi seçmek zorunda kalmaktadırlar (Chen, 2012: 6).

Kayıt dışı ekonomi birbirinden farklı ve farklı tanımlara sahip olan fakat yapısal olarak bağlantı içinde bulunan birden fazla faaliyeti içinde barındırmaktadır. Kayıt dışı ekonominin içinde barındırdığı faaliyetler (Ruzek, 2015: 24; Kargı ve Güven; 2017: 3-4);

- Kuraldışı olan, vergilendirilemeyen ve vergi idaresine bildirilmeyen faaliyetler (Hırsızlık, yolsuzluk, tefecilik, fuhuş, kumar vb. faaliyetlerde bulunma),
- Sokak satıcıları, bitpazarları ve açık hava pazarları,
- Aile halkından herhangi bir bireyin ev içindeki bütçeye ufak tefek faaliyetler ile katkı sağlaması (Ev ve merdiven temizliği, part-time çalışmak vb.),
- Aile fertlerinden birinin veya bir kaçının beraber evlerinde gerçekleştirdikleri faaliyetler (El işleri, tamir işleri, ev projeleri vb.),
- Vergisel işlemlerden kaçınmak amacıyla muhasebe defterlerinde bulunmayan faaliyetler (Belgesiz yapılan alım ve satım faaliyetleri, sahte belge kullanımı, yapılan faaliyetlerin eksik bildirilmesi vb.) şeklinde sıralanabilir.

Kayıt dışı ekonomiye giren yasal veya yasal olmayan faaliyetler, parasal yolla veya değişim yolu ile yapılabilmektedir. Bu durum hakkında Schneider'in 2008 yılında yaptığı

çalışmasında bilgi verilmiştir (Akarsu ve Aydın, 2015: 293). Bu bilgi hakkındaki sınıflandırma Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4

Kayıt dışı ekonominin faaliyet türlerine göre sınıflandırılması

Faaliyet türleri	Parasal olan işlemler		Değişim yolu ile yapılan işlemler	
	Vergiden kaçınma	Vergi kaçırma	Vergiden kaçınma	Vergi kaçırma
Yasal faaliyetler	Serbest meslekten elde edilen kazançların beyan edilmemesi ve yasal yollardan yapılan faaliyetlerden elde edilen kazanç	İşverenin işçilerine yaptığı yan ödemeler, indirimler	Yasal yollar ile yapılmış olan mal veya hizmetlerin değişimi	Kendisi için iş yapma, komşudan yardım istemek veya yardım etmek
Yasa dışı faaliyetler	Çalıntı mal alışverişi, uyuşturucu malların alım veya satımı, fuhuş ticareti, kumar ve hile oyunları, kaçakçılık ve dolandırıcılık.		Hırsızlık, uyuşturucu ilaçların takası, ihtiyacı durumunda ilaç veya uyuşturucu üretimi vb.	

Kaynak: (Radvansky ve Stefanik, 2016: 9; Schneider, 2011: 3; 2014: 3).

Vergi mükellefleri, başta vergi oranlarının yüksek olması ve vergi denetimlerinin yetersiz kalması gibi faktörlerden dolayı vergi kaçırma veya vergiden kaçınmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla gerçekleştirmiş oldukları faaliyetleri kamu yetkililerinden kasıtlı olarak gizlemektedirler. Bunlar (Williams ve Schneider, 2013: 25; Üçok, 2015: 5);

- Gelir Vergisi, Katma Değer Vergisi (KDV) ve benzeri vergilerin ödenmemesi,
- Hükümet tarafından belirlenmiş olan istatistikî anketler, idari formlar gibi bazı idari yükümlülükler uyulmaması,
- Sosyal güvenlik primlerinin ödenmemesi,
- Hükümet tarafından belirlenmiş olan yasal işgücü şartlarından kaçınmak (asgari ücret, standart olan çalışma saatleri veya fazla çalışmaktan kaçınma, güvenlik standartları ve benzeri) için gerçekleştirilmiş olan faaliyetlerin bildirilmemesidir.

Kayıt dışı ekonominin sürekli artma eğiliminde olduğu ülkeler; çoğunlukla gelir dağılımında adaletsizliğin fazla olduğu, haksız kazançların sürekli artış gösterdiği, enflasyonun indirilemediği ve ekonominin denetlenmediği ülkelerdir (Mehmedova, 2012:

159). Bu ülkelerde, kayıt dışı ekonomide artışlar yaşanırken, vergi kültürü boyutunda da düşüşler yaşanmaktadır.

2.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Gruplandırılması

Çok geniş bir olgu olan kayıt dışı ekonomi, açıklanırken birçok tanıma yer verilmiştir. Kayıt dışı ekonomi gruplandırırken üç ana başlık altında ele alınabilir. Bu başlıklar suç ve yeraltı ekonomisi, beyan dışı veya yarı ekonomi ve hiç kayıtlara girmeyen ekonomidir (Toktaş, 2010: 7).

Üç başlık birbirinden farklı olsa da, gerçekleştirilmiş olan faaliyetlerden elde edilen kazançların bir kısmının veya tümünün kayıtlara geçirilmemesi ve bu kazançlardan haberi olmayan devletin elde etmesi gereken geliri elde edememesi ortak özellikleridir. Üç başlığın ekonomi içindeki etkisi ve kullanılma şekli birbirinden farklıdır (Dönmez, 2019: 5).

Suç ve Yeraltı Ekonomisi

Suç ve yeraltı ekonomisi, yasalara aykırı bir şekilde gerçekleşmektedir. Kimi devletler tarafından göz yumulurken, çoğu devlet tarafından yasaklanmış ve engellenmeye çalışılmıştır. Yasak olmasına rağmen bu tür faaliyetleri gerçekleştirenler ise cezai yaptırımlarla cezalandırılmaktadır. Silah ve değerli eserlerin kaçakçılığı, sahtecilik, uyuşturucu alımı veya satımı, tefecilik, fuhuş ticareti, rüşvetçilik, organ ticareti ve bunlara benzer daha sayılabilecek birçok faaliyet örnek olarak verilebilir (Yandık, 2017: 6).

Devletin haberi olmadan gerçekleşen bu faaliyetler gerçekleştirenlere kazanç veya fayda sağlamaktadır. GSMH içindeki payının yüksekliğinden dolayı devlet bu tür faaliyetlerden çok etkilenmektedir. Suç teşkil eden bu faaliyetler kayıt dışı faaliyetler olarak gösterilmiştir (Yurdakul, 2014: 8). Fakat yasalara göre suç sayılan her faaliyet kayıt dışı ekonomide yer almamaktadır. Örnek olarak kumar oynama verilebilir. Kumar oynayan birey, oynadığı kumardan bir kazanç sağlamasına rağmen ekonomide bir büyüme söz konusu olmamaktadır. Çünkü kumar oyunlarında kazançların birinden başka birine aktarılması olayı yer almaktadır. Ama kumar oynayanla oynatanı bir tutmak yanlış olur. Kumar oynatan kişinin gerçekleştirdiği faaliyet biraz daha farklıdır. Kumar oynatan kişi verdiği hizmetin karşılığında bir kazanç elde etmektedir. Elde ettiği bu kazanç karşılığında devlete vergi ödemek zorundadır. Dolayısıyla kumar oynatan kişi vergi ödememek için

kayıt dışı yolları tercih edebilmektedir. Las Vegas ve Kıbrıs gibi birçok yerde kumar oynamak yasaldır (Kâhya ve Irmak, 2014: 352-353).

Noguera (1996) suç ekonomisinin, rastgele gelişen ve ortaya çıkan bir olgu olmadığını tam tersi belirli süreçleri takiben ortaya çıktığını söylemektedir. Hükümetten habersiz olarak yeraltı ekonomisinde gerçekleşen her türlü faaliyet doğası gereği kanunlara aykırıdır. Noguera yaptığı bir çalışmada, ülkelerin çoğunda ekonomik zayıflığın sonucu fakir toplumlarda ve kentsel alanlarda suçun daha çok ortaya çıktığını ve bununla beraber kayıt dışı ekonominin daha da arttığını dile getirmiştir (Habibullah ve Eng, 2006: 140).

Beyan Dışı veya Yarı Ekonomi

Bireyin elde ettiği kazancın bir kısmını devletten gizlemesi olarak tanımlanabilir. Kayıt dışı ekonomi olarak söylenen bu tür faaliyetler işlemleri açısından yasal olmasına rağmen, elde ettikleri kazançların bir kısmı kayıt dışı ekonomik faaliyetlerdir. Kısaca açıklayacak olursak; devlete veya vergi dairesine bildirilmesi gereken kazançların eksik bildirilmesi, dolayısıyla da tamamen vergilendirilemeyen kazançlardır. Bazı kişiler gelirlerini kanunlardaki boşlukları tespit ederek beyan ederken bazıları da yasal olarak kayıt dışında tutmaktadır (Akarsu, 2015: 19).

Yasal olarak kayıt dışında kalan faaliyetlerdeki temel nedeni devletin, bazı mükelleflerin elde ettiği kazançları belirlemede zorlanmasıdır. Devlet belirlemede zorlandığı bu kazançları vergiden muaf tutmakta veya götürü usul ile belirlemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla devlet tarafından muaf tutulmuş olan kazançlar, yasal olarak vergilendirilmemektedir (Biçer, 2006: 9).

Hiç Kayıtlara Girmeyen Ekonomi

Mal teslim etme, hizmette bulunma ve imalat gibi faaliyetlerin gerçekleşmesine rağmen mükellefiyet kaydı söz konusu olmayan ve devletin gelirlerinde elde ettiği kazançları yer almayan kişilerin gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerdir (Çekmece, 2019: 10). Hiç kayıtlara girmeyen ekonominin diğer adı olan enformel kelimesi, devletin kontrol etmede ve denetlemede eksik kaldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla devletin yasalarından sınırlanabilen veya kaçınabilen, devlet tarafından takip edilemeyen, korunamayan ve engellenemeyen faaliyetler enformelde yer almaktadır (Toktaş, 2010: 8).

Kayıt dışı ekonomi, her yerde gerçekleşmesine rağmen daha çok büyük şehirler de gerçekleşmektedir. Çünkü büyük şehirlere daha çok göç gerçekleşmekte ve gerçekleşen göç ile beraber nüfus artmakta, ekonomi olumsuz etkilenmekte ve işsizlik artmaktadır. Büyük şehirlerde yaşayan kişilerin şartları zorlaşmaktadır. Eksik beyanda bulunanlara örnek olarak (Savcı 2015: 11-12);

- Serbest çalışan muhasebeciler, avukatlar vb.,
- Gerçekleştirdikleri faaliyetler yasal olmasına rağmen elde ettiği kazancının tamamını beyan etmeyen kişiler,
- Komisyoncular,
- Kuyumcular,
- Tarımsal ürünleri alıp satanlar,
- Tekstilde çalışan işçiler,
- Arabasını ve evini kiraya verenler,
- Sahtecilik vb. verilebilir.

2.2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri

Literatürde kayıt dışı ekonominin özelliklerine yönelik yapılan çalışmalarda tanımlamalar analiz edildiğinde, standart ölçütlerin anlatılmak istendiği görülmektedir. Bu ölçütlerle ise bazı özellikler anlatılmaya çalışılmıştır (Babaoğlu, 2018: 14). Bu özellikler; yasalara veya kanunlara aykırı olma, ahlaki olmama, ölçülmesinin zor olması, kuralsız çalışma ve esnek olma olarak sıralanabilir (Dönmez, 2019: 6).

Yasalara veya Kanunlara Aykırı Olması

Bir ülkede yürürlükte bulunan kanunlar temel alınarak, o ülkede gerçekleşmiş faaliyetlerin yasal olup olmadığı belirlenmektedir. Yürürlükte bulunan kanunlara aykırı gerçekleşen her türlü faaliyet kayıt dışı ekonomi olarak kabul edilmektedir. Her ülkede kanunlar farklı olduğundan bir ülkede yasal olan diğer bir ülkede yasal olmayabilmektedir. (Altınbaş, 2019: 5). Örneğin, Türkiye’de kumarhane işletmeciliği yasa dışı faaliyet sayılırken, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde (KKTC) yasal bir faaliyet sayılmaktadır. Genel anlamda, kumarhane işletmeciliği beyan sistemi dışında bırakıldığı için ve kanunlara aykırı olduğu için kayıt dışı faaliyet olarak sayılabilmektedir (Toktaş, 2010: 5). Hükümetin

belirlediği kanunlara aykırı yapılan faaliyetler bir suç teşkil etmektedir. Elde edilen üretim hükümetin izni olmadan yasa dışı yollarla gerçekleştiği takdirde kayıt dışı ekonomiye girmektedir (Yücebaş, 2014: 5).

Ahlaki Olmaması

Gerçekleşmiş bulunan faaliyetler mevcut bulunan kurallar dâhilinde gerçekleşmiş olmayabilir. Bazı olayların devlet tarafından yasaklanması, suçlanması veya ayıplanması gerekmebilir. Çünkü bazı faaliyetler toplum tarafından ahlak dışı ve kuralsız sayılabilmektedir. Örneğin; bir kişinin sahip olduğu organlarından bazılarını satışa sunması, bir satıcının daha fazla kazanç elde etmek amacıyla alıcıya tarihi geçmiş mal satması ile onu kandırmak istemesi vb. faaliyetler herkes tarafından kabul edilemez ahlak dışı faaliyetlerdir. Kişi daha fazla para kazanmak için bunu bilinçli bir şekilde gerçekleştirmektedir. Kişilerin kendi çıkarları için devleti ve toplum içindeki diğer kişileri kandırmaya çalışması hem ahlak açısından hem de yasal açıdan kabul edilemez bir olaydır (Ekmekçi, 2018: 14).

Hükümet tarafından, yasa dışı yollarla gerçekleştirilen faaliyetlere yönelik cezalar verilse dahi bu yasa dışı faaliyetler tamamen ortadan kaldırılamamaktadır. Toplumun bazı kısımları yasa dışı faaliyetleri bilinçli bir şekilde yerine getirse bile gönüllü olarak yerine getirmemektedir. Çünkü toplumun bir kısmı zor şartlar altında hayatını devam ettirmekte ve zorlukların üstesinden gelebilmek için mecburi olarak kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir. Dolayısıyla vergi kültürünün artırılması, kayıt dışı ekonomiye çözüm olabilir niteliktedir (Halilhoca, 2019: 9).

Ölçülmesinin Zor Olması Durumu

Bir ülkede mevcut bulunan yasalara aykırı birçok faaliyet gerçekleşmektedir. Genel olarak, devletten habersiz gerçekleşmesi ile beraber herhangi bir işlemde geçmemesi itibariyle belgesiz ve kayıtsız gerçekleşen ve bireyin gelir elde ettiği ekonomik faaliyetlerin ölçülmesi zordur. Dolayısıyla GSMH hesapları kaydında gözükmemektedir (Kızılcı, 2017: 16). Bunu örnekler ile açıklamak gerekirse; tarım üretimi faaliyeti, el işleri, ev ve merdiven temizliği, çocuk veya yaşlı bakıcılığı, yardıma muhtaç birine yardım etme ve buna benzer faaliyetler tam anlamıyla ölçülmesi mümkün olmayan faaliyetlerdir. Bu tür faaliyetlerin ölçülememesinin en temel nedeni ise devletten gizli yapılmasıdır (Altınbaş, 2019: 6).

Kuralsız Çalışma ve Esnek Olma

Kayıt dışı ekonomiyi tercih eden işverenler, iş kanunlarındaki yasaklamalara uyma, asgari ücret altında maaş vermeme, standart olan çalışma saatlerine uyma, kanunda yazılı olan sayıda engelli çalıştırma ve çalışanların güvenliğini sağlama gibi birçok yükümlülükleri yerine getirmemektedir. Dolayısıyla bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde kayıt dışı ekonomide çalışan işçi, birçok sigortadan ve ödenekten yoksun kalmaktadır. İşveren ve işçi kayıt dışı çalıştığı için birçok kanun ve yasadan kaçınırken bununla beraber birçok lehine olan kanundan da faydalanamamaktadır (Kızılcıca, 2017: 15-16).

2.2.3. Kayıt Dışı Ekonominin Ortaya Çıkış Nedenleri

Kayıt dışı ekonomi, birçok ülke için sorun teşkil eden bir olgu olup, çözüm bulunmadığı sürece sorun olmaya devam edecek görünmektedir. Kayıt dışı ekonomiye yol açan mali, ekonomik, siyasi ve sosyal olmak üzere farklı nedenler bulunmaktadır. Bu nedenlerin etkileşim oranları ise toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bu yüzden kayıt dışı ekonominin boyutu, tanımı ve çözüm önerileri gelişmiş, gelişmekte ve gelişmemiş olan ülkelerde farklılık gösterse de ortaya çıkış nedenleri benzerlik gösterebilmektedir (Dönmez, 2019: 7). Gelirlerinin azalmasını istemeyen kişilerin vergi yükünden kaçma girişiminin çoğu ülkede kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran ortak bir neden olması buna örnek olarak verilebilir (Çağlar; 2011: 11). Kayıt dışı ekonomiye yol açan nedenlerin araştırılarak öğrenilmesi hem ekonomik açıdan ortaya çıkacak zararları azaltabilecek hem de daha güçlü tedbirlerin önceden alınabilmesini sağlayacaktır (Kargı ve Güven, 2017: 5).

2007 yılından itibaren yapılmaya başlanan Eurobarometer anketinde, ankete katılım sağlayan kişiler kayıt dışı ekonomiye yönelik 4 ana sebep ifade etmişlerdir. Verilen cevaplara göre maaşların düşük olması, vergi oranlarının yüksek olması, denetimlerin az olması ve sürekli iş bulma olanağının az olması kayıt dışı ekonomiyi artıran nedenlerdir (Golias, 2013: 6).

Gelir ve kaynak dağılımındaki adaletsizlik, hükümetin toplumu kayıt dışı ekonomi hakkında yeterince bilgilendirmemesi, nüfusun devamlı bir şekilde artması, işsizlik oranının yükselmesi, vergi sisteminin karmaşık olması, halkın hükümete karşı tutumu veya güveni, vergi aflarının sık sık çıkarılması, vergi oranlarının çok yüksek olması, vergi

denetiminin yeterli olmaması, cezaların caydırıcı olma etkisinin az olması, istisna ve muafiyetlerin çok olması, enflasyonun yüksek olması gibi faaliyetler kayıt dışı ekonomiye yol açan başlıca nedenler olarak sayılabilir (Küçük, 2019: 20-21). Bu başlıca nedenlere muhasebecilerin tutum ve davranışları da eklenebilir. Sosyolojinin “Referans Grup Teorisine” göre, muhasebe meslek mensuplarının sergilediği tutum ve davranışların mükellefler üzerinde etkili olduğudur. Mükellefler üzerinde oluşan bu etki, onların vergisel yükümlülüklerini yerine getirme isteklerini artırabildiği gibi vergi kaçırma isteklerini de artırabilmektedir (Organ ve Yegen, 2013: 242).

Tablo 5’te kayıt dışı ekonomiye sebep olan bağımlı veya bağımsız değişkenlerin etkileri, yüzde olarak gösterilmektedir. Tabloda da görüldüğü üzere kişilere yüklenen vergi yükü ve kişilerin vergi hakkındaki bilgileri kayıt dışı ekonomi için oldukça önemlidir.

Tablo 5
Kayıt dışı ekonominin artış nedenleri yüzde (%) olarak

Kayıt dışı ekonomiyi artıran faktörler	Kayıt dışı ekonomiye faktörlerin etkisi (yüzde olarak)	
	(a)	(b)
1) Vergi yükü ve sosyal güvenlik katkı yükü	35-38 arası	45-52 arası
2) Kamu kurumlarının kalitesi	10-12 arası	12-17 arası
3) Transferler	5-7 arası	7-9 arası
4) Özel işgücü piyasası düzenlemeleri	7-9 arası	7-9 arası
5) Kamu sektörü hizmetleri	5-7 arası	7-9 arası
6) Vergi kültürü veya vergi bilinci	22-25 arası	-----
Tüm faktörlerin toplam etkisi	84-98	78-96

Kaynak: (Schneider, 2011: 13).

Not: Yapılmış 12 çalışmada ki değerlerin ortalaması ‘a’ ile deneysel olarak yapılmış 22 çalışmanın ortalama değerleri ‘b’ ile gösterilmektedir.

Kayıt dışı ekonomiye yol açan en önemli nedenlerden biri ülkenin ve ekonomisinin gelişmişlik düzeyidir. Gelişmekte olan ülkelerde özel sektörün kurumsallaşması çok zordur. Bu da hükümetlerin, özel sektörün gerçekleştirmiş olduğu faaliyetleri izlemesi ve kontrol etmesini zorlaştırmakta ve özel sektörün yasal faaliyetler dışında hareket etmesine yol açmaktadır. (Kargı ve Güven, 2017: 5).

Mali ve Ekonomik Nedenler

Kayıt dışı ekonomiye yol açan en büyük nedenler, mali ve ekonomik etmenlerdir. Toplumun iş bulamaması, ekonomik krizle gelen enflasyon, devletin izlediği politikalar, kalkınma ve büyüme sorunu, ekonomik düzensizlik gibi makroekonomik faktörler, gelir ve kaynak dağılımındaki adaletsizlik, iç ve dış ekonomik istikrarın elde edilememesi, gelişmemiş ve kentleşme düzeyi düşük olan bölgeler, yoksulluk sınırı vb. ekonomik nedenlerden bazılarıdır. Mali nedenlerden bazıları ise vergi yapısı, vergi oranındaki yükseklik, vergi yapısına karşı mükelleflerin göstermiş olduğu direnç, maliyetlerin yüksek olması ve teknolojik aletlerle beraber elektronik ticaretin benimsenmesi verilebilir (Çağlar, 2011: 13-21; Çiftçi, 2018: 7). Mali nedenlerin başında gelen vergi yükü, kayıt dışı ekonominin en önemli temel belirleyicisidir. Vergi yükünün artması ile beraber işletmelerin devir işlemleri artacak ve kayıtlı üretim azalıp, kayıt dışı üretim artış gösterecektir (Wang vd., 2019: 6).

Ülkelerde yaşanan ekonomik krizler, toplumları ekonomik açıdan etkilemekte ve bireylerin gelirinde azalma meydana getirmektedir. Bu azalma sonucu, bireyler kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir. Satıcı durumunda olan taraflar satıştan daha fazla kâr elde edebilmek için kayıt dışı ekonomiyi tercih ederken, işsiz ve fakir olan bireyler de hayatlarını sürdürebilmek için devlet tarafından verilecek cezaları hiç düşünmeden kayıt dışılığı tercih etmektedir. İşverenler bu durumu lehine kullanıp işsiz ve zor durumda kalan kişileri asgari ücret altında çalıştırmakta ve kayıt dışılığı daha da artırmaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik çoğu kişiyi fakirliğe ve zor duruma sürüklemektedir. Bu durumda haksızlığa uğramış kişilerde kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir. Mali ve ekonomik sebepler sürekli artmakta ve eğer çözüm bulunmazsa ülke ekonomisi sürekli zarar görebilecek hale gelmektedir (Harmanş ve Abut, 2017: 92). Etkili olacak en önemli çözümse, adaletsizliği ortadan kaldırmak, vergilerde indirim yapmak ve kişilerin gelirin

göre vergileri yapılandırmak olacaktır. Bu politikalar izlenildiği takdirde, kişilerin vergi ahlakında artış olacak ve devlete olan güveni artıracaktır (Bahşı, 2019: 91).

Siyasi Nedenler

Devletin yasal düzenlemelerinin çok olması ve yasaların sürekli değiştirilmesi kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında başlıca siyasi etmenlerdendir. İş piyasasındaki standart ücret, işe alma ve işten çıkarmada yine siyasi nedenlere örnek olarak verilebilir. Genel olarak çıkarılan yönetmelikler, ekonomide maliyetlerin yükselmesine sebep olmaktadır. Bu maliyetler işçiye zarar verdiği gibi işverene de zarar vermektedir. İşveren de kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir. Siyasi seçmenlerin ise gelecek seçimlerde seçilmeyi garanti altına almak istemesinden dolayı toplumda gerçekleşen veya gerçekleşecek olan kayıt dışı faaliyetleri dikkate almaması kayıt dışı ekonominin daha da artmasına sebep olmaktadır (Akarsu, 2015: 24).

Siyasi partilerin seçim aşamasında sürekli değişim içinde olması, mevcut bulunan ekonomik politikalarını da değiştirmekte, beraberinde ise ekonomide dengesizlik, istikrarsızlık ve hatta krizler dahi meydana gelebilmektedir. Çıkarılan vergi aflarının sık olması toplumu kayıt dışılığa yönltebilmektedir. Dolayısıyla toplum bir af bekleyişi içine girerek vergisel işlemlerini yerine getirmemekte ve ödenmesi gereken vergi cezalarını ödememeyi tercih edebilmektedir (Çoruhlu Kamalıoğlu, 2014: 55).

Sosyal Nedenler

Sosyal nedenlerde, genel anlamda vergisel işlemlerin yerine getirilmesinin toplum tarafından bilinçli bir hale getirilip getirilmemesi analiz edilmektedir. Her ülkenin farklı kesimleri farklı oranlarda gelişmekte ve nüfusu bazen kontrolsüz artmaktadır. Bunlar ile birlikte kentleşmenin dengesiz bir hal alması ve denetimlerin yetersiz kalması ortaya çıkmaktadır. Nüfusun sürekli hızlı bir şekilde artması, yaşam şartlarının kötüye gitmesi veya zorlaşması, ahlaki normların bozulması, kötü kentleşme ve benzeri olaylar sosyal nedeni doğurmaktadır (Ekmekçi, 2018: 22). Dolayısıyla nüfus yoğunluğu ile kayıt dışı ekonomi arasında negatif bir ilişki söz konusudur. Nüfusun dengesiz bir şekilde artması sonucu kayıt dışı ekonomide bir artış olmaktadır (Bucek, 2017: 319). Nüfusun hızlı artışı sonucu işsizlik sorununun artması ve altyapı yatırımlarının zora girmesi, şehirlerde hayatlarını sürdüren kişilerin enflasyonist süreçlerde yaşam şartlarının zorlaşması kayıt dışı

ekonominin boyutunu artırmaktadır. Bu durumu lehine kullanmayı amaçlayan işveren ise, kayıt dışı işgücünü kullanmayı tercih edebilmektedir (Akça vd., 2016: 215).

Toplumun bilinci birçok faktöre göre değişebilmektedir. En önemli faktörlerden biri olan eğitim düzeyi, hem olumlu hem de olumsuz sonuç doğurabilmektedir. Analizlere göre bazı çalışmalarda, bireylerin eğitim düzeyi artış gösterdikçe, bireyler faydalandıkları mal ve hizmetlerin karşılığı olarak vergilerin toplandığını düşünecek veya vergi bilinçleri artış gösterecek bununla birlikte kayıt dışı ekonomide azalma olacağı sonucuna varılırken, bazı çalışmalarda ise bireylerin eğitim düzeyi artıkça vergi yasaları hakkında bildiklerini kötü kullanacakları ve kamuda oluşan açıkları tespit edip değerlendirecekleri sonucuna varılmıştır (Kızılca, 2017: 22-23). Bazı işverenler ise eğitim seviyesi düşük olan kişileri hem çalıştırıp hem de onlara vergi ve prim ödeyerek bir maliyet altına girmek istememektedir. Dolayısıyla eğitim durumu düşük ve yasalar hakkında bilgisi olmayan kişileri özellikle çalıştırma yoluna gitmektedirler. Eğitim seviyesi düşük olan bazı kişiler, işsiz kalmamak için ve kayıtlı çalışmanın avantajlarını bilmemelerinden dolayı kayıt dışı çalışmaktadırlar (Yanici Erdal, 2019: 230).

Teknolojik Nedenler

Büyük bir hızla gelişen teknoloji el emeği ile hayatını sürdüren iş gücünü açığa çıkartarak bazı açılardan baş ağrıtıcı bir hal almış ve yeni icatlar meydana getirmiştir. Hızlı bir şekilde ilerleme gösteren teknoloji bir yandan ekonomiye önemli katkılar sunarken diğer yandan bilgi ve eğitim düzeyindeki yetersizlikler gibi nedenler ile kayıt dışı ekonomiye de sebep olabilmektedir (Kızılca, 2017: 25). Teknolojinin ekonomiye başlıca olumsuz etkisi emek arzını artırması ve işsiz kalan bireylerin kayıt dışı ekonomiye yönelmesini sağlamasıdır. Ayrıca küresel dünyada mal alım ve satımı internet üzerinden yapılmakta ve böylelikle sermaye malları ucuzlamaktadır. Dolayısıyla toplum teknoloji ile beraber her işini evinde kolaylıkla yapmakta ve piyasada kayıt dışı ekonomi hız kazanmaktadır (Ekmekçi, 2018: 23). Gelişen teknoloji, emek gösterilen ve insan eli ile yapılan faaliyetlerin makinelerle hızlıca yapılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte birçok kişinin işinden olduğu ve işsizliğin hız kazandığı gözlemlenmektedir. Teknoloji ile maliyetleri ucuzlayan bu kaliteli mallara olan talep zamanla artış göstermekte ve beraberinde toplumu kayıt dışı ekonomiye sürüklemektedir (Kızılca, 2017: 25).

Psikolojik Nedenler

Toplumun, vergisel işlemlerini vergiye gönüllü uyum içerisinde yerine getirmek yerine kayıt dışı ekonomiyi seçmelerinin psikolojik temel nedeni daha fazla kazanma arzularıdır. Cezaların caydırıcı olmaması ve denetimin yetersiz olması, devlete olan güvenin yeterli seviyede olmaması, gelir dağılımında adaletin yeterli olmaması ve toplanan vergilerin istenilen mal ve hizmetleri karşılama yetersiz kalmasından dolayı bireyler kayıt dışılığı seçmektedirler (Ekmekçi, 2018: 24).

Bu nedenlerin dışında toplumun alışkanlıkları, toplumda yaşayan diğer bireyler hakkındaki düşünceler veya ekonomik faaliyetler de etkili olabilmektedir (Erdoğan, 2015: 41). Örneğin değerli yapıtların kaçakçılığı, fuhuş, silah ve uyuşturucu ticareti gibi faaliyetler toplumda alışkanlık haline gelmektedir. Alışkanlığın en önemli örneği konumunda olan uyuşturucu ve benzeri faaliyetler, alan kişiye zarar verdiği gibi satan kişiye de emek harcamadan para kazandırmaktadır. Dolayısıyla bu tür faaliyetlere talep zamanla artış göstermektedir. Hükümetin bunları engellemek için, etkili bir yol izlemesi gerekmektedir (Halilhoca, 2019: 31).

Hukuki Nedenler

Hükümetlerin uygulamaya koyduğu yasaların açık, net ve anlaşılır olmaması, yasaların sıkça değişikliğe uğraması, yasalarda boşlukların olması ve bireyde vergi kaçırma hissi doğurması, vergi oranlarının yüksek olması, vergi istisnaları ve vergi muafiyetleri, mükelleflerin vergi aflarından yararlanması ve vergisel yükümlülüklerini yerine getiren mükelleflerin de sürekli af bekleyişi içine girmesi ile beraber vergilerin de gecikme olması, mükelleflerin defter tutarken sahte belge düzenlemesi ve bazı hesapları gizli tutması kayıt dışı ekonomiye neden olan başlıca hukuki nedenler olarak sıralanabilir (Kâhya ve İrmak, 2014: 353).

Mevcut vergiler ve yeni çıkarılacak vergiler, vergisel yükümlülüğü bulunan mükelleflerin hakkını yok sayacak veya gözetmeyecek şekilde değişim içine giriyorsa toplumdaki mükelleflerin vergiye karşı bilinci ve vergi uyumu bu değişimden olumsuz etkilenecektir. Devlet ekonomide başarı elde etmek için, mevcut bulunan vergilerdeki eksiklikleri denetlemeli ve yasalara uygun şekilde düzenlemelidir (Öztürk, 2019: 799). Çünkü çoğu analize göre, kayıt dışı ekonominin gelişimini etkileyen temel sebeplerden

birisinin denetlemedeki eksiklik olduğu sonucuna varılmaktadır. Bireyler, resmi ekonomideki toplam iş gücü maliyetinden elde ettiği kazancı ile vergi kesintileri yapıldıktan sonraki elde ettiği kazancı arasındaki farktan da etkilenmektedir. Bu etki, bireyleri kayıt dışı ekonomiye teşvik etmektedir (Trebicka, 2014: 298).

Coğrafi Nedenler

Kayıt dışı ekonomiye yol açan diğer bir neden ise coğrafi konumdur. İki kıta arasında köprü konumunda bulunan yerler uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı, hayvan kaçakçılığı, insan kaçakçılığı gibi faaliyetlerin gerçekleşmesine aracı olmaktadır. Başka ülkelere sınırı bulunan illerde kaçakçılığın daha yaygın olduğu gözlemlenmektedir. Bu tür coğrafi konumlara sahip olan yerler, ülkeler arasındaki ulaşım ve iletişimi kuvvetlendirirken, beraberinde kayıt dışı ekonomiyi güçlendirmektedir. Örneğin; Türkiye'nin Karadeniz bölgesi, Gürcistan ülkesi ile Sarp sınır kapısı konumundadır. Göçmen ve gümrük kaçakçılığı, tarihi eser kaçakçılığı, alkol ve içki kaçakçılığı, gözlük ve saat gibi eşyaların kaçakçılığı, bal ve et kaçakçılığı gibi pek çok kaçakçılığa kapı konumunda olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bazı sınır kapıları, kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır (Savcı, 2015: 27-28).

Kayıt dışı ekonomi, kamunun bütün kurum ve kuruluşlarına zarar vermekte, kamuda düzeltilebilmesi kolay olmayan açıklar ortaya çıkarmakta ve toplum içindeki bütünleşme bundan zarar görmektedir. Toplum içinde bu tür faaliyetlere destek verenler ve karşı çıkanlar olarak iki grup ortaya çıkmakta ve bu iki grup kendi içinde yasal olmayan yollarla çatışma içine girmektedir. Bu çatışma hem toplumda hem de kamuda çok fazla olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Dönmez, 2019: 9).

2.2.4. Kayıt Dışı Ekonomide Ölçme Yöntemleri

Dünyanın gerçeklik taşıyan başlıca sorunlarından birisi olan kayıt dışı ekonomi, ülkelerde mevcut bulunan hükümetlerin ortadan kaldırmaya çalıştığı ve doğru tedbirleri almaya çalıştığı bir konudur (Halilhoca, 2019: 48). Çoğu ülke de, kayıt dışı ekonomiyi doğru bir şekilde ölçmek veya hesaplamak çok zor bir iştir. Birçok çalışma, teorik açıdan çalışma yaparak standart olan fonksiyonları hakkında bilgi vermiştir. Ancak kayıt dışı ekonominin boyutu hakkında çok az sayıda çalışma bilgi vermektedir (Korudil, 2018: 19). Çünkü kayıt dışı ekonomi, yasa dışı yollarla gerçekleştiği gibi yasal yollarla da

gerçekleşebilmektedir. Uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı, rüşvetçilik ve yolsuzluk gibi yasa dışı yollarla yapılan faaliyetlerin yanında ev veya merdiven temizliği, yaşlı veya çocuk bakımı, evde yapılan boncuk, poşet vb. işler gibi yasal yollarla yapılan faaliyetlerde bulunmaktadır. Devletten habersiz ve gizli yapılan bu faaliyetler, gerçekleştiren kişiye kazanç sağlayan faaliyetlerdir (Schneider, 2011: 4).

Kayıt dışı ekonomi altında gerçekleşen faaliyetlerin, hükümetten gizli ve habersiz gerçekleştirilmesi sebebiyle kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmek ve boyutu hakkında doğru bilgi vermek oldukça zor bir durumdur. Kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmek için zaman geçtikçe yeni ve çeşitli yöntemler ortaya çıkarılmıştır (Oviedo vd., 2009: 5). Standart ve ideal seçilmiş bir ölçüm yöntemi bulunmamaktadır. Her yöntemin kendine göre güçlü veya zayıf yönleri bulunduğundan, araştırma hedeflerine göre kullanılacak yöntem değişebilmektedir (Kelmanson vd., 2019: 6). Bütün yöntemlerin ortak olan tek noktaları tahmini sonuçlar taşımalarıdır. Kayıt dışı ekonomi boyutunu ölçmeye yönelik yapılan çalışmalar, resmi bir istatistik veya sonuç taşımamakta olup tüm yöntemler resmi sonuçlara yakın ve dolaylı bir tahmin ortaya çıkarmaktadır (Nchor ve Konderla, 2016: 2081). Kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmede kullanılan yöntemler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6

Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri

Doğrudan veya mikro yöntemler	Gönüllü anketler Vergi denetimleri Karma yöntem
Dolaylı veya makro yöntemler	GSMH yöntemi Toplam işgücü ve resmi istihdam yöntemi Parasal yöntemler Fiziksel girdi (Elektrik tüketimi) yöntemi
Model yaklaşımı	Çoklu Gösterge-Çoklu Neden Yöntemi (MIMIC) ve (Dinamik Çoklu Gösterge-Çoklu Neden Yöntemi (DYMIMIC)

Kaynak: (Oviedo vd., 2009: 6).

Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonominin boyutunu veya büyüklüğünü ölçmeye yönelik birçok yöntem bulunmaktadır. Ancak en yaygın kullanılanları vergi denetimleri, gönüllü anketler ve karma yöntemin yer aldığı doğrudan yapılan yöntemlerdir. Doğrudan ölçme yöntemlerinde mikro veriler analiz edildiği için mikro düzeyli ölçme yöntemleri olarak da isimlendirilebilir (Medina ve Schneider, 2017: 7; Wang vd., 2019: 4). Doğrudan ölçme yöntemleri belli zamanlarda yapılmakta ve uygulamada genelde anket yöntemi kullanılmaktadır. Anket yöntemi çok sayıda ülkede kullanılmaktadır. Anket yöntemi, toplumun belirli bir kısmına yapılmakta ve bireylerin zorlanılmadan, güçlük altında bırakılmadan gönüllülüğüne dayanmaktadır. Anket yöntemi ile beraber toplumun belirlenmiş kısmının, kayıt dışı ekonomiyi kullanıp kullanmadıkları analiz edilmektedir. Anket yöntemi, bireylere yapıldığı gibi kuruluşlara da yapılabilmektedir. Yöntemin avantajı ise, kayıt dışı ekonomi hakkında bize tahminsel verilerden kaçınarak doğru ve gerçek bilgiler vermesidir (Altınbaş, 2019: 22). Anket yönteminin avantajları yanında dezavantajları da bulunmaktadır. Bunlar (Alm, 2012: 5; Remeikiene vd., 2018: 781);

- Toplumun tamamını kapsamayıp belirli bir kısmını kapsamaması,
- Anket yönteminde her zaman güven eksikliğinin olması,
- Yüksek maliyetli olması,
- Gerçek anlamda kayıt dışı ekonomide faaliyet gerçekleştirenleri kapsamaması,
- Anket yapılan kişilerin, vermiş oldukları bilgilerin güvenilirliği vb. dezavantajları olarak sayılabilir.

Anket yönteminde verilen cevapların dürüstlüğünü artırmak için ve soruların reddedilme potansiyelini azaltmak için, hassas ve kolay cevaplanabilir sorular seçilmeye dikkat edilmektedir. Anketin başlarında algılarına yönelik sorular, ortalarında kayıt dışı ekonomiye yönelik sorular ve sonlarında ise sosyo-demografik sorular sorulmaktadır. Anket yönteminde “Geçen yıl bu tür faaliyetlerde bulundunuz mu?” tarzı sorular sorulmaktadır (Feld ve Schneider, 2010: 5).

Diğer bir yöntem olan vergi denetimi, vergisel yükümlülüğü bulunan mükelleflerin denetim aşamasında beyan etmemiş ve gizlemiş oldukları gelirlerinden dolayı ortaya çıkmış olan matrah farklılıklarını tahmin edilmesi sonucu kayıt dışı ekonomi

büyükliğünün ortaya çıkarılabileceği varsayımından yola çıkılarak oluşturulmuştur (Babaoğlu, 2018: 45). Diğer bir ifadeyle, mükelleflerin hükümetten gizledikleri kazançları tahmin edilmekte ve bu tahminle kayıt dışı ekonominin büyüklüğü açıklanmaktadır. GSMH hesaplamaları içinde vergilendirilmeden yer alan ekonomik faaliyetler bu yöntemin kapsamı dışındadır (Baylan vd., 2018: 28). Vergi denetimi yönteminin hükümet tarafından yapılması büyük bir avantajken, denetim yapılacak kişilerin rastgele seçilmesi ve bütün topluma yapılmaması da en büyük dezavantajdır. Bu nedenle çıkarılacak sonuç veya tahmin kayıt dışı ekonominin tam boyutunu yansıtmamaktadır (Sandalcı ve Sandalcı, 2017: 40).

Son yöntem olan karma yöntemi ise iki veya daha fazla yöntemin bir arada kullanılmasıdır. Bu yöntemde karşılaştırma yöntemi, denetim yöntemi ve anket yöntemi yer almaktadır. Yöntemin yeri, zamanı, uygulanacağı alanları vb. faktörleri rastgele seçmesi en önemli dezavantajdır. Dolayısıyla denetimcilerin sıkı bir şekilde işlerini yapması önem kazanmaktadır (Halilhoca, 2019: 50-51).

Doğrudan yöntemler, kayıt dışı ekonomi hakkında kısa vadeli tahminler sunmaktadır. En büyük avantajı, kayıt dışı ekonomide yer alan bireylerin hangi faaliyeti gerçekleştirdikleri ve ne kadar kazanç sağladıkları hakkında detaylı bir veri açıklamasıdır. En büyük dezavantajı ise, uzun vadeli tahminler sunamamasıdır (Çekmece, 2019: 27).

Dolaylı Ölçme Yöntemleri

Doğrudan yapılan ölçme yöntemlerine alternatif olarak yapılan ve diğer adı gösterge olan dolaylı ölçme yöntemleri, genellikle doğada ve makro düzeyde yapılmaktadır. Bunlar: GSMH yöntemi, toplam işgücü ve resmi istihdam yöntemi, parasal yöntemler ve fiziksel girdi yöntemidir (Medina ve Schneider, 2017: 7).

a. Gayri Safi Milli Hâsıla Yöntemi

Bu yöntemin savunmasına göre, GSMH'nin hesaplanması sırasında kullanılan üretim, tüketim (gelir) ve harcama (gider) yöntemleri analiz edilirken aralarında ortaya çıkacak olan herhangi bir fark kayıt dışı ekonomi sayılmaktadır (Yurdakul, 2014: 6). Fakat ortaya çıkacak farkın çalışmacılar tarafından matematiksel bir hata olarak giderilmesi, GSMH yönteminin kayıt dışı ekonomi boyutu hakkında doğru bir bilgi vermesinin önüne

geçmektedir. Herhangi bir ülkede mevcut bulunan para birimi değerinin başka yabancı ülkedeki para biriminin değerinden düşük olması, o ülkedeki kişilerin yatırım ve tasarruflarını altın ve dövize yapmasına yol açar. GSMH yöntemi gider ve gelir kalemlerini ele alıp, yatırım ve tasarruf kalemlerini önemsememektedir. Dolayısıyla bu yöntemin güvenilir ve doğru bilgi sunmadığı düşünülmektedir (Ekmekçi, 2018: 33-34). Örneğin; üretim ve harcama yöntemi arasında ortaya çıkacak olan GSMH değeri farkı, kentleşmenin artması, nüfusun yoğunluğu ve kayıtsız faaliyetlerin artması gibi sebeplerden ortaya çıkmaktadır (Harmanşa ve Abut, 2017: 95). Toplumdaki çalışan bireyler bazı gelirlerini vergiden kaçınmak için saklasa da yaptığı harcamaları hükümetten gizleyemez. Dolayısıyla gelir ile harcama arasında da bir tutarsızlık ortaya çıkmaktadır (Medina ve Schneider, 2018: 11).

b. Toplam İşgücü ve Resmi İstihdam

Bu yöntemle göre toplam işgücü ve resmi istihdamın zamanla değişmesine ve gelişmesine bakılarak kayıt dışı ekonominin tahmin edilebileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte ülke içinde çalışan kişi sayısından, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)'na bağlı olarak çalışanları çıkarttığımızda geri kalan kısmın gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerin bir kısmının kayıt dışı ekonomi çerçevesinde gerçekleştiği varsayılmaktadır (Yücebaş, 2014: 25).

Toplam işgücünün nüfusa olan oranında herhangi bir değişiklik söz konusu olmaz iken, resmi istihdamın nüfusa oranındaki herhangi bir düşüş ile beraber kayıt dışı ekonomide bir artış söz konusu olabilmektedir (Medina ve Schneider, 2018: 11). Kişilerin ek gelir sağlamak için ikinci bir işte çalışmalarının göz ardı edilmesi, istihdam hesaplamalarında yapılan en büyük yanıltır. Çünkü kişi yasal yollarla çalışırken, ek iş olarak kayıt dışı ekonomide de faaliyet gösterebilmektedir (Tayfur, 2018: 51).

c. Parasal Yöntemler

1958 yılında Çağan tarafından geliştirilen ve Çağan'ın fikirlerine dayanan bu yöntem, 1983 yılında Tanzi tarafından genişletilmiştir (Tan vd., 2017: 135). Talepteki değişikliklerin bağlantılı olmadığı varsayılarak yapılan bu yöntem GSYİH değişiklikleri ile kayıt dışı ekonomideki değişikliklerin aynı olmasıdır. Bu yöntem, para birimi için oldukça dengeli, kararlı ve tahmin edilebilen bir talep gerektirmektedir. Bankacılık ve finans

sektörlerindeki geçişlerde sıkça kullanılan bir yöntemdir. Kayıt dışı ekonominin daha çok döviz ve takas kullanımında görüldüğü gözlemlenmektedir (Eilat ve Zinnes, 2000: 19).

Parasal yöntemlere göre, bankalar dışında gerçekleşen faaliyetler için kullanılan para miktarı ile vadesiz mevduatlar arasındaki eşitsizlik miktarı kayıt dışı ekonomi sayılmaktadır. Bu yöntemi kullananlara göre kayıt dışı ekonomi boyutu, dolaşımdaki para miktarı ve vadesiz mevduat ile ortaya çıkacak olan para arzı kullanılarak ortaya çıkarılacağı varsayılmaktadır. Bu yöntemeye yapılan en temel eleştiri ise kayıt dışı ekonomi sayılan faaliyetlerin sadece para yolu ile gerçekleşmediğidir (Zengin ve Tütüncü, 2016: 76).

d. Fiziksel Girdi (Elektrik Tüketimi) Yöntemi

Dolaylı olarak yapılan yöntemlerin sonuncusu fiziksel girdi yöntemidir. Kaufmann-Kaliberda Yöntemi olarak da isimlendirilen fiziksel girdi yöntemi, 1979 yılında ilk kez Lizzeri tarafından kullanılmıştır. Sonrasında Del Boca ve Alejandro Portes gibi çalışmacılar tarafından geliştirilmiştir (Babaoğlu, 2018: 48-49). Bu yöntem, elektrik tüketimine göre kayıt dışı ekonominin ölçülebildiğini savunmaktadır. Ekonomik açıdan gerçekleşen tüm faaliyetlerin en temel fiziksel göstergesi olarak elektrik tüketimi kabul görmüştür. Bu yöntemi kullanarak kayıt dışı ekonomi boyutunu ölçmeye çalışan kişiler, elektrik tüketimi ile GSMH arasında ilişki kurarak sonuca ulaşmayı hedeflemişlerdir (Akarsu, 2015: 29).

Elektrik tüketim miktarının, gelire esneklik oranı bire eşit olduğu varsayılmıştır. Buna göre, elektrik tüketim artış oranının GSMH artış oranına eşit olacağı ve hesaplanan GSMH ile resmi açıklanan GSMH arasında çıkacak olan farkın kayıt dışı ekonomi sayılacağı belirtilmiştir (Çekmece, 2019: 30-31). Bu basit ve göze hoş gelen yöntemeye en temel eleştiri kişisel hizmetler gibi faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için elektrik gerekmemesi olmuştur. Kimi faaliyetler için gaz, petrol ve kömür gibi enerji kaynakları gerekmektedir. Dolayısıyla fiziksel girdi yöntemi ile sadece bazı suçlular yakalanıp cezalandırılabilir (Schneider ve Enste; 2000: 96).

Model Yaklaşımı

MIMIC ve DYMIMIC modeli, 1996 yılında Latin Amerika'nın kayıt dışı ekonomisinin ölçülmesi için Loayza tarafından kullanılmıştır. Model yaklaşımı zamanla

Schneider tarafından genişletilmiştir. 2004 yılında ise 145 ülkeyi kapsayan bir çalışma için kullanıldığı gözlemlenmektedir. Model yaklaşımı sayesinde, hükümetten gizli ve habersiz gerçekleştirilen gayri resmi faaliyetlerin neden gerçekleştirildiği ve sonucunda ortaya ne tür etkiler çıkardığı gözlemlenebilecek ve boyutu ölçülebilecektir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki payı da hesaplanabilecektir. Model yaklaşımı, teorik olarak açıklanamadığı için bazı yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Bu yöntemlere yapılan çoğu eleştirinin ortak nedeni, kayıt dışı ekonominin stok olarak algılanmasıdır (Oviedo, 2009: 5-6). Örneğin Breusch, 2005 yılında MIMIC yaklaşımının ortaya çıkardığı sonuçlara eleştiri yaparak, ortaya çıkarılan sonuçların bilimsel bir değer taşımadığını söylemiştir (Kostova Karaboytcheva ve Silva Cassorla, 2015: 312). Dolayısıyla çalışma sonucu ortaya çıkacak istatistiksel hatalara karşı yöntem savunmasız durumdadır. Model yaklaşımının bir diğer eksikliği ise, herhangi bir mikro temele dayanmaması ve güçlü varsayımlarının olmamasıdır (Tahmasebi ve Rocca, 2015: 348).

MIMIC modeli aynı anda birbirinden farklı olan nedenleri ve belirtileri dikkate alabilmektedir. Bu sayede zaman geçtikçe kayıt dışı ekonominin boyutunu doğrudan etkilemektedir (Medina ve Schneider, 2017: 11). MIMIC modelinin en önemli özelliği, kayıt dışı ekonominin piyasalarda bıraktığı tüm izlerinden yararlanabilmesidir. Kayıt dışı ekonomiye yol açan gelir dağılımında adaletsizlik, vergi oranının çokluğu, vergi bilinci ve benzeri nedenlerin tümünü ele alarak oransal bir sonuç açıklayabilmektedir. DYMIMIC modelinde ise, MIMIC modelinde kullanılan veriler dışında farklı dönemlerdeki bilgiler de kullanılarak kayıt dışı ekonomi verileri açıklanmaktadır. Dolayısıyla birden fazla veriyi analiz etmektedir. Modelin olumsuz etkisi ise, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve gelişimi hakkında tahmin yürütmesidir (Akarsu, 2015: 30; Altınbaş; 2019: 29).

2.2.5. Kayıt Dışı Ekonominin Toplum ve Ekonomi Üzerine Etkileri

Kayıt dışı ekonomi genel anlamda olumsuz bir olgu olarak görülse de, ekonomik ve sosyal yaşam içerisinde olumsuz etkileri ile beraber olumlu etkileri de söz konusudur. Kayıt dışı ekonomi, ülke içinde yaşayan insan gruplarını ayırmaksızın herkesi etkileyebilmektedir. En büyük etkisi ise, kayıt dışı ekonomiyi seçen işçiler ve meslek sahipleri üzerine olduğu söylenebilir. Ayrıca kayıt dışı ekonomi işverenleri, yerel işletmeleri (kayıt dışı ekonomiye yönelsin veya yönelvesin), tüketicileri ve müşterileri de olumlu veya olumsuz etkilemektedir (Vanderberg, 2014: 10).

Kayıt Dışı Ekonominin Topluma ve Ekonomiye Olumlu Etkileri

Kayıt dışı ekonominin olumsuz etkileri yanı sıra olumlu etkileri de söz konusudur. Çöküş içinde olan ekonominin canlanmasını sağlaması en önemli olumlu etkisidir (Florea ve Şchiop, 2008: 2219). Bunun yanında yasal olarak ortaya çıkarılan ekonominin yetersiz kaldığı yerlerde bireylerin sığınabileceği bir ağ ortamı sağlamaktadır. Hükümetin yaptığı maddi ve manevi sosyal yardımlar bazen hayat mücadelesi veren toplum için yetersiz kalabilmektedir. Hükümetin başarısız olduğu durumlarda kayıt dışı ekonomi, hükümetin açıklarını kapatma rolü oynamaktadır. Geliri az olan ve işsiz durumda olan birey sayısı çoktur. Dolayısıyla kayıt dışı ekonomi, doğru olmasa da bu tür sıkıntıda olan bireylere bir iş olanağı sağlamaktadır (Vanderberg, 2014: 10).

Kayıt dışı ekonomi işsiz kalan bireyleri teşvik ederek onlarda girişimci ruhu doğururken, rekabet içinde olan işverenlere de avantaj sağlamaktadır. Kayıt dışı ekonomiye yönelen işverenler vergi ve benzeri mali sorumluluklarını yerine getirmeyerek, diğer işverenlere göre bir avantaj elde etmektedir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonomi ile beraber yoksullar için bir gelir kaynağı doğacak ve toplam nüfusun harcanabilir gelirinde bir artış olacaktır (Dhir ve Sushil, 2016: 221). Çocuk ve yaşlı bakımı, ev temizliği, el işleri, merdiven temizliği, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, fuhuş ticareti vb. işlerle uğraşanlar örnek verilebilir. Kayıt dışı ekonominin kuralsız olma durumu bir dereceye kadar bulunmaktadır. Belirli bir sınırdan sonra bir suç teşkil etmektedir (Vanderberg, 2014: 10).

Kayıt Dışı Ekonominin Topluma ve Ekonomiye Olumsuz Etkileri

Kayıt dışı ekonominin en temel olumsuz etkilerinden biri devletin saygınlığına ihanet etmektir. Hükümetin toplumun refahını yükseltmek ve onları her türlü olumsuz etkiden korumak için çıkartmış olduğu uygulamalara uymamak veya uygulamaları dikkate bile almamaktır. Bu tür olaylar ekonomiyi, toplumun huzurunu ve sağlığını tehlike altına sokmaktadır (Savaş, 2017: 56).

Bir diğeri ise kayıt dışı ekonominin sebep olduğu, hükümetin hazinesine giren gelirin azalmasıdır. Bu azalma ile beraber ülkenin güvenlik ağlarında ve bütçesinde bir açıklık ortaya çıkmakta ve ekonomik istikrarsızlık ve sosyal gerilimler söz konusu olmaktadır (Sadykov, 2020: 298). Bu sorunların ortadan kaldırılması için borçlanma veya para basma yoluna gidilmesi durumunda faiz oranlarında artış, enflasyon oranında artış,

gelir dağılımında adaletsizlik ve benzeri olumsuz olaylar söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla kapatılmak istenen bütçe açıkları daha da artış göstermekte ve ekonomik büyüme bu artıştan olumsuz etkilenmektedir (Dam vd., 2018: 302).

Kayıt dışı ekonomi, hükümetten habersiz ve gizli yapılan faaliyetler olmasından dolayı, yapılan çalışmalar sonucu elde edilen verilerde yer almamakta ve elde edilen bu verilerin güvenilirliğini olumsuz etkilemektedir. Ortaya çıkan bu istatistikî veriler gerçek sonuçları göstermeyeceğinden, yapılan analizlerin ve testlerin bir anlam ifade etmesi beklenilemez. Bu yanlış bilgilerden dolayı, hükümetin izleyeceği para ve maliye politikaları istenilen hedefler doğrultusunda gerçekleşmemektedir. Yeni uygulanan para ve maliye politikaları başarısız sonuçlanmaktadır (Tayfur, 2018: 64).

Toplum içinde vergi kültürü gelişmemiş olan ve kayıt dışı ekonomiye yönelen kişilerin sergilemiş oldukları olumsuz davranışlardan, vergisel yükümlülüğüne özen gösteren bireyler de olumsuz etkilenmektedir. Çünkü vergisel yükümlülüğüne özen gösteren bireyler, yükümlülüğünü yerine getirmeyen bireyleri gördüklerinde kendilerine haksızlık yapıldığını ve kendilerini kandırılmış gibi hissedeceklerdir. Dolayısıyla toplumda yaşayan bazı bireyler vergisel kanunları, hükümetin ortaya çıkardığı bir sömürü aracı olarak düşünebilir ve vergisel yükümlülüklerini yerine getirmeyebilir. Kayıt dışı ekonominin boyutunda artış oldukça, vergisel açıdan düşünülen hedeflere ulaşmak da zorlaşmaktadır (Akarsu, 2015: 32).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERGİ KÜLTÜRÜ VE KAYIT DIŞI EKONOMİ KAPSAMINDA SEÇİLMİŞ ÜLKE ÖRNEKLERİ VE TÜRKİYE

Konu bağlamında literatürde gerçekleştirilmiş olan çalışmalar incelendiğinde, kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran sebeplerin genellikle aynı olduğu gözlemlenmekte ve nüfusun fazla olması, ekonomik koşulların yeterli olmaması, vergi oranlarının yüksek olması, işsizlik ve benzeri sorunlar kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran ve vergi kültürünü azaltan faktörler olarak ileri sürülmektedir. Yine; kayıt dışı ekonomiyi artırıcı faktörlerin yoğunluk arz ettiği görülen bazı ülkelerde, kayıt dışı ekonominin fazla yüksek olmadığı da gözlemlenmektedir. Kayıt dışı ekonomi kavramı ile vergi kültürü kavramı; dünya ülkelerinde farklı koşullara bağlı bir şekilde ortaya çıkarak gelişebilmekte, bu gibi farklılıklar nedeniyle her bir ülkede kayıt dışı ekonomiyi önleyici ve vergi kültürünü geliştirici farklı politikalar uygulanmaktadır. Örneğin, kimi ülkelerde bu iki kavram üzerinde istenmeyen etki meydana getiren faktörler yoğun bir şekilde görülebilmese rağmen, kayıt dışı ekonominin düşük ve vergi kültürü boyutunun ise yüksek düzeyde seyrettiği görülebilmektedir. Kimi ülkelerde ise, bahis konusu kavramlar üzerine istenmeyen etki oluşturucu faktörler nispeten düşük düzeyde iken, kayıt dışı ekonomi boyutunun yüksek ve vergi kültürü boyutunun ise düşük düzeyde olduğu görülebilmektedir. Genel olarak bu durum, ülkelerin izlemekte oldukları politikalar ile bağdaşık bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda burada kayıt dışı ekonominin minimum seviyelere düşürülmesi ve vergi kültürü boyutunun kayıt dışı ekonomi üzerindeki olumlu yansımalarının edinilebilmesi amacıyla, bazı seçilmiş ülkelerde ve Türkiye’de uygulanmakta olan politikalar incelemeye alınarak ülke seçimleri gerçekleştirilirken; ülkelerde kayıt dışı ekonominin ve vergi kültürünün düzeyi, ülkelerde vergi kültürü ile kayıt dışı ekonomiye yönelik izlenilmiş politikalar neticesinde sahip olunan çıktılar, geçerli demokratikleşme düzeyi şeklinde kriterler dikkate alınmıştır.

Bu kriterler bağlamında sahip olunan faktörel koşul farklılıklarının kayıt dışı ekonomi ve vergi kültürü ilişkisi üzerine etkilerinin daha sağlıklı bir düzeyde irdelenebilmesi amacıyla; kayıt dışı ekonominin göreceli olarak en az seviyelerde yaşandığı ve vergi kültürünün yüksekliği dikkat çeken ABD, kayıt dışı ekonominin göreceli olarak yüksek görüldüğü ve vergi kültürünün zayıflık sergilediği düşünülen Azerbaycan, sahip

olunan kayıt dışı ekonomi ile vergi kültürü üzerine olumlu veya olumsuz etkileri söz konusu olabilen demokrasi endeksinin yüksek olduğu kabul edilen İsveç, kayıt dışı ekonomiyi artıran ve vergi kültürünün azaltan faktörlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği ileri sürülen nüfus faktörünün fazla olduğu Çin, kayıt dışı ekonominin artmasına neden olan faktörlerin önde gelenlerinden biri olarak ileri sürülen göç olgusunun tarihsel düzlemde yoğun seviyede gerçekleştiği bilinen Almanya ve nihai karşılaştırma amacıyla on olarak Türkiye seçilmiştir. Seçili ülkelerde, vergi kültürünün ve kayıt dışı ekonominin istenilen seviyelerde olmaması neticesinde ortaya çıkan olumsuzluklar ve bu olumsuzluklara karşı alınmış ve/veya alınacak önlemler incelenmiştir. Seçili ülkelerde mevcut durum ve kayıt dışı ekonomi ile vergi kültürüne yönelik izlenilmiş politikaların sonuçları, Türkiye bağlamında konuya ilişkin fikir ve değerlendirme zemini oluşturmasına ve yine bu bağlamda izlenilecek olan önerilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

3.1. Amerika Birleşik Devletleri'nde Vergi Kültürü ve Kayıt Dışı Ekonomi

ABD, federal devlet yapısını benimsemiştir. Benimsemiş olduğu federal devlet yapısına göre iç işlerinde bağımsız olup, dış ilişkilerinde merkezi devlete bağlıdır. Federal devlet yapısında nüfusu 600 bin ile 39 milyon arasında değişen ve 3.140 kilometrekare ile 1.717.860 kilometrekare arasında değişen 50 tane eyaleti bulunan ABD'de yönetim şekli 3 aşamadan meydana gelmektedir. İlk aşamasını federal devlet, ikinci aşamasını eyaletler son aşamasını da yerel yönetimler oluşturmaktadır (Buyrukoğlu, 2011: 147; Çavdar, 2019: 134). Kanunlar çerçevesinde, ülke genelini kapsayan ve ülke genelini etkileyecek olan yetkilerden federal yönetim sorumludur. Mevcut durumda olan yetkiler ise yasama, yürütme ve yargı birimleri arasında dengeli bir şekilde ve bir birimin başka bir birime üstünlük sağlamayacak şekilde dağıtılmıştır (Arslan ve Biniş, 2014: 150). ABD'nin yapısında bulunan her eyalete ait yasama birimi, yürütme birimi ve yargı birimi bulunmaktadır. Örneğin, ABD'nin eyaletlerinden biri olan Massachusetts eyaletinde, seçimle göreve atanan Vali önderliğinde bir hükümet bulunmaktadır (Bayramoğlu, 2016).

ABD'de vergiler, 1943 yılından itibaren tevkifat (kesinti) uygulaması ile beraber ücret ve maaşlar üzerinden kesilmeye başlanmıştır. Tevkifat uygulaması ile kişilerin, gelirlerinin düşük gösterilmesi engellenmeye çalışılmıştır (Kılıç ve Özçelik, 2006; 341). Eyaletlerin vergi ile ilgili aldıkları kararlar, toplumun kültür değerlerine, sergilemiş oldukları algılarına ve tutumlarına bağlıdır. ABD'de yaşayan halk bireysel bir tutum

içerisindedir. Halkın bireysel tutumları eyaletler arasında da farklılık gösterebilmektedir. Çünkü ABD federal devlet olmasından dolayı eyaletleri arasında, vergi ile ilgili yasalar farklılık göstermektedir. Herhangi bir eyalette toplum, güvene dayalı ve topluca hareket ederken bir başka eyalette toplum kuşkucu ve güvensiz olabilmektedir (Sakinç ve Cura, 2012: 55).

ABD’de, doğrudan demokrasi deneyiminin yüksek olması, halkın karar alma sürecinde etkili olması, hoşgörü ve uzlaşmaya dayalı olan demokratikleşme kültürünün yüksek olması, mükelleflere tanınan geniş haklar ve mükelleflere ‘vatandaş’ muamelesi yapılması sebebiyle vergi kültürü yüksektir (Alm ve Torgler, 2006: 13; Sakinç ve Cura, 2012: 55). Vatandaşın karar alma sürecine dâhil olması ile beraber vatandaş ile hükümet arasında yakın ve kuvvetli bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu kuvvetli ilişki sonucu, topluma duyarlı olan bir hükümet ve beraberinde kuvvetli ve aktif olan bir vergi sisteminin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla toplumun hükümete olan güveni olumlu yönde etkilenmiş ve bununla birlikte vergi kültüründe bir artış söz konusu olmaktadır (Alm ve Torgler, 2006: 13). Torgler 2003 yılında yaptığı çalışmada, analizleri sonucu ABD’de bekâr insanların sahip olduğu vergi kültürünün, evli olan insanların sahip olduğu vergi kültüründen fazla olduğu sonucuna ulaştığını açıklamıştır (Şahin, 2009: 96).

Dünyanın önde gelen ekonomilerinden birisi olan ve güçlü bir ekonomiye sahip olan ABD’de de kayıt dışı ekonomi büyük önem taşımaktadır. Kayıt dışı ekonomi ile ilgili ilk çalışma II. Dünya Savaşı dönemlerinde ABD’nin beyan edilmemiş gelirlerini parasal yöntemleri kullanarak tahmin etmeye ve analiz etmeye çalışan Çağan tarafından ABD’de yapılmıştır (Altın, 2014: 36). ABD vatandaşı, vergilerini yasalara uygun şekilde hesaplıyor ve ödeme günü gelince de yasalara uygun bir şekilde hareket ediyor diye biliniyordu. ABD’nin İç Gelir İdaresi olan Internal Revenue Service (IRS), gerçeği ortaya çıkarmak için yoğun bir şekilde çalışmalar yapmış ve kayıt dışı ekonomiye yönelenleri tespit etmeye çalışmıştır. IRS’nin yaptığı çalışmalar sonucu vergi mükelleflerinin, vergi beyannamelerini bile tam ve doğru doldurmadığı ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla IRS, sistemsiz olarak eksik kaldığını fark etmiş ve mevcut bulunan sistemini güçlendirme çalışmalarına başlamıştır. Çalışmalar sonucu IRS, bilgisayar sistemine geçmiş ve denetimlerini güçlendirmiştir (Dinçer, 2007: 87). IRS, kayıt dışı ekonomiyi azaltmak için; teknolojiyi güçlendirerek vergi bildirimlerinin kolaylaştırılması, başta vergi yükleri olmak üzere gönüllü uyumu zorlaştıran etkenlerin iyileştirilmesi, vergi uyumu konusunda yapılan

şikâyetlerin azaltılması ve vergisel hizmetlerin artırılması gibi planlar hedeflemiştir (Çolak, 2012: 147). Ancak çoğu sistemde dezavantaj olduğu gibi IRS sisteminde de bazı dezavantajlar söz konusu olmaktadır. Vergi mükelleflerinin yaptığı işlemlerin sürekli izlenmesi ve denetimde etkinliğin artırılması, mükelleflerin gereksiz yere denetlenmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla mükelleflerde nefret duygusu olarak ve gönüllü vergi uyumu azaltmaktadır (Gediz Oral vd., 2015: 129).

Kayıt dışı ekonominin boyutu hakkında gerçekçi bir bilgi verilmese de tahmini sonuçlar elde edilen yerel bazlı çalışmalar bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar üzerinde değerlendirme yapıldığında, ABD ekonomisinde kayıt dışı ekonominin %5-8 arasında değişen değerlerde olduğu görülmektedir (Korudil, 2018: 59). 2019 yılında Medina ve Schneider (2019: 49)'in beraber yaptığı çalışmada yer alan verilere göre, ABD ekonomisinde gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutu 2017 yılında %5,7 olarak ölçülmüş ve kayıt altına alınmıştır. Yapılan çalışmalarda elde edilen veriler analiz edildiğinde, gelişmiş ülkelere göre ABD'de kayıt dışı ekonomi çok düşük seviyelerde gerçekleşmektedir. ABD'de vergi denetimlerinin sık sık yapılması ve cezaların yüksek olması kayıt dışı ekonominin düşük seviyelerde gerçekleşmesine sebep olmaktadır. Hükümetin sürekli denetim yapması kişilerin, kaçak yollardan gerçekleştirmek istedikleri faaliyetleri engellemektedir (Üçok: 2015: 15). ABD'de teknolojiden maksimum seviyede yararlanılması, düşük gelirli olan mükelleflerin az bilgili elemanlar tarafından denetlenmesi, yüksek gelirli olan mükelleflerin üst düzey bilgiye sahip olan elemanlar tarafından denetlenmesi sonucu ABD'de IRS denetimde başarılı olmaktadır. Dolayısıyla kişilerin, yakalanma olasılığını göz önünde bulundurması ve cezaların yüksek düzeyde olması kayıt dışı ekonominin boyutunu azaltmaktadır (Karyağdı, 2006: 2).

Kayıt dışı ekonominin en temel nedenlerinden bir tanesi olan işsizlik sorunu, ABD'de çok büyük boyutlarda görülmemektedir. Organisation for Economic Co-operation and Development(OECD)'in verilerine göre 2018 yılında 327 milyon nüfusa sahip olan ABD'de işsiz kalanların sayısı işgücünün %3,9'udur. Dünyanın en büyük ekonomisine sahip olan ABD'de, işsiz kalan birey sayısının diğer ülkelere göre düşük olması kayıt dışı ekonomi boyutunun düşük seviyelerde gerçekleşmesine sebep olmaktadır (OECD, 2018).

ABD, kayıt dışı ekonomi ve benzer birçok olumsuzluktan kurtulma konusunda diğer ülkelere göre bazı avantajlara sahiptir. 1980'li yıllardan beri ABD'de vergi

oranlarının düşük ve istikrarlı bir şekilde olması bir avantajdır. Bir diğer avantaj, güçlü bir ekonomiye sahip olmasıyla beraber kamusal tercihlerde herhangi bir sınırlandırmanın söz konusu olmamasıdır. Son olarak, ABD’de yürütme ve yargı birimlerinin birbirinden ayrılması ve birbirlerini denetleme özelliğine sahip olmalarından dolayı, ortaya çıkacak herhangi bir aksaklığın veya olumsuz etkinin ortadan kaldırılması süreci hızlı olacaktır (Arıkan ve Bahçe, 2011: 34).

ABD’de 1996 yılında “Mükellef Avukatı İdaresi” kurulmuştur. Vergisel işlemlerini yerine getirmede güçlük çeken ve hükümetin adaletine güvenmeyen kişiler bu idareye başvurmaktadır. Mükellef Avukatı İdaresi, internet veya telefon yoluyla başvuruda bulunan kişilere ücretsiz yardım sunmakta ve onlara avukat tahsis etmektedir. Tahsis edilen avukat, onların vergisel yükümlülükleri hakkında bilgi vermekte ve onları bilinçlendirmektedir. Mükellef Avukatı İdaresi kişiye, yaşadığı sorunu atlatması için ve vergi idaresi ile arasındaki güveni sağlaması için yardımcı olmaktadır. Sonuç olarak bu idare, kişilerin kayıt dışı ekonomiye yönelmeden önceki başvurdukları ve genel olarak çözüm buldukları bir kurumdur. Bu kurum sayesinde ABD’nin vergi kültürü artış göstermekte ve kayıt dışı ekonomisi azalmaktadır (Hepaksaz ve Avcı, 2020: 1070). ABD’de kişilere mükellef haklarının korunması hakkı, vergisel konularda adaletli işlem yapılması hakkı, mükellefin yükümlü olduğu oran kadar vergi ödemesi hakkı, mükellefin yargıya başvurabilme hakkı, bireyin çözüme kavuşturamadığı vergi sorunları için yardım isteme hakkı, dürüst ve iyi niyetli olan mükelleflerin faizlerinin ve cezalarının kaldırılması hakkı gibi geniş haklar tanınmıştır. Dolayısıyla ABD dünyanın en çok vergi toplayan ve en çok mükellefe sahip olan ülkesi olmasına rağmen, en düşük kayıt dışılığın gerçekleştiği ülke konumundadır (Çetin ve Gökbunar, 2010: 28-29).

3.2. Almanya’da Vergi Kültürü ve Kayıt Dışı Ekonomi

Avrupa Birliği’nin en büyük nüfusuna sahip olan Almanya, %14,88’lik göçmen yüzdesiyle de ABD’den sonra en fazla göç alan ülke konumundadır. Almanya, federal devlet yapısında olup 16 eyaletten oluşmaktadır. Federal devlet yapısına sahip olan Almanya’da yönetim şekli federal devlet, eyaletler ve yerel idarelerden meydana gelmektedir. Yasama, savunma ve güvenlik gibi başlıca konular için federal devlet, sosyal ve ekonomik açılardan ortaya çıkacak sorunlar için eyaletler ve son olarak ülke içinde

yaşayan insanların ortak ve yerel gereksinimlerini gidermek için devletten bağımsız olan belediyeler ve ilçeler gibi yerel idareler görevlendirilmiştir (Bolahatoğlu, 2018: 42).

Almanya’da elde edilen vergi gelirlerinin çoğunluğu şahsi vergiler olarak adlandırılan Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi gibi dolaysız vergilerden oluşmaktadır (Yılmaz, 2019: 118-119). Almanya’da vergi kültürü boyutu, orta seviyelerde gerçekleşmektedir. Almanya’da, iyi ve kötü arasında gidip gelen ve sürekli değişime açık olan vergi kültürü boyutu, hükümetin katı ve yaptırımcı olmasından kaynaklanmaktadır. (Gürçam ve Moç, 2019: 1410). Schmolders, bireylerin vergisel yükümlülükleri karşısındaki tutum ve davranışlarını incelemiş ve kendi işi ile uğraşan bireylerin, bir işverene bağlı çalışan bireylerden daha düşük vergi kültürüne sahip olduğu sonucuna varmıştır (Şahin, 2016: 55). Vergi oranlarının yüksek olması, hükümetin topluma karşı sergilemiş olduğu davranış şekli, cezaların caydırıcı olma boyutu ve benzeri unsurlar vergi kültürü boyutunu etkileyebilmektedir (Feld ve Torgler, 2007: 2). Alman hükümeti, zorlayıcı vergi uygulama tekniğini kullanmaktadır. Hükümetin zorlayıcı vergi uygulama tekniği ile beraber izlediği zorlayıcı strateji, vergi kültürünü çoğu zaman olumsuz etkileyebilmektedir (Yurdakul, 2013: 54).

Vergisel yükümlülüğünü yerine getirmeyenlere karşı denetimlerini hızlandıran ve cezai işlem uygulamaya giden hükümet, 5 yıl hapis cezası ve 500 bin Avro’ya kadar idari para cezası uygulamaktadır. Dolayısıyla kimi mükelleflerin düşünceleri bu caydırıcı cezalar karşısında değişebilmektedir (Kaleli ve Karaca, 2019: 779). Verilen hapis cezası maksimum 10 yıla kadar artırılabilir. Cezalar işlenen suçun mahiyetine göre ve kaçırılan vergi miktarına göre değişmektedir (Feld ve Torgler, 2007: 5).

Almanya’da 2011 yılında 400.000’den fazla katılımcı ile yapılan büyük bir araştırma, eğitimin vergi kültürü açısından önemli olduğunu ortaya çıkartmıştır. Yapılan araştırma, katılımcıların çoğunluğunun ‘eğitimin olağanüstü önemli olduğunu’ ve araştırmaya katılanların %73’ünün ülke içindeki eğitimin geliştirilmesi için daha fazla vergi ödemeye gönüllü olduklarını göstermektedir (Doerrenberg ve Peichl, 2018: 8). Yüksek eğitilmiş kişilerin, düşük eğitilmiş kişilere göre vergi kültürü boyutu daha yüksektir. Hükümete hiç güvenmediğini belirten kişilerin vergi kültürü boyutu ise, hükümete güvenim çok diyenlere göre daha fazladır (Yurdakul, 2013: 167-169).

Kayıt dışılığın boyutu ve ülkeye verdiği zararlar Broesterhuizen, Schneider, Langfeldt ve benzeri çalışmacılar tarafından farklı yöntemler kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır (Yurdakul, 2014: 42-43). Medina ve Schneider (2018: 18)'in MIMIC yöntemini kullanarak 2018 yılında yaptıkları çalışmaya göre, Almanya'da kayıt dışı ekonomi boyutu %10,4 olarak ölçülmüştür. 32 ülkeyi kapsayan bu çalışmada, Almanya %10,4'lük kayıt dışı ekonomi boyutuyla İrlanda ile beraber 26. sırada yer almaktadır.. Almanya'da gerçekleşen kayıt dışı ekonomik faaliyetler çoğunlukla inşaat sektöründe, yenileme faaliyetlerinde, kumaş dokuma işlerinde, araba tamiri ve servis sektörü gibi alanlarda yaygın olarak görülmektedir (Schneider, 2002: 22). Kayıt dışı ekonomi daha çok emekliliğe ayrılmış yaşlılar, okul hayatı devam eden öğrenciler, kayıt dışı yollardan göç etmiş kişiler, iş bulamayanlar, kendi nam ve hesabına çalışanlar ve çalışmasına rağmen boş zamanlarında ek iş yapan kişiler tarafından tercih edilmektedir (Sarıca, 2006: 96).

Almanya'da 2021 yılında yıllık geliri 274.613 Euro'dan fazla olan bir kişinin ödeyeceği vergi %45 oranındadır. Dolayısıyla bu tür yüksek oranlı vergilerin kayıt dışı ekonomide payı çoktur. IFAK anketi sonuçlarına göre, kişilerin yüksek vergi oranlarından kaçınmak için kayıt dışı ekonomiyi tercih ettikleri sonucuna varılmaktadır. Katılımcıların %60'a yakını, mal ve hizmet satın alma imkânının ellerinden alındığını dile getirmiştir. Bununla beraber çıkarıcı gruplar, halkın isteğine göre hareket etmemekte ve halkın düşüncesini dikkate almamaktadır (I Am Expat, 2021; Mummert ve Schneider, 2001: 8). Schneider ve Buehn'in Mimic yöntemini kullanarak 1999-2000 yıllarını kapsayan 2013 yılında yaptıkları çalışmalarına göre Almanya'da kişisel gelir vergisinin %16,6'sı, dolaylı vergilerin %13,2'si, vergi moralinin veya vergiyi algılama şeklinin %15,0'ı, işsizliğin %13,0'ı, serbest çalışmanın %12,8'i, GSYİH büyümesinin %15,2'si ve son olarak iş özgürlüğünün %14,2'si kayıt dışı ekonomiye olumsuz olarak etkilemektedir (Elgin ve Schneider, 2016: 67).

Almanya'da 2000 yılında meydana gelen kayıt dışı ekonomi boyutu 322,3 Milyar Avro iken, 2013 yılında 340,5 Milyar Avro'luk bir kayıt dışılık meydana gelmiştir. Yapı işleri, badana işleri ve cilacılık işlerinde ücretin asgari olarak düzenlenmesi, KDV oranlarında meydana gelen artışlar, bakım sigortası prim oranının %1,7'den 0,2'lik bir artış yapılarak %1,9'a çıkarttırılması gibi devlet tarafından uygulanan politikalar kayıt dışı ekonominin boyutunda artışlar meydana getirmektedir. Savaş ve doğal afetler gibi

faktörlerin gerçekleşmesi sonucu meydana gelen küresel ekonomik krizlerin de, kayıt dışı ekonomi boyutuna olumsuz etkileri söz konusudur (Yurdakul, 2014: 44-45).

Kayıt dışı ekonomi her ülkede olduğu gibi Almanya'nın da önlem almaya çalıştığı ve çözüme kavuşturmaya çalıştığı bir sorundur. Almanya'da kayıt dışı ekonominin minimum seviyelere indirilmesi için hükümet, toplumu kayıtlı ekonomiye teşvik etmek amacıyla "kayıt dışılık topluma zararlıdır" konusu altında bir kampanya başlatmıştır. Kayıt dışı ekonomiden sorumlu olan Alman Federal Maliye Bakanlığı, kayıt dışı faaliyetlerin fazla görüldüğü inşaat, tamircilik, kumaş hizmetleri gibi sektörlerin işverenleri ve bu sektörlerden sorumlu olan sendikaları kayıt dışı ekonomi ile mücadeleye katılmaya davet etmiştir. Bu uygulama ile beraber işveren ve çalışanlar, kayıt dışı ekonomi ile mücadelede kendilerini sorumlu hissetmekte ve yönelenlere karşı hükümetle beraber mücadele stratejisini uygulamaktadırlar (Erdoğan, 2015: 87). Kampanyanın diğer bir amacı ise, mevcut bulunan işler yanında topluma yeni işler kazandırarak işsiz kalanlara iş olanağı sağlamaktır (Sarica, 2006: 98). Sendika ve işverenlerle beraber yapılan bu kampanya ile topluma, ortaya çıkan her türlü olumsuzluğun herkese zarar vereceği ve olumsuzlukların beraber çözülebileceği algısı hissettirilerek kayıt dışı ekonominin boyutu azaltılmaya çalışılmıştır. Bu kampanya ile hükümetin hedefledikleri (Kenanoğlu ve Deniz, 2019: 173-174);

- Topluma kayıt dışı ekonominin doğuracağı olumsuzluklar hakkında bilgi vermek,
- Sorumlu olan birim tarafından denetimlerin sürekli yapılmasını sağlamak,
- Kamu kurumlarının kendi aralarında bilgi alışverişini en iyi şekilde yapabilmelerini sağlamak,
- Son olarak topluma, kanunlara uyulması durumunda rekabette adaletin sağlanabileceği hakkında bilgi vermektir.

1999 yılında kayıt dışı ekonominin azaltılabilmesi için vergi reformuna gidilmiştir. Vergi reformu ile beraber, gelir vergisi oranında indirimler yapılmıştır. Aynı yıl çıkarılan "Kendi Hesabına Çalışmayı Teşvik Kanunu" ile kişilerin işçi veya işveren statüsünde olup olmadıklarını ortaya çıkarmada yeni ölçütler belirlenmiştir (Tunç, 2007: 72). Almanya'da kayıt dışı ekonomiyi azaltan önemli uygulamalardan bir tanesi de, 2003 yılında yürürlüğe girmiş olan "Küçük çaplı işler" uygulamasıdır. Uygulamaya göre, aylık ücreti 400 Avro'yu

geçmeyen kişiler vergiden muaf tutulmuştur. Çalışma saatlerine yönelik bir uygulama bulunmasa da bireyler haftada en fazla 15 saat çalışmaktadırlar (Besim vd., 2015; 99). 2007 yılında, Avrupa Birliği'ne yeni katılan Bulgaristan ve Romanya ülkelerinden göç edecek olan işçilerin Almanya'da çalışmalarına birkaç sınırlama getirilmiştir (Tunç, 2007: 72). Kayıt dışı ekonominin yoğun olarak görüldüğü inşaat ve hizmet sektörüne kayıt dışılığın kontrol altına alınabilmesi için, gümrük polisi ve işgücü piyasası yetkileri yoğunlaştırılmıştır. Bu gümrük polisleri, kayıt dışılığa karşı eğitilmiştir (Mateman ve Renooy, 2001: 20). Almanya'da son olarak çıkarılan "Kurzarbeit" adlı sistemle beraber işten çıkarılan 10 milyon işçinin tekrar işbaşı yapmalarına, yapamamasalar da çalıştıkları sektörde sözleşmelerinin devam etmesine ve maaşlarının %60'ını alabilmelerine olanak sağlamaktadır. 2020 yılında ortaya çıkan Covid-19 adlı salgın hastalığı, tüm ülkelerde olduğu gibi Almanya ekonomisini de büyük zarara uğratmıştır. İşverenler bu zarar karşısında toplu işten çıkarmalara başvurmak istese de, Kurzarbeit uygulaması buna engel olmaktadır (Kozanoğlu, 2020: 2).

3.3. Çin'de Vergi Kültürü ve Kayıt Dışı Ekonomi

Dünya Bankasının verilerine göre 2019 yılında 1,4 milyara yakın nüfusu bulunan ve dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin, ABD'den sonra en büyük ekonomiye sahip olan ülke konumundadır (The World Bank, 2020). Çin, piyasaya sunduğu ucuz mallarla ve uygulamaya koyduğu teşvik politikaları ile diğer ülkeler için cazip ülke konumuna gelmiş ve bu durum Çin ekonomisinin güçlenmesini sağlamaktadır. Çin ülke içindeki büyük olan pazarlarıyla, ülke içi talebi açısından güçlü durumdadır. Bununla beraber ucuz malları sayesinde, ihracata dönük olan talebi bakımından diğer ülkelere göre yatırımcıların ilgi odağı olan ülke olmaya devam etmektedir (Özveren, 2013: 40).

Çin'de mevcut olan vergi kültürü boyutunu ele alan çalışma sayısı az boyutlardadır. Torgler'in 2004 yılında yaptığı çalışmaya göre, Çin'de vergi kültürünün yüksek boyutlarda gerçekleştiği ve kayıt dışı ekonominin az seviyelerde gerçekleştiği sonucuna varılmaktadır. Kimi çalışmacılar, Çin vergi kültürü boyutunu yaş grubuna göre ele almaya çalışmıştır. Yapılan çalışmaların bir kısmına göre, yaptırım tehlikesine karşı duyarlı olduklarından dolayı 50-64 yaş aralığında olan yaşlı kesiminin vergi kültürü boyutunun yüksek olduğu sonucuna varılır iken, çalışmaların diğer bir kısmına göre vergi konusunda tecrübe edinmiş yaşlıların kanun boşluklarından faydalanması sonucu vergi kültürünün azalabileceği

sonucuna varılmaktadır. Tittle'nin 1980 yılında yaptığı "Sanctions and Social Deviance: The Question of Deterrence" adlı çalışma ile Pommerehne ve Weck Hannemann'ın 1996 yılında birlikte yaptıkları "Tax Rates, Tax Administration and Income Tax Evasion in Switzerland" adlı çalışma örnek olarak verilebilir (Torgler, 2004a: 8-13).

Çin vergi kültürünün yüksek seviyelerde olması, toplumun ülke içindeki mevcut bulunan sosyal normlara bağlılığı ile ilişkilendirilebilir. Sosyal normlar toplumu belli bir olay karşısında, sergilemesi gereken davranışa yöneltmektedir. Çin'de yaşlılar, kadınlar ve eğitilmiş kişiler sosyal normlara daha çok dikkat ettikleri için vergi kültürü boyutuna da daha çok olumlu yönde etki eden taraf rolündedirler. Dolayısıyla, vergisel yükümlülüklerini de yasalara uygun bir şekilde ve zamanında yerine getirmektedirler (Çelikkaya, 2020: 82-83).

Çoğu ülkenin çözüme kavuşturmak için çalıştığı kayıt dışı ekonomi Çin'de de sorun olmaya devam etmektedir. 1980 yılında mevcut bulunan hükümetin özel teşebbüse izin vermesi ile beraber kayıt dışı ekonomi sorunu ortaya çıkmaya başlamıştır (Candan, 2007: 26). Çin hükümeti, 2008 yılında özel kurumlarda çalışan kişilerin sosyal güvenlik primi kesintilerinde artışa gitmiştir. Bu artışla beraber, özel kesimde çalışan bir kişinin işverenine maliyeti, işçinin aldığı maaşın neredeyse yarısına denk gelmiştir. Dolayısıyla işverene yüklenen bu maliyetli yük işverenin, işçi sigorta primlerini düşük göstermesi ile kayıt dışı ekonomi boyutu daha da artmaktadır (Erdoğan, 2011: 45). Kanun ve sosyal ağların yetersiz kalması, devlete ait işletmelerin gün geçtikçe azalması ve özel işletmelerin çoğalması, ürünlere uluslararası talebin çokluğu ve kentleşme Çin'de kayıt dışı ekonomiyi artıran nedenlerin başlıcaları olarak sayılabilir. Bazı tahminlere göre kentsel alanlarda yaşayan insanların yarısına yakını kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir (Wikipedia, 2018). Kayıt dışı ekonomi ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen, güçlü bir ekonomiye sahip olan Çin ülkesinin kayıt dışı ekonomik boyutuna yönelik yapılan çalışma sayısı azdır. Alm ve Embaye'nin 2013 yılında parasal yöntemleri kullanarak yaptıkları çalışmaya göre 1990-2006 yılları arasında Çin kayıt dışı ekonomi boyutu %21,02 iken, Elgin ve Öztunalı'nın 2012 yılında beraber oluşturdukları "Dinamik Genel Denge (DGE)" modeli aracılığıyla yaptıkları çalışmaya göre 1950-2009 yılları arasında kayıt dışı ekonomi boyutu %15,54'dür (Chen ve Schneider, 2018: 2).

Dünyanın en büyük nüfusuna sahip olan Çin'de kayıt dışı ekonomi 2003-2017 yılları arasında ise %10 ile %15 arasında değişmektedir. Ulaşılabilen son verilere göre 2017 yılında Çin'de, kayıt dışı ekonomi boyutu %11,1'dir. Çin ülkesinin illeri arasında kayıt dışı ekonomi boyutları farklılık göstermektedir. 2017 yılı baz alındığında en düşük kayıt dışı ekonomi boyutu %6,50 ile Jilin şehrinde gerçekleşirken, en yüksek kayıt dışı ekonomi boyutu %15,75 ile Fujian şehrinde gerçekleşmiştir (Wang vd., 2019: 19-20). Genel olarak kayıt dışı ekonomi, Çin'in doğu kıyı bölgelerinde yoğun olarak görülürken, az gelişmiş olan batı kıyılarında düşük seviyelerde görülmektedir (Huang vd., 2020: 8). Çin'de 160 milyon insanın kayıt dışı ekonomide faaliyet gösterdiği tahmin edilmektedir. Bu rakam, Çin resmi işgücünün %21,9'una denk gelmektedir. Rakamın bu kadar büyük olmasının sebebi, ülkenin kapitalist bir sistem altında mevcut olan bazı bölgelerle beraber komünist bir rejime sahip olmasıdır (Schneider, 2011: 36).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetleri gerçekleştirilenler çoğunlukla, kırsal göçmenler ve devlete ait işletmelerde işten çıkarılan işçilerdir (Andrews vd., 2011: 9). Kayıt dışı ekonomi, işini kaybetmiş kişiler için alternatif bir seçenek konumuna gelmekte ve gelir elde etmek için kolay bir yol olarak görülmektedir. Çin sektöründe çalışan işçilerin genele yakını geçici sözleşmeyle ve yarı zamanlı çalışmaktadır. Bunun yanında serbest meslek ve ev işleri ile geçinen kişi sayısı da çoktur. Kayıt dışı ekonomiye yönelenlerin geneli, çalışma hakları kolayca ihlal edilen ve korunmayan kişilerdir. Hükümet tarafından çıkarılan politikalar, kişilerin haklarını korumaya yönelik yasalar içerdiği takdirde kayıt dışı ekonominin boyutunun minimum seviyelere düşürülebileceği ifade edilmektedir (ILO, 2020).

3.4. Azerbaycan'da Vergi Kültürü ve Kayıt Dışı Ekonomi

Dünya Bankası'nın 2019 verilerine göre, 10 milyon nüfusu bulunan Azerbaycan ülkesi, gelişmekte olan ülkeler arasında yer almaktadır (The World Bank, 2020). Azerbaycan'ın vergi kültürü boyutu düşük seviyelerdedir. Vergi yasalarının karmaşık ve dar tabanlı olması, vergi istisnası ve vergi muafiyetlerinin çok olması, vergi oranlarının yüksek seviyelerde olması, topluma vergi ile ilgili bilgilerin tam olarak verilmemesi, vergi cezalarının caydırıcı olmaması, vergi denetimlerindeki eksiklik ve tekelciliğin yaygın olması vergi kültürünün düşük seviyelerde kalmasına sebep olmaktadır (Şamilli, 2017: 74).

Azerbaycan'ın vergi kültürü boyutuna yönelik yapılan çalışma sayısı azdır. Zehi ve Mohammad'ın 2010 yılında yaptıkları bir analize göre, Azerbaycan'da yaşayan insanların mevcut bulunan vergilere güvenlerinin olmadığı ve toplumun mevcut bulunan vergilere karşı olan davranışlarının bireyler üzerinde etkili olduğu sonucuna varmışlardır (Moeinadin vd., 2014: 222). Vergi mükelleflerini ve toplumu vergi hakkında bilgilendirerek ve mükellefleri denetlemekten daha çok vergi kanunlarındaki karmaşıklığı gidererek vergi kültürü boyutu artırılabilir (Mammadov, 2015: 77). 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması Azerbaycan'ı da etkilemiş ve merkezi bir ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş yapmaya sürüklemiştir. Bu etkileme neticesinde hırsızlık, rüşvet, bahşiş, kamu mallarının sömürülmesi, vergi kaçırma ve vergiden kaçınma gibi faktörlerde artışlar olmuştur (Çekmece, 2019: 51). Rüşvet ve yolsuzluğun yaygın olması ile beraber vergi mükellefleri, vergisel yükümlülükleri bulunmasına rağmen yükümlülüklerini yerine getirmeyerek vergi kültürünü olumsuz etkilemektedir. Cezaların caydırıcı olmaması ve vergi denetimlerin sık sık yapılmaması sonucu, kanunlara uygun ve zamanında yerine getirmeleri gereken vergisel işlemlerini bireyler rüşvet aracılığıyla daha kolay yerine getirmektedir (Altınbaş, 2019: 53).

Azerbaycan'da kayıt dışı ekonominin yoğun olarak görüldüğü gözlemlenmektedir. Yapılan çalışmalar analiz edildiğinde Azerbaycan'da, 2003-2017 yılları arasında kayıt dışı ekonomi boyutu %48 ile %55 arasında değişmektedir. Medina ve Schneider (2019: 38-44)'in yaptıkları çalışmaya göre, Azerbaycan'da 2017 yılında kayıt dışı ekonomi boyutu %48,6'dır. Tablo 10'da yer alan ülkeler karşılaştırıldığında, Azerbaycan'da gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutu diğer ülkelerden çok fazladır . Gerçekleşen kayıt dışı ekonomik faaliyetler genel olarak silah kaçakçılığı, insan kaçakçılığı gibi konuları kapsamayıp daha çok ticaret ve hizmet alanlarında gerçekleşmektedir. Yapılan bazı çalışmalara göre, gerçekleşen kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin boyutunun kayıtlı ekonomiden daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır (Bulut, 2013: 399).

2017 yılında ekonomik olarak aktif nüfus veya çalışan nüfus sayısı yaklaşık olarak 5 milyondur. Bu sayının %31,5'i olan ortalama 1,5 milyonu ücretli işsizlerdir. Dolayısıyla bu kişilerin iş sözleşmesi bulunmaktadır. Aktif nüfusun 1,7 milyonu tarımda çalıştığı göz önüne alındığında, geriye kalan kısmın ya bireysel girişimcilik ile uğraştığı ya da kayıt dışında faaliyet gösterdiği söylenebilir. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, kadınların kayıt dışı ekonomi boyutu erkeklerinkinden fazladır. Ortalama olarak kadınların sayısı

erkeklerin neredeyse 2 katına yakındır. Meslek açısından değerlendirildiğinde ise, pazar işleri ile uğraşanlar, bakıcılar, esnaflar, alım ve satım işleri ile uğraşanlar ve düşük vasıflı işçilerde kayıt dışı ekonomi daha yoğun olarak görülmektedir. Sektör olarak bakıldığında ise, kayıt dışı ekonomi inşaat sektöründe daha çok görülmektedir. İnşaat sektöründen sonra istihdam, ulaştırma, ticaret, turizm ve hizmet sektörlerinde yaygındır. Dünya Bankası'nın 2010 yılındaki raporuna göre, serbest meslek olarak çalışan dil çevirmenleri, eğitim ve danışmanlık hizmetleri genellikle kayıt yaptırmadan çalıştıkları için vergi ödememektedirler. Bir nevi kayıt dışı çalışmaktadırlar (Abdurrahimli, 2020: 2-3; Guliyev, 2015: 8).

Azerbaycan'da rüşvetçiliğin fazla olması, kayıt dışı ekonominin artmasına neden olan en büyük olgudur. Fuzuli'nin 1992 yılında yazdığı çalışmasında kamu çalışanları için söylediği “selam verdim rüşvet değildir diye almadılar” sözü bu sorunu açıklamaktadır. Kamu çalışanlarının, mükelleflerin vergisel işlemlerini rüşvet aracılığıyla halletmesi kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır. Bununla beraber hükümete olan güven de sarsılmaktadır (Bağırzade, 2007: 5-8). Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesinin analizine göre, bireysel olarak girişimci olanların %93'ü perakende ve nakliye alanlarına yönelirken, sadece %2'lik bir kısım endüstriyel sektörlere yönelmektedir. Komiteye göre bunun sebebi, baskıcı vergilerin oluşudur (Nadirov ve Aliyev, 2015: 115). Azerbaycan'da işgücünün büyük bir kısmı geçimini tarımsal üretim ile geçirmektedir. Kırsal kesimlerde yaşayan kişilerin sahip olduğu fırsatların yetersizliği onları ülke dışına çalışmaya sevk etmektedir. Göç edenlerin çoğu Rusya'ya gitmekte ve Rusya'ya çalışmak için giden göçmenler, hiçbir yazılı sözleşme yapılmadan kazanç elde etmektedir. Kayıt altına alınmayan bu kazançlar kayıt dışı ekonomiye yol açmaktadır (Guliyev, 2015: 8). Azerbaycan'da kayıt dışı ekonominin fazla olması sonucu güvenilir istatistiksel bilgileri elde etmek zorlaşmakta, gelir dağılımında adaletin sağlanması güç duruma girmekte, devlet bütçesi kaynak ayırmada zorluk çekmekte, ülke içi rekabette haksızlık ön plana çıkmakta, emeklilik maaşının az olması emekli kişilerin hayat şartlarını zorlaştırmakta ve elde edilen gelirlerin kayıt dışılığın fazla olduğu hizmet sektörüne aktarılması ile beraber birçok sorun ortaya çıkmaktadır (Altınbaş, 2019: 54-55).

Azerbaycan hükümeti kayıt dışı ekonomiyi engellemek adına birkaç önlem almaya çalışmıştır. Azerbaycan'da vergi oranlarının yüksekliği, vergi kanunlarının karmaşıklığı, vergi bilincinin düşüklüğü gibi nedenlerin kayıt dışı ekonomiyi artırmasından dolayı

özellikle vergi alanlarına yönelik uygulamalara gidilmiştir. Vergi alanını genişleterek mevcut olan kayıt dışı ekonominin kayıt içi ekonomiye dönüştürülmesi, gelir ve kazançların 7 yıl gelir vergisinden muaf bırakılması, belirlenecek olan vergilerde indirim yapılması, kart aracılığıyla yapılan ödemelere %25 indirim yapılması, sınır kapılarında yaygın olarak görülen rüşvet ve yolsuzluğun önüne geçilmesi, adaletin ön plana çıkarılması gibi önlemler alınmıştır. Alınan önlemler sayesinde devletin haberi olmadan gerçekleşen faaliyetlerin çoğunluğu kayıt altına alınmış, bu ise 2018 yılı gerçekleşen bütçe tahminlerin %20 üzerinde gelir elde edilmesine sebep olmuştur (Altınbaş, 2019: 53-56).

3.5. İsveç'te Vergi Kültürü ve Kayıt Dışı Ekonomi

Kişilerin sahip olduğu vergi zihniyeti, ülkenin vergi kültürü boyutunu oluşturmaktadır. İskandinav ülkelerinden biri olan İsveç'te, vergi kültürü boyutu yüksektir. İsveç hükümeti yenilikçi bir ekonominin geliştirilmesini ve vergi kültürünün sürekli yüksek seviyelerde kalmasını hedeflemektedir. İsveç halkı yüksek vergi yüküne rağmen devlete, yasal olarak belirlenmiş vergileri ödemekte olup, hükümete olan güvenlerinin tam olduğunu göstermektedir. Çünkü hükümet sürekli iş olanakları sağlamakta, halka yüksek sosyal güvenceler ve rahat yaşam koşulları sunmaktadır (Korostelkina vd., 2020: 6). İsveç vergi dairesi, vergi kültürünü azami seviyelerde tutmaya çalışan diğer bir etkidir. Vergi kültürünü ve hükümete olan güveni artırmak için, mükelleflerin azami vergi değil, doğru vergiyi ödemelerini amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için vergi dairesi, çok uluslu veya büyük işletmelerle beraber, ortaya çıkacak bir soruna tepki vermek yerine önceden hareket ederek çözmeye çalışmaktadır (Björklund Larsen, 2019: 26). İsveç hükümeti, izlediği bu yolla mükelleflere yaptırım uygulamaktan ziyade onlara hizmet odaklı yaklaşıma çalışmaktadır. Dolayısıyla hükümetin vergi ödemelerini kolaylaştırması, güven inşa etmesi ve adaletli bir sistem uygulaması İsveç vergi kültürünü artırmaktadır (OECD, 2019: 10).

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına katılmayan ve bu dönem içerisinde elindeki kaynakları endüstri, eğitim, bilim ve araştırmaya harcayan İsveç, mali ve ekonomik açıdan en gelişmiş ülkeler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla İsveç'te refah yüksek seviyelerde gerçekleşmektedir. İsveç halkına tanınan ayrıcalıklar, işsizlik sigortası ödemeleri, gelir dağılımında ortaya çıkan adaletsizliği önleme çalışmaları gibi faaliyetler halkın hükümete güvenini artırmaktadır. Ancak bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için kaynak gerekmektedir. Hükümet bu kaynağı elde edebilmek için vergi oranlarında artışa

gitmektedir. Vergilerin yüksek oluşu ve özellikle dolaysız vergilerin yüksek oluşu kayıt dışı ekonomiyi de beraberinde getirmektedir (Altın, 2014: 43). Avrupa ülkeleri arasında yüksek vergi oranlarına sahip olan ve özellikle marjinal kazançlar üzerindeki vergi yüküne sahip olan ülkelerden birisi de İsveç'tir. 2000 yılında İsveç'te GSYİH üzerindeki vergi yükü %49 iken, Türkiye'de bu oran %24,2'dir. 2015 yılında ise, İsveç'te GSYİH üzerindeki vergi yükü %43,3 iken, Türkiye'de bu oran %30'dur (İsveç vergi dairesine göre, bu oran 2021 yılında %52,90'a ulaşmıştır). Türkiye OECD ortalamasının altında kalırken, İsveç ortalamadan neredeyse %25 fazladır. Kişilere yüklenen vergi yükünün fazla olması kişileri ev işlerine ve boş vakit geçirmeye yöneltmektedir (Toktaş, 2010: 65; Yandık, 2017: 91).

İsveç'te kayıt dışı ekonomi 2003-2018 yılları arasında ortalama %15,8 civarındadır (Enste, 2018: 3). Kayıt dışı ekonomiye yönelenler genellikle kendi hesabına çalışan ve nitelikli işçilerdir. İsveç'te kayıt dışı ekonomi nakit para akışının yaygın olduğu yerlerde, özel sektörlerde, restoranlarda, temizlik firmalarında ve inşaat sektöründe daha fazla görülmektedir (Yandık, 2017: 41). Kayıt dışı ekonomiye yönelen erkek sayısı, kadın sayısının neredeyse iki katıdır. İsveç'te kayıt dışı ekonomiyi mücadelede en etkin politika aracı denetimdir. İlgili kurum ve kuruluşlarında destek vermesi ile beraber denetim çalışmaları daha da olumlu sonuçlar vermiştir. Kayıt içi ekonomiyi teşvik etmek amacıyla, topluma yüklenen vergi yükleri azaltılmaya çalışılmış ve istihdamın bürokratik işlemleri kolaylaştırılmıştır (Tunç, 2007: 77-78).

İsveç'te vergi kontrol sisteminin yeterli seviyede olması, kayıt dışı ekonomiyi önlemeye çalışmada araç olarak kullanılmaktadır. Çalışanların gelirlerini, işveren vergi dairesine sunmak zorunda ve çoğu işveren bu yükümlülüğü yerine getirmektedir. Ayrıca işverenler gelirlerini ve giderlerini yasal olarak saklamak kaydıyla istedikleri zaman vergi dairesine sunabilmektedir (Dinçer, 2007: 96).

İsveç'te kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik çıkarılan "Humlan" adlı projenin hedef kitlesi işsiz kalan kişilerdir. Bu proje ile eğitim ve istihdamın maksimum seviyelere çıkartılması ve sonucunda işsizlik sorununun ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Bireylere, küçük işletmelerde çalışmanın şartları ve işletme açmak için yapılması gerekenler hakkında bilgi verilmektedir. Ev ile ilgili yapılan temizlik, tadilat, bakıcılık, boyacılık ve bahçıvanlık gibi işler kişiye ek bir maliyet yüklemekte ve kişinin elde ettiği kazancın yetersiz kalması sonucu kayıt dışı ekonomi bir seçenek olarak görülmektedir. Bu

sebeple, ev ile ilgili yapılacak olan hizmetlerde %50 vergi indirimi ve KDV oranlarının düşük tutulması önerilmiştir. Humlan projesine çok sayıda kişi katılmış ve yüksek beceriler elde etmişlerdir. Beceri elde eden kişiler, kendi namına iş kurmak için çaba göstermeye başlamıştır (Tekinarslan, 2011: 100-101).

3.6. Türkiye’de Vergi Kültürü, Kayıt Dışı Ekonomi ve Karşılaştırmalı Ülke Değerlendirmesi

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 73. maddesinde yazıldığı üzere “herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür”. Dolayısıyla, vergi, kişilerin mali gücüne göre gelir, servet ve harcamaları üzerinden karşılanmaktadır. Türkiye’de beyana dayalı sistemin yetersiz kalması, dolaylı vergilerin dolaysız vergilerden fazla olması, vergi istisnalarının ve vergi muafiyetlerinin fazla olması ve vergi aflarının çokluğu gibi sebepler vergi kültürünü olumsuz etkilemektedir (Gencel ve Kuru, 2012: 39). Zengin ve fakir ayrımı yapılmayan ve yapılamayan dolaylı vergilerde herkesten tahsil edilen vergi miktarı eşit seviyededir. Bu tür vergileme politikası zenginin lehine iken, fakirin aleyhine işleyiş göstermektedir. Dolayısıyla, dolaylı vergilerin fazlalığı beraberinde gelir dağılımında adaletsizliği ortaya çıkartmaktadır (Güneş ve Polat, 2016: 13). Berrak Yegen’in 2013 yılında yaptığı tez çalışmasında yer alan ankete göre, katılımcılar Türkiye’de vergi kültürünün artması durumunda vergisel yükümlülüklerin yerine getirilmesinde artış olacağı ancak çıkarılan vergi aflarından toplumun genelinin faydalanamaması sonucu toplumu, bir kısmı vergisel işlemleri yerine getirmede isteksiz kılmaktadır (Gürçam ve Moç, 2019: 1411). Çelikkaya ve Gürbüz tarafından 2008 yılında yapılan çalışmaya göre, gençlerin ‘nasıl olsa af çıkar’ beklentisi içinde oldukları ve 5 yılda bir af çıkacağına kafalarına yerleştiği sonucuna varılmıştır. Bu beklenti sonucunda vergisel işlemlerini tam ve zamanında gerçekleştirilmeyen genç kesiminin, vergi kültürü düşük seviyelerde kalmaktadır (Yöney, 2019: 140). Çalışmada ek olarak, Türkiye’de vergisel açıdan genellik ilkesine uyulmadığı ve vergi kaçakçılığının çoğu sektörde var olduğu ifade edilmiştir (Karaaslan ve Sandalcı, 2015: 39). Ekrem Karayılmazlar’ın 2004 yılında yaptığı “Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Vergi Kültürü: Türkiye Örneği” adlı çalışmasına göre, Türkiye’de vergi kültürü boyutu düşük seviyelerde gerçekleşmektedir. Türkiye’nin az gelişmiş olması neden olarak gösterilmiştir (Yöney, 2019: 32).

Ülke içindeki vergi düzeni yapısal olarak karmaşık görülmektedir. Bu durum toplumun vergi hakkında bilinç sahibi olmasını zorlaştırmaktadır. Vergisel işlemlerini yerine getirecek kişilere yüklenen işlemlerin çokluğu, kişiler üzerinde psikolojik baskı meydana getirmektedir. Ortaya çıkan psikolojik baskı beraberinde, kişilerin vergisel yükümlülüklerini yerine getirme arzuları zedelenmekte ve ülkeyi ekonomik açıdan zarara sürüklemektedir. Bu gibi durumlar kişileri vergisel işlemleri açısından olumsuz yönde etkilemekte ve ülkenin vergi kültürü seviyesini düşürmektedir (Göde ve Gölçek, 2016: 216). Ekonomik ve mali sorunların değerlendirildiği vergiye dayalı politikalar da, toplumun vergiye karşı oluşacak psikolojisi de önem taşımakta ve dikkate alınmalıdır. Çünkü çıkarılan vergisel politikaların ekonomik açıdan fayda sağlaması beklenirken, toplumun psikolojisine zarar vermesi durumunda ülkeyi ekonomik ve mali açıdan zarara sokmaktadır (Biberoğlu, 2006: 128).

The World Values Survey'in (WVS) beşinci dalga araştırma verileri dikkate alındığında, Türkiye'de demografik faktörler (cinsiyet, maddi durum, yaş, medeni hal vb.)'in vergi kültürü açısından fazla değer taşımadığı sadece işsizliğin vergi kültürüne negatif bir etkisi olduğu sonucuna varılmaktadır. İşsizliğe ek olarak serbest meslek mensubu olan kişilerin, birçok vergisel yükümlülükten kaçınabilmelerinden dolayı vergi kültürüne negatif etkide buldukları söylenebilir. Almanya, Fransa, Belçika gibi Avrupa Birliği ülkelerinde, kamusal alanda çalışmanın ve emekli olmanın vergi kültürüne olumlu etkileri söz konusudur (Bilgin ve Bilgin, 2014: 141).

Türkiye'de vergi kültürünün maksimum seviyelere yükseltilebilmesi için, insanlara vatandaş olmanın gerekli şartlarının aktarılması gerekmektedir. Dolayısıyla izlenilecek politikalar da genellikle eğitim ve vergi bilinci ön planda olmalıdır. İzlenilecek politikalar da, öncelikle toplumdan alınan vergilerin onlara hizmet olarak geri döneceğini anımsatarak ve kişileri vergisel açıdan bilinçlendirerek vergisel yükümlülüklerini yerine getirmeleri hedeflenmelidir (Özdemir, 2015: 186). Hükümet, dolaylı ve dolaysız vergilerin kamu hizmetine yönelik toplandığını topluma inandırırca, vergileri tahsil etmede zorlanmayacak ve vergi kültürü olumlu yönde etkilenecektir. Tam tersi durumda kişiler vergi ödemekten kaçınacak ve kayıt dışı yolları arayacaklardır (Yılmaz, 2019: 46). Türkiye'de işlenen cezai işlemler ise kişileri caydırmaktan ziyade onları dışlayabilmektedir. Hükümetin vergisel işlemlerin yerine getirilmemesi karşısında uyguladığı cezalar aşırı ve yersiz olarak ifade edilebilmektedir. Bununla beraber sık sık çıkarılan vergi affı ile uzlaşma gibi

uygulamaların söz konusu olması ile ödenen vergilerin boyutu, ödenmeyen vergilerin boyutundan daha düşük kalmaktadır (Şahin ve Hatırlı, 2016: 262).

ABD ve Çin gibi güçlü ekonomilere ve fazla nüfusa sahip olan ülkelerde gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutunun, Türkiye’de gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutundan daha az olmasının sebebi, bu tür ülkelerde doğrudan demokrasinin alışılmış durumda olması ve kişilerin siyasi karar alma sürecinde aktif rol almasıdır. Türkiye, demokrasi ve kişilerin karar alma sürecinde rol alması gibi durumlarda yeterli seviyede gelişmemiştir (Yılmaz, 2019: 49). Türkiye’de 2010 yılında yapılan “Vergi Temsiliyet ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Vatandaşların Algıları” adlı anket çalışmasında, katılım sağlayan kişilerin vergi ödemenin gerekli olduğunun farkında oldukları ancak verilen vergilerin hizmet olarak geri dönme konusunda yetersiz kaldığı, yönetim etkinliğinin zayıf olduğu ve demokrasi işleyişi konusunda memnun kalmadıkları gibi sonuçlara varıldığı ve değerlendirmelerde 10 üzerinden 4,3 sonucuna varıldığı gözlemlenmektedir (Özdemir, 2015: 182).

Türkiye’de kayıt dışılık, 1980’li yıllardan itibaren yaşanan enflasyon ve ekonomik krizler ile beraber etkisini daha fazla göstermeye başlamıştır (Aydın, 2015: 43). 1987 yılında ekonominin liberalleşmesi sonucu ticaret, döviz ve fiyatlar üzerindeki kontrollerin ve kısıtlamaların kaldırılması ile kayıt dışı ekonomi daha da artış göstermiştir (Erdoğan, 2016: 144). Türkiye’de gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutunu ilk kez, Hanehalkı işgücü anketi aracılığıyla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ölçmeye çalışmıştır. Hanehalkı işgücü anketi sonucuna göre kayıt dışı ekonomi, belge tutmadan ve devlet idarelerine kayıtlı olmadan kazanç sağlayan kişileri kapsamaktadır (Kan, 2012: 48). Türkiye’de kayıt dışılık, 1990’lı yıllardan itibaren hızlı bir şekilde araştırılmaya başlanmıştır. Yaşanan ekonomik krizler ve enflasyon, beraberinde devlet bütçesinde sürekli bütçe açığı meydana getirmiştir. Hükümet, bütçe açıklarından kurtulmak için sermayeden birikim sağlama politikasını izlemeye başlamıştır. Bu politika sonucu, yüksek gelirli olanların vergi oranı azalmış, az gelirli olanların vergi oranları artmıştır. Dolayısıyla adaletsizliği meydana getiren bu politikayla beraber, kayıt dışı ekonomi her yıl artış göstermeye devam etmiştir (Kızılcı, 2017: 4; Oğuztürk ve Ünal, 2017: 326).

Türkiye, Avrupa’nın en güçlü ekonomilerinden biri olmasına rağmen büyüme hızının istikrarsız ve dengesiz olması sonucu istihdam sorunları, zayıf politikalar, yasal ve

siyasi bozukluklar, borçlanma gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. 1997-1999 Asya ve Rusya krizleri ve 2000-2001 yılında yaşanan para ve bankacılık krizi ve benzeri krizler sonucu yaşanan depremler Türkiye'nin gelirlerinde düşüş, faiz oranlarında artış, işsizlikte artış ve Türk lirası değerinde yüksek bir düşüş meydana getirmiştir (Kahyalar vd., 2020: 148). Ekonomik istikrarsızlık, enflasyonun yüksek olması, vergi oranlarının yüksek olması, kişilere yüklenen yasal yüklerin fazlalığı, ekonomik krizler ve sonrasında ortaya çıkan işsizlik sorunu, gelir dağılımında dengesizlik, nüfus artışları ve köyden kente göç sonucu oluşan çarpık kentleşme, yoksulluktaki artış, vergi denetimindeki yetersizlik, çıkarılan vergi aflarının fazlalığı, toplumun vergi kültürü boyutu ve vergi bilinci boyutunun düşük olması, sektörlerdeki küçük çaplı işletmeler, vergi cezalarının yeterli seviyede caydırıcı olmaması gibi sorunlar Türkiye'de kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkartmaktadır (Kalaycı ve Kalan, 2017: 20). Örneğin Türkiye'de vergi afları çeşitli kanunlarla yürürlüğe girmektedir. Türkiye'de vergi affı, ilk kez 1930'lu yıllarda çıkarılmış ve 1960'lı yıllardan itibaren sıkça çıkarılmaya başlanmıştır. Rutin haline gelen vergi affı, 1960 yılından 2014 yılına kadar 24 kere çıkarılmıştır. Bazı vergi afları vergi cezalarının tamamının iptalini içerirken, bazıları belirli vergi cezalarının iptalini içeriyordu (Kara, 2014: 13). Devlet, vergi affı çıkararak önemli bir kazançtan vazgeçse de, bireyler bir sonra çıkarılacak vergi affını bekledikleri için vergi ödemeye yanaşmamaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde, vergi affı çıkartılıp vergi kaçakçılığı affedilmemelidir.

Gelişmiş ülkelerde vergi kaçakçılığına verilen cezalar çoğu zaman, kaçırılan vergi miktarının iki ila üç katıdır. Türkiye'de ise KDV kaçakçılığının cezası 20 dolardan daha azdır (Farrell, 2004: 35). Türkiye'de izlenen vergi politikası kaynağa dayalı değildir. Dolaylı vergilerin payı, dolaysız vergilerin iki katına yakın olup tüm vergi gelirlerinin %60'ı civarındadır. Dolaysız vergilerin azlığı, kişilerin ve işletmelerin vergiden kaçınmasını kolaylaştırmaktadır. Maliye bakanlığı tarafından bu tür sorunlara çözüm üretilmeye çalışılsa da, değişiklik sonucu ortaya çıkabilecek siyasi baskı bu çözümler adına idarecileri isteksiz kılmaktadır (Elveren ve Özgür, 2016: 299). Kızılot ve Comaklı'nın 2004 yılında birlikte yaptıkları çalışmaya göre, toplumun %97'si hükümet tarafından toplanan vergilerin yatırılması gereken yerlere yatırılmadığını düşünmektedir. Bu durum toplumun sahip olduğu vergi kültürü seviyesini azaltır iken, kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır (Karaca, 2016: 79).

Türkiye’de kayıt dışı ekonomi boyutuna yönelik çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak boyutu hakkında elde edilmiş bütün sonuçlar birbirinden farklı olup uzlaşmış bir oran bulunmamaktadır. Kayıt dışı ekonomiye yönelik yapılan çalışmalarda doğrudan, dolaylı ve MIMIC yöntemleri kullanılmış ve sadece tahmini sonuçlar elde edilmiştir. Bu durum sadece Türkiye için değil, tüm ülkeler için geçerli olan bir durumdur.

Doğrudan yöntemlerden biri olan anket yönteminin Türkiye’de uygulanma durumu çok düşüktür ve uygulanması durumunda güvenilirliği yoktur. Çünkü kayıt dışı ile uğraşan kişilerin bilgilerini paylaşma durumu yok denilenebilecek kadar azdır (Kirmanoğlu ve Miscioğlu, 2016: 9). Dolaylı yöntemlerden biri olan parasal yöntem ise, Türkiye tam olarak parasal ekonomiye geçmediğinden dolayı gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutunu düşük gösterecektir. Türkiye için kullanılması en uygun olan yöntem istihdam yöntemidir. Güçlü bir istatistikî kurumunun yardımı ile istihdam yöntemi kullanılarak gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutu sektörler bazında ele alınabilir (Tekece, 2010: 67).

Hassan ve Schneider (2016: 38-40)’in 2016 yılında MIMIC yöntemini kullanarak ve 101 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan çalışmalarına göre Türkiye’de, 2013 yılında %32,70 oranında kayıt dışı ekonomi gerçekleşmiştir. 101 gelişmekte olan ülke arasında Türkiye en fazla kayıt dışı ekonomiye sahip olan 70. ülke konumundadır. Medina ve Schneider (2018: 18)’in 2018 yılında MIMIC yöntemini kullanarak yaptıkları çalışmaya göre Türkiye’de kayıt dışı ekonomi boyutu 2017 yılında %27,2’dir. 33 ülkenin yer aldığı çalışmada 2017 yılında Türkiye, Bulgaristan’dan sonra en fazla kayıt dışı ekonomiye sahip olan 2. ülke konumundadır. TÜİK üzerinde yer alan 2021 yılı Temmuz ayı verileri dikkate alındığında Türkiye’de toplam 37 milyon 606 bin 490 (%45,1) kişi istihdam etmektedir. İstihdam edilenlerden 11 milyon 169 bin 127 (%29,7) kişinin ise hiçbir SGK’ya kaydı olmadan kayıt dışı ekonomide faaliyet gösterdiği gözlemlenmektedir. Veri eksikliği, kullanılan doğrudan ve dolaylı yöntemlerin farklılığı ve çalışmanın yapıldığı dönemin şartları gibi faktörler yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçların çoğu zaman farklı çıkmasına sebep olan faktörlerin başlıcalarıdır (Sugözü, 2008: 139-140). Türkiye’de kayıt dışı ekonomi her yıl ortalama 1 veya 2 sayı düşmekte veya artmaktadır. Ancak 2008 yılı ile 2009 yılı arasında %4’e yakın bir artış olmuştur. Bunun sebebi ise 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkileri olduğu gözlemlenmektedir (Babaoğlu, 2018: 61). 2008 yılında meydana gelen küresel ekonomik krize yönelik hükümet, istihdamı ve kayıt dışı ekonomi seviyesini düşürmek için izlediği politikalarından istediği gibi sonuç alamazken, sebep

olarak vatandaşların vergi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını öne sürmüştür (Sancar Özkök, 2017: 40). Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutu iller arasında köyden kente göç, nüfus, iş olanakları ve teknoloji gibi sebeplerden dolayı farklılık gösterebilmektedir. Aşağıdaki Tablo 7’de illerin 2019 ve 2020 yıllarına ait kayıt dışı ekonomi boyutu yer almaktadır.

Tablo 7
Türkiye’de gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutunun illere göre dağılımı

İller	2019 (%)	2020 (%)
Ankara	18,80	15,43
İstanbul	22,19	18,61
Bursa, Bilecik, Eskişehir	25,36	22,75
İzmir	26,42	22,47
Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	27,68	23,09
Antalya, Burdur, Isparta	29,06	29,76
Kayseri, Sivas, Yozgat	30,95	30,95
Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	33,99	27,49
Balıkesir, Çanakkale	37,28	32,16
Aksaray, Kırkkale, Kırşehir, Nevşehir, Niğde	37,59	35,46
Aydın, Denizli, Muğla	38,03	32,64
Adana, Mersin	39,71	38,22
Bayburt, Erzincan, Erzurum	39,75	42,25
Adıyaman, Gaziantep, Kilis	40,61	37,34
Afyon, Kütahya, Manisa, Uşak	40,72	38,74
Batman, Mardin, Şırnak, Siirt	42,36	40,62
Karaman, Konya	42,69	34,47
Bartın, Karabük, Zonguldak	43,95	35,41
Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	45,14	36,93
Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli	48,18	41,64
Çankırı, Kastamonu, Sinop	51,47	46,00
Amasya, Çorum, Samsun, Tokat	52,77	47,56
Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon	55,02	48,96
Bitlis, Hakkâri, Muş, Van	57,72	53,10
Diyarbakır, Şanlıurfa	58,06	52,04
Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars	65,59	57,43

Kaynak: (SGK, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan%20/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari, Erişim Tarihi: 09.01.2022).

Türkiye’de kayıtlı ekonominin lideri, 2020 yılı baz alındığında başkent Ankara’dır. Ankara %15,43 oranı ile Türkiye’de en az kayıt dışı faaliyet gerçekleşen il konumundadır. Sebep olarak, kamusal alanda çalışan kişilerin Ankara’da çok sayıda bulunması gösterilebilmektedir. Türkiye’nin en çok nüfusuna sahip olan İstanbul’da ise, bu oran %18,61’dir. Doğu illeri olan Bitlis, Diyarbakır, Ağrı, Hakkâri gibi illerde kayıt dışı ekonomi %50 ila %65 arasında değişmektedir. Gelişmiş bölgelerde gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutunun gelişmemiş bölgelere göre düşük olması önemli bir husustur. Gelişmiş bölgelerde sanayi ve hizmet sektörü yoğun iken, gelişmemiş bölgelerde daha çok tarım

sektörü yoğundur. Tablo 8’de 2018, 2019 ve 2020 yıllarında sektörlerde gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutları yer almaktadır.

Tablo 8

Faaliyetlere göre Türkiye’de gerçekleşen kayıt dışı istihdam oranları

Faaliyetler	Yıllar (%)		
	2018	2019	2020
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	82,73	86,62	83,46
Kültür, sanat, eğlence, spor ve dinlence	36,61	40,12	32,80
İnşaat ve bayındırlık işleri	34,39	37,74	34,72
Konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri	31,10	32,75	26,94
Toptan ve perakende ticaret	27,57	30,75	26,54
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	29,29	29,04	29,04
Gayrimenkul faaliyetler	27,65	28,28	21,99
Elektrik, gaz, buhar, su ve kanalizasyon	28,77	28,27	27,89
Ulaştırma ve depolama	26,48	25,64	25,64
İdari ve destek hizmetleri	20,07	21,73	20,96
İmalat sanayi	20,26	19,97	16,11
Mesleki, teknik ve bilimsel faaliyetler	12,17	14,32	14,35
Bilgi ve iletişim hizmetleri	11,69	12,39	10,79
Finans ve sigorta hizmetleri	5,88	6,12	6,03
Madencilik ve taş ocaklığı	4,64	4,84	4,51
Eğitim hizmetleri	3,79	4,0	2,45
Kamu yönetimi ve savunma	0,88	1,03	0,51
Diğer hizmet faaliyetleri	44,11	47,14	40,25

Kaynak: (SGK,

http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan%20kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari, Erişim Tarihi: 09.01.2022).

Tarım, balıkçılık, inşaat, tekstil, eğlence sektörlerinde ve ekonomik yaşamın birçok alanında kayıt dışı ekonomi sıkça görülmektedir. Türkiye’de bu tür küçük ölçekli işletmelerden çok sayıda bulunmaktadır. Bu işletmelerin belgeleri bulunmadığı gibi denetime gelenler tarafından kayıt altına alınması da zorlu geçen bir süreçtir. Bu durumda işsiz kalan kişiler için bu tür küçük işletmeler cazip duruma gelmektedir. Bu sektörlerde çalışan çoğu kişinin hiçbir sosyal güvencesi bulunmamaktadır (Ela, 2013: 911). Tablo 8’de yer alan bilgilere ek olarak Türkiye’de sıkça görülen, ek bir işte çalışma durumu da eklenebilir. Bireyin kayıtlı bir işte çalışmasına rağmen, elde ettiği gelirin yetmemesinden dolayı pazarcılık, taksicilik, kahvecilik veya emlakçılık gibi ek bir işte kayıtsız şekilde çalışması Türkiye’de kayıt dışı ekonomiyi artıran bir durumdur (Kalaycı ve Kalan, 2017: 22).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler için, kırsal alanlarda yaşayan insanlar tarım sektörüne yönelirken, kentsel alanlarda yaşayan insanlar inşaat sektörüne, ticaret ve imalat (tekstil vb.) sektörüne yönelmektedirler. Bu faaliyetler genellikle serbest meslek konumundadır (Korkmaz, 2017: 8). Düzenli ücret elde edecek bir iş bulamayan kişiler, serbest mesleğe yönelmektedir. Türkiye’de serbest meslek, kayıt dışı ekonominin üçte ikisini oluşturmaktadır ve bu üçte ikilik kısmın dörtte üçünü tarım işçileri oluşturmaktadır. Tarım işleri ile kadınlar daha çok uğraşmaktadır. Tarım işleri ile uğraşan kadınların, geneline yakını kayıt dışı istihdam yaratmaktadır. 2017 yılında yapılan Hanehalkı İşgücü Anketi’ne göre kayıt dışılık, tarım sektöründe çalışan kadınlarda %94,2 iken, erkeklerde %74,4 seviyesindedir. Dolayısıyla Türkiye’de, kayıtsız çalışmaya yönelik bırakınız yapsınlar yaklaşımı kayıt dışı ekonomi için açık kapı konumundadır (Ercan, 2012: 5; Toksöz ve Memiş, 2020: 8). Hamallık işi ile uğraşanlar, boş alanları otopark olarak kullanıp kazanç elde edenler, belediyeye bağlı olmayan meyve, sebze, su ve benzeri satıcılar ile eğlence yerlerinde para karşılığı bilet satan kişiler kayıtsız çalışanlara örnek olarak verilebilir (Açıkgöz, 2019). Bununla beraber kayıt dışı ekonomi, birçok kişi için alışılmış bir duruma gelmiş ve günlük rutin halini almıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 2012 yılında yaptığı “The youth unemployment crises: Time for action” adlı raporuna göre Türkiye’deki gençlerin %58,8’i, yetişkinlerin ise %43,8’i kayıt dışı ekonomide faaliyet gerçekleştirmektedir. Rapora göre, ortaya çıkan yüksek kayıt dışı ekonominin sebebi kişilere kayıtlı istihdam sağlayamamaktır (Kahyalar vd., 2020: 149). Bireylerin farklı şekillerde devletten gizli veya habersiz olarak kayıt dışı çalışabilmesi diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de görülmektedir. Türkiye’de kayıt dışı çalışma türleri (Tekece, 2010: 76-77):

- Çalışanların kamu kuruluşlarına bildirilmemesi,
- Çalışan kişilerin ücretlerinin tamamının bildirilmemesi,
- Çalışan kişilerin günlerinin tamamının bildirilmemesi,
- Kişilerin ikinci bir işte çalışması,
- En çok görülen, deneme süresi olarak söylenip kayıt dışı çalıştırma,
- Ülkeye giren yabancı işçiler, çocuk işçiler ve SGK hizmetlerinden faydalanıp ikinci bir işte çalışan kişiler ve benzeri kişilerin farkında olup kendi iradesiyle kayıt dışı çalışması şeklinde verilebilir.

Suriye’de 2011 yılında meydana gelen iç savaştan itibaren, insanlar başta komşu ülkeler olmak üzere birçok ülkeye göç etmiştir. 2011-2020 yılları arasında, 3,5 milyonluk bir Suriye halkı Türkiye’ye yerleşmiş ve artmaya devam eden Suriyeli göçmenlere ücretsiz sağlık hizmeti ve temel eğitim hizmeti verilmektedir. Azerbaycandan’da bazı ülkelere göçler yaşanmıştır. Azerbaycan hükümeti işgücünde artış yapsa bile, bireyler daha iyi bir hayat yaşamak için başta Türkiye olmak üzere farklı ülkelere göç etmişlerdir. Türkiye göçmenlere karşın, geçici koruma rejimi politikası uygulamaktadır. Bu politikadan dolayı, çalışma izni olmayan göçmenlerin çoğunluğu geçimini sağlamak üzere kayıt dışı ekonomiye yönelmiştir. İşverenler ise, daha az ücretle göçmenleri çalıştırma peşindedir. Bu şekilde göçmenler düşük ücretle çalışırken, toplum iş bulmakta zorlanmakta ve kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir. Dolayısıyla mültecilerden kaynaklı oluşan nüfus yoğunluğu beraberinde kayıt dışı ekonomiyi daha da artırmaktadır (Altındağ vd., 2018: 8-9; Valiyev; 2020: 17). Eğitim hizmetleri, kamu hizmetleri ve savunma hizmetleri gibi faaliyetlerde ise kayıt dışı ekonomi az görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde iş bulmak zor olduğu için vasıflı veya vasıfsız, eğitilmiş veya eğitimsiz bireyler kayıt dışı faaliyetler ile uğraşmaktadır. Dolayısıyla kayıt dışı ekonomi çoğu zaman artış göstermekte ve doğru politikalar izlenmediği takdirde çözülmesi zor duruma girmektedir (Ela, 2013: 911).

Türkiye’de gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutuna yönelik çalışma sayısı çok olmasına rağmen, tümü kayıt dışı ekonomi boyutunu yıllar itibarı ile ele almıştır. Yapılan bu çalışmalarda elde edilen veriler farklı farklı yöntemler kullanılarak edilmekte ve tümü tahmini sonuçlar taşımaktadır. TÜİK ise, Türkiye’de gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutunu her ay açıklamıştır. Dolayısıyla, 1 yıl içinde gerçekleşmiş olan kayıt dışı ekonominin hangi aylarda daha çok, hangi aylarda daha az olduğunu veya hangi mevsimlerde daha çok kayıt dışılığın görülebileceğini gösterebilmektedir. Tabloda yer alan 2021 yılları verileri baz alındığında, kayıt dışı ekonomi haziran, temmuz ve ağustos aylarını içeren yaz mevsiminde daha çok görülmektedir. Tablo 9, TÜİK verileri dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 9

Türkiye’de gerçekleşen kayıt dışı ekonominin aylık değişimi

Aylar	Gerçekleşen kayıt dışı ekonomi boyutu (YIL)
Ocak	2020: %31,0 2021: %28,0
Şubat	2020: %30,0 2021: %27,4
Mart	2020: %29,1 2021: %28,9
Nisan	2019: %34,2 2020: %28,7 2021: %28,4
Mayıs	2019: %34,4 2020: %29,7 2021: %27,9
Haziran	2019: %35,2 2020: %31,3 2021: %29,5
Temmuz	2019: %36,0 2020: %32,7 2021: %29,7
Ağustos	2019: %36,1 2020: %32,9 2021: %31,4
Eylül	2019: %36,0 2020: %32,2 2021: %30,5
Ekim	2019: %34,9 2020: %31,0 2021: %29,5
Kasım	2019: %33,8 2020: %29,7 2021: %29,0
Aralık	2019: %32,3 2021: %27,8

Kaynak: (TÜİK’de ulaşılabilen bilgiler dikkate alınarak yazar tarafından hazırlanmıştır).

Tablo 9’da yer alan verilere göre, kayıt dışı ekonomi ortalama %29 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Bu veriler temel alındığında, en yüksek kayıt dışı ekonomi boyutu 2020 yılı ağustos ayında %32,9 oranı ile gerçekleşirken, en az kayıt dışı ekonomi boyutu 2021 yılı şubat ayında %27,4 oranı ile gerçekleşmiştir. 2020-2021 yılları arasında gerçekleşen kayıt dışı ekonomi dikkate alındığında, en fazla düşüş %3’lük oranla ocak ile temmuz aylarında yaşanmıştır. Vergi adaletinin sağlanmaya çalışılması, istihdam üzerindeki vergi yükünün minimuma düşürülmesi, gerekli olan yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi, vergi denetimlerinin yapılması ve vergi cezalarının caydırıcılık potansiyelinin artırılması gibi uygulamalar kayıt dışı ekonominin zamanla azalmasına sebep olmaktadır.

Teknolojinin zaman geçtikçe gelişmesi, kayıt dışı ekonomiyi artıran diğer bir durumdur. Teknolojinin hayatımıza girmesi ile emek faktörünün etkisi azalış göstermiştir. Çünkü insanların emek göstererek yaptıkları işleri, makineler daha az sürede gerçekleştirmektedir. Teknolojinin diğer bir etkisi ise, dijital ortamlarda satış gerçekleştirmek isteyenlere aracı olan kimi sitelerin devletin haberi olmadan ve fatura bilgisi olmayan kişilerin para kazanmasına olanak sağlamasıdır. Ancak bu durum, kayıt dışılık bir olaydır. Devlet, fatura düzenlemeyi zorunlu kılarak hem kayıt dışı ekonomiyi azaltabilecek hem de vergisel açıdan elde edeceği vergiden mahrum kalmayacaktır (Vergi Uzmanları, 2020: 13).

Son olarak kayıt dışı ekonomiyi artıran etken olarak vergilendirme sistemine ilişkin siyasi iktidarın değişimi söylenebilir. Çünkü her siyasi güç farklı bir politika izlemekte olup, vergi hukukunu kendi perspektifi açısından şekillendirmektedir. Bu durum kişilerin vergiye olan bakış açısını olumsuz etkileyebilmekte ve beraberinde vergi kültürünü azaltıp kayıt dışı ekonomiyi artırabilmektedir. Mükellefler, vergiye yönelik belirli bir sistem içindeyken ve o sisteme göre hareket ederken, siyasi iktidar değişimi sonucu alışılmış olan sistemden kopup seçilen siyasi gücün perspektifi sonucu şekillenen vergi hukuku sistemi altında yükümlülüğünü yerine getirmektedir. Toplumun, yeni oluşturulan sisteme alışması ve yeni iktidara güvenmesi zaman almaktadır (Karaca, 2016: 78).

Tüm ülkelerde dikkat çekmekte olan vergi kültürü olgusunun içsel duygularla hareket ettiği değiştirilemez bir gerçektir. Bu içsel duyguların, bireylerin davranışlarına yansımaları sonucu ülkelerin vergi kültürü boyutu da ortaya çıkmaktadır (Abdiyeva vd., 2015: 45). Kişiden kişiye farklılık gösteren bu içsel duygular, temel olarak hükümetin

izlediği politikalardan etkilenmektedir. Hükümet, toplumun güvenini kazanabilecek politikalar uygularsa veya onlara vatandaşlık bilincini aktarabilirse bu durum onlara pozitif yönde geri dönecek ve toplumun vergi kültürü boyutu artış gösterecektir (Ayas ve Saruç, 2015: 179).

Her ülkenin uygulamaya geçirdiği politikalar genel anlamda birbirinden farklıdır. Dolayısıyla bütün evren tarafından kabul görülecek ve nesnel olacak bir vergilendirme sisteminin olabilmesi söz konusu değildir. Bu farklılık sonucu, her ülkeye özgü vergi kültürleri ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin vergi kültürü boyutu aktörlerin dürüstlük, adalet ve görev duygusu gibi olguları sonucu şeklini almaktadır (Nerre, 2008: 155). Kamusal hizmetlerin yerine getirilebilmesi için ekonomik sıkıntıya girmek istemeyen hükümet, gerekli olan vergi gelirlerini sorunsuz elde edebilmek için uygulamaya koyduğu vergisel politikaların içeriğini toplumun vergi kültürüne olumsuz etki vermeyecek şekilde düzenlemelidir. Bununla beraber ekonomik kalkınma gelişecek, işsizlik azalacak, ekonomik büyüme olumlu etkilenecek ve toplumun mevcut bulunan hükümete güveni de artacaktır (Gaber ve Gruevski, 2018: 80). Güçlü vergi kültürüne sahip olan hükümetler, bazı uygulamalara veya cezalandırmalara gitmeksizin mükellefin vergisel yükümlülüklerini gönüllü bir şekilde yerine getirmesi konusunda avantajlıdır (Korlu vd., 2016: 452).

Vergi kültürünün artırılabilmesi adına yapılan çalışmalarda yerel yönetimlere de yer verilmektedir. Yerel yönetimler aracılığıyla mevcut bulunan vergi kültürü boyutunun daha da artırılabilmesi ifade edilmiştir. Çünkü yerel yönetimler toplumun sorunlarını, sıkıntılarını ve ekonomik yapısını daha yakından izleyebilmektedir. Dolayısıyla yerel yönetimlerin elde edeceği rapor, direk vatandaşların istekleri doğrultusunda şekillenecektir. Bununla beraber bu rapor ile hükümetin izleyeceği politikalar genel anlamda olumlu etkiler ortaya çıkaracaktır (Korlu vd., 2016: 462).

Yapılan araştırmalara göre vergi kültürü boyutunun düşük olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomi ortaya çıkmakta ve sürekli artış göstermektedir. Kayıt dışı ekonomi, bütün ülkelerde sorun olmaya devam etmektedir (Sadykov, 2020: 298). Dolayısıyla her ülke, kayıt içi ekonomi ve kayıt dışı ekonomi olmak üzere çift ekonomiye sahip bulunmaktadır (Kesar ve Cuic, 2017: 67). Her ülke kendi yapısına ve ekonomik gücüne göre kayıt dışı ekonomiyi ortadan kaldıracak veya boyutunu azaltacak çözüm arayışına girmektedir. Bazı

durumlarda, ülkeler çabalarını artırmasına rağmen çözüm bulmakta zorlanmaktadır. Bu durumda bir diğer çözüm yolu olan uluslararası yardımlaşma yoluna gitmektedirler. Geçmişe dönüp bakıldığında bu tür yardımlaşmalara rastlanılabilmektedir. 1988 yılının Aralık ayında, ABD, Kanada, İtalya, İsveç, Almanya, Belçika, İngiltere, Fransa, Hollanda, İspanya, İsviçre ve Lüksemburg Merkez Bankası'nın temsilcileri ile denetimden sorumlu olan yetkililerinin bir yerde toplanıp yardımlaşmaları örnek olarak verilebilir (Altınbaş, 2019: 30).

Kayıt dışı ekonominin oluşum sürecinde rol oynayan etkenler ülkelere göre farklılık göstermektedir. Bununla beraber birbirinden farklı ölçme yöntemleri geliştirilmiştir. Geliştirilen bu ölçme yöntemleri ile kayıt dışı ekonominin boyutu ölçülmeye çalışılmıştır (Babaoğlu, 2018: 50). Kayıt dışı ekonomi ile mücadele, gelişim göstermesine rağmen ölçüm yöntemlerinde halen bir fikir birliği bulunmamaktadır (Elgin ve Schneider, 2016: 52). Kullanılan her yöntemde farklı bir sonuç ortaya çıkmakta ve bu kayıt dışı ekonomi boyutunun ortaya çıkartılmasının ne kadar güç bir durum olduğunu göstermektedir (Toktaş, 2010: 41).

Kayıt dışı ekonomiye yönelik çok sayıda çalışma yapılmıştır. Schneider kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmeye yönelik çalışmalar yapan ve sıkça isminden söz ettiren bilim insanlarından birisidir. Schneider ülkelerin kayıt dışı ekonomi boyutunu, genellikle 8-10 dönemlik zaman dilimlerini kullanarak ve farklı yöntemleri ele alarak farklı ülkeleri açıklamaya çalışmıştır. 2015 yılında 36 ülkenin 2003-2015 yılları arasındaki kayıt dışı ekonomi boyutunu MIMIC modelini kullanarak ölçmeye ve elde ettiği verileri karşılaştırmaya çalışmıştır. Schneider 2018 yılında Medina ile beraber yeni bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada, 31 Avrupa ülkesinin kayıt dışı ekonomi boyutunu MIMIC yöntemini kullanarak ölçmeye, analiz etmeye ve açıklamaya çalışmışlardır. Schneider'in bunlara benzer birçok çalışması bulunmaktadır (Kargı ve Güven, 2017: 11-12). The World Economic Forum'un (WEF) yaptığı çalışmaya göre 2012-2014 yılları arasında, evrensel kayıt dışı ekonomi boyutunun 650 milyar dolarlık bir değere sahip olduğu tahmin edilmiştir. WEF'in 2015 yılında yaptığı araştırmaya göre, sahtekârlığın dünya ekonomisine olan zararı, 2015 yılında 1,77 trilyon dolar olabileceği tahmin edilmiştir (WEF, 2017). OECD verilerine göre ise, dünya genelinde 1,8 milyar insan, çeşitli sebeplerden dolayı kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır (Huang vd., 2020: 8).

Tablo 10

Bazı Avrupa ülkelerinin kayıt dışı ekonomik boyutu

Ülkeler	Yıllar							
	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2017
Almanya	16,7	15,0	13,9	14,3	12,7	12,1	11,2	10,4
ABD	8,5	8,2	7,2	7,6	7	6,6	5,9	5,7
Avusturya	10,8	10,3	9,4	8,5	7,9	7,5	8,2	7,1
Azerbaycan	55,6	52,4	49,1	49,3	44,1	42,4	48,1	48,6
Belçika	21,4	20,1	18,3	17,8	17,1	16,4	16,2	15,6
Birleşik Krallık	12,2	12,0	10,6	10,9	10,5	9,7	9,4	9,4
Bulgaristan	35,9	34,4	32,7	32,5	32,3	31,2	30,6	29,6
Çek Cumhuriyeti	19,5	18,5	17,0	16,9	16,4	16,0	15,5	14,1
Çin	14,9	14,0	13,2	12,8	11,8	11,6	11,5	11,1
Danimarka	17,4	16,5	14,8	14,3	13,8	13,0	12,0	10,9
Estonya	30,7	30,2	29,5	29,6	28,6	27,6	26,2	24,6
Finlandiya	17,6	16,6	14,5	14,2	13,7	13,0	12,0	11,5
Fransa	14,7	13,8	11,8	11,6	11,0	9,9	12,3	12,2
Güney Kıbrıs	28,7	28,1	26,5	26,5	26,0	25,2	24,8	23,6
Hırvatistan	32,3	31,5	30,4	30,1	29,5	28,4	27,7	26,5
Hollanda	12,7	12,0	10,1	10,2	9,8	9,1	9,0	8,4
İrlanda	15,4	14,8	12,7	13,1	12,8	12,2	11,3	10,4
İspanya	22,2	21,3	19,3	19,5	19,2	18,6	18,2	17,2
İsrail	23,5	21,6	20,0	2,6	17,7	17,7	17,6	17,0
İsveç	18,6	17,5	15,6	15,4	14,7	13,9	13,2	12,1

Tablo 10'un devamı: Bazı Avrupa ülkelerinin kayıt dışı ekonomik boyutu

İsviçre	9,5	9,4	8,2	8,3	8,7	7,1	6,5	6,0
İtalya	26,1	24,4	22,3	22,0	21,2	21,1	20,6	19,8
Japonya	12,4	11,5	11,5	11,0	9,3	10,7	11,7	10,8
Kanada	13,7	12,7	11,6	13,2	11,7	11,5	12,1	12,0
Letonya	30,4	29,5	27,5	27,1	26,5	25,5	23,6	21,3
Litvanya	32	31,1	29,7	29,6	29,0	28,0	25,8	23,8
Lüksemburg	9,8	9,9	9,4	8,8	8,2	8,0	8,3	8,2
Macaristan	25	24,5	23,7	23,5	22,8	22,1	21,9	22,4
Malta	26,7	26,9	26,4	25,9	25,8	24,3	24,3	23,6
Norveç	18,6	17,6	15,4	15,3	14,8	13,6	13,0	12,2
Polonya	27,7	27,1	26,0	25,9	25,0	23,8	23,3	22,2
Portekiz	22,2	21,2	19,2	19,5	19,4	19,0	17,6	16,6
Romanya	33,6	32,2	30,2	29,4	29,6	28,4	28,0	26,3
Slovakya	18,4	17,6	16,8	16,8	16,0	15,0	14,1	13,0
Slovenya	26,7	26,0	24,7	24,6	24,1	23,1	23,3	22,4
Türkiye	32,2	30,7	29,1	28,9	27,7	26,5	27,8	27,2
Yunanistan	28,2	27,6	25,1	25,0	24,3	23,6	22,4	21,5

Kaynak: (Schneider, 2013: 5-6; Schneider, 2016: 48; Medina ve Schneider, 2018: 18; Medina ve Schneider, 2019: 38-46).

Yapılan çalışmalar sonucu ulaşılan kayıt dışı ekonomi verileri, ülkelerin tümü için önem taşımaktadır. Tablo 10'da, başta Schneider olmak üzere birçok çalışmacı tarafından yapılan çalışmalar sonucu elde edilen veriler yer almaktadır. Bu veriler dikkate alınarak ülkelerin gelişmişlik düzeyleri de tahmin edilebilmektedir. Tablo 10'da da görüldüğü üzere kayıt dışı ekonomi verileri her yıl değişiklik göstermektedir. Gelişmiş bir ülkede ortaya

ıkan bir değişim ekonomik açıdan bir kriz meydana getirirken, gelişmemiş bir ülkede ki bir değişim fazla bir etki yaratmamaktadır.

Tablo 10’da yer alan veriler baz alındığında 2017 yılı kayıt dışı ekonomik boyutu oranlarına göre, %48,6 oranı ile Azerbaycan ilk sırada yer almaktadır. Azerbaycan’ı, %29,6 oranı ile Bulgaristan ve sonra %27,2 oranı ile Türkiye takip etmektedir. En düşük kayıt dışı ekonomi oranına sahip olan ülkeler ise; %5,7 ile ABD, %6,0 oranı ile İsviçre ve %7,1 oranı ile Avusturya’dır. Yapılan alışmalar sonucuna göre ABD’de kayıt dışı ekonomi boyutu diğer ülkelere göre çok az boyutlarda görülmektedir. ABD’de kayıt dışı ekonomi oranı 2003 yılında %8,5 iken, 2017 yılında %5,7’ye düşmüştür. Tablo’da da görüldüğü üzere kayıt dışı ekonomi gelişmiş, gelişmemiş, yoksul, zengin fark etmeksizin bütün ülkeler için sorun teşkil etmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE VERGİ KÜLTÜRÜ VE KAYIT DIŞI EKONOMİ BAĞLAMINDA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Türkiye’de vergi kültürüne yönelik ve kayıt dışı ekonomi boyutuna yönelik yapılan çalışmalarda, elde edilen sonuçlar birbirinden farklı olabilmektedir. Ancak, farklı olmalarına rağmen ortak oldukları noktalar da mevcuttur. Ortak oldukları noktalardan en önemlisi, vergi kültürünün nasıl artırılacağına ve kayıt dışı ekonominin nasıl azaltılacağına yönelik alınması gereken önlemleri içermektedir. Genel anlamda mali ve ekonomik açıdan hükümete ve topluma olumsuz sonuçlar doğuran kayıt dışı ekonominin minimum seviyelere çekilmesi için önlem alınması, çağdaş bir devlet olmanın kurallarından biridir. Devlet, toplum tarafından gerçekleştirilen faaliyetleri kayıt altına almak ve suç teşkil eden faaliyetleri durdurmak için kayıt dışı ekonomiyi minimum seviyelere düşürmelidir. Bunun olabilmesi için ise hükümet ve toplum ortak şekilde hareket etmelidir (Tekece, 2010: 108).

Literatür üzerinde kayıt dışı ekonomiye yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde, kayıt dışı ekonomiye neden olan faktörlerin genel olarak ekonomik ve mali faktörler olduğu ele alınmıştır. Vergi kültürü üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde bireylerin sahip olduğu vergi kültürü boyutunun gelişmemiş olması, vergilere karşı bir tepki ortaya çıkarmakta ve bireylerde vergi kaçırma veya vergiden kaçınma gibi hükümete mali ve ekonomik açıdan zarar verecek davranışlar meydana getirebilmektedir. Bu durum bireylerin gerçekleştirmiş oldukları her türlü hile veya sahtekârlığın kendileri tarafından normal olarak karşılanmasına olanak sağlamaktadır (Sandalcı, 2017: 74). Hile ve sahtekârlık yolları ile vergisini hiç ödemeyerek veya eksik ödeyerek vergi kaçırın bireylerin gelecek nesiller üzerinde de olumsuz etkiye sebep olmaktadır. Vergi ödemeyen veya vergisini eksik ödeyen kişilerden kaynaklı, gelecek nesillerin vergi yükü artmaktadır. Dolayısıyla vergi kültürü boyutunu artırmak ve kayıt dışı faaliyetleri minimum seviyelere düşürmek çok zor ve uzun gayretler gerektiren bir süreçtir (Teyyare ve Kumbaşlı, 2016: 15).

Yaş, cinsiyet, eğitim ve benzeri demografik değişkenlerden etkilenebilen vergi kültürü, vergi denetimleri ve vergi cezalarına rağmen istenilen seviyelere çıkartılamadığı takdirde izlenen vergisel politikalarından hükümet verim elde edememekte ve olumsuz bir

döngü içine girmektedir. Vergisel açıdan verim elde edemeyen ve ekonomik açıdan zora giren hükümetler, kamusal hizmetlerin bir kısmını yerine getirememektedir. Hükümetler, kamusal hizmetleri yerine getirebilmek için, vergi oranlarını artırma ve/veya borçlanma yoluna başvurmaktadır. Vergi oranlarının artışı ise bireyleri daha çok kayıt dışı ekonomiye teşvik etmektedir. Hükümetin izleyeceği her iki yol da, ülke ekonomisini kısa süreli veya uzun süreli zarara uğrayabilmektedir (Torgler, 2004b: 6; Ayas ve Saruç, 2015: 178).

Genel olarak, mali ve ekonomik açıdan olumsuzluklar meydana getiren kayıt dışı ekonominin, kayıtlı ekonomiye dönüştürülebilmesi için önlemler alınması gereklidir. Vergi kültürünü artırmaya ve kayıt dışı ekonomiyi azaltmaya yönelik önerilere ve Türkiye’de uygulanabilir durumuna beş temel başlık altında yer verilecektir.

4.1. Çözüm Odaklı Öneriler ve Türkiye’de Uygulanabilirliği

Vergi kültürünün artırılması ve kayıt dışı ekonominin azaltılabilmesi için birçok politika bulunmaktadır. İzlenilecek olan bu politikalar, yerine göre zorlayıcı yerine göre yumuşak olmalıdır. Genel ahlaka ve yasalara aykırı olarak gerçekleştirilen faaliyetlere, ağır yüklü cezalar verilmelidir. Devlet içinde bulunan açıklar kapatılmalı ve kayıt dışı ekonominin gerçekleşmesini zorlayacak düzenlemeler getirilmelidir. Diğer bir sorun ise hükümetin tekrar seçilememe korkusudur. Bu durumda ortaya çıkacak kayıt dışılığa hükümet kimi durumlarda göz yumabilmektedir. Sonuç olarak, vergi kültürünü artıracak ve beraberinde kayıt dışı ekonomiyi azaltacak politikalar uygulanmalıdır.

Vergi kültürünün artırılıp, kayıt dışı ekonominin azaltılabilmesi için oluşturulması planlanan yeni politikaların temel esaslarına aşağıda yer verilmiştir. Bu maddeler dâhilinde çıkarılan politikalar çoğu zaman olumlu sonuçlar verebilmektedir. Bunlar (Erdoğan, 2018: 590):

- Uygulanma şeklinin ve zamanının önceden belirlenmesi,
- Politikaların uzun vadeli ve etkin olması,
- Kayıt dışılığın minimum seviyesinin belirlenmesi ve kayıt dışılığın bu oran boyutunda tutulması,
- Ve planlanan politikalara tüm halkın destek vermesi amaçlanmalıdır.

4.1.1. Ekonomik Kökenli Sorunlara İlişkin Öneriler

Kayıt dışı ekonominin en önemli sebeplerinden biri olan ekonomik kökenli sorunlar, çözülmesi güç olan bir engeldir. Özellikleri ekonomik kriz nedeni ile ortaya çıkan enflasyon ve sonucunda kişilerin gelir düzeyinin düşmesi, toplumun iş bulmakta güçlük çekmesi ve işsizlik sonucu ortaya çıkan yoksulluk ve benzeri gibi sorunlar kişileri kayıt dışı ekonomiye itmektir. Bu sorunlar vergi kültürünü düşürdüğü gibi, kayıt dışı ekonomiyi de artırmaktadır.

Ekonomik kökenli sorunlara yönelik devletin izleyeceği politikalar da önem taşımaktadır. Kimi zaman bu politikalar olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Kişilerin izlenen politikalara güvenmesi ve bu politikalarda adaletsizliğin yer almaması gerekmektedir. Dolayısıyla aşağıda yer alan sorunlara yönelik düzenlemeler yapılmalıdır. Kayıt dışı ekonomiyi azaltacak ve beraberinde vergi kültürünü istenilen seviyeye çıkaracak ekonomik açıdan önerilere aşağıda yer verilmiştir.

İşsizlik Sorununa Yönelik Öneriler

İşsizlik seviyesinin yüksek olması büyük bir sorun oluşturmakta ve vergi kültürünü azaltan, kayıt dışı ekonomiyi artıran faktörler arasında yer almaktadır. Kayıt dışı ekonomiye giriş ve çıkışların basit olmasından dolayı işsiz kalan kişilere daha cazip gelmesi, özellikle kayıtlı ekonominin yeterli seviyede istihdam yaratamaması ve kayıtlı ekonomide iş bulmanın çok maliyetli olması kişileri kayıt dışı ekonomiye itmektir (Bozkurt, 2014: 45). Türkiye’de nüfusun sürekli artış göstermesiyle beraber, işgücüne iş olanağı sağlayamama sorunu artmaya devam etmektedir. İşsiz kalan kesim, barınma, sağlık gibi temel ihtiyaçlarını gidermek için gereken kaynağı bulabilmekte güçlük çekmektedir. Dolayısıyla işsiz kalan kişiler vergi kültürünü yitirip kayıt dışı yollara başvurmaktadır (İpek, 2014: 174). Genellikle eğitim almamış kişilerin, kayıtlı ekonomide iş bulamaması sonucu kayıt dışı ekonomiye yöneldikleri ve kayıt dışı ekonominin artmasına neden oldukları gözlemlenmektedir. Türkiye’de eğitim seviyesinin yetersiz olması, meslek liselerinin istenilen seviyelerde tercih edilmemesi, ekonomik krizler, siyasi olaylar ve konjonktürel dalgalanmalar gibi etmenler işsizliği artırmaktadır (Bölükbaş, 2018; 78).

Kayıtlı ekonomide yer alan firmalar, işçi çalıştırmak için ödemek zorunda olduğu maliyetin fazla olmasından dolayı ya kişiyi işe almaz ya da kayıt dışı yollara başvurarak

çalıştırmaktadır. İşçiyi sigortasız çalıştırmak, işçiyi gerektiğinden fazla çalıştırmak ve benzerleri örnek olarak verilebilir. Yaşam şartlarının pahalılaşması sonucu kişiler, daha fazla gelir elde etmek için ya ek bir işte çalışmakta ya da sosyal güvencesiz çalışmayı kabul etmektedir. Fransa ve Almanya işsizlik oranını düşürmek için, iş miktarının da sınırlı olması sebebiyle çalışma saatlerini düşürmüşlerdir (Dell'Anno ve Solomon, 2008; 6). Bajada ve Schneider 2009 yılında yaptıkları 'Unemployment and the shadow economy in the OECD' adlı çalışmada, kayıt dışı ekonomi ile işsizlik arasında ortaya çıkan etkileşimi 'ikame etkisi' olarak ifade etmişlerdir. Bu ifadeye göre, kayıtlı ekonomi içindeki faaliyetlerin zamanla azalacağı ve beraberinde işsizlik boyutunun artacağı, bu artışla ikame etkisinin de artacağı ve işsiz kalan bireylerin kayıt dışı ekonomiye yöneleceği anlatılmaktadır. Çalışma sonucuna göre, kayıt dışı ekonomi ile işsizlik arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Karagöz, 2020: 488).

Sonuç olarak vergi kültürünü artırıp kayıt dışı ekonomiyi minimum seviyelere çekmek için, işsizliği azaltacak ve istihdamı teşvik edecek politikalara başvurmak gerekir. Toplumla verilecek olan, mesleki ve teknik eğitimlerin gözden geçirilerek eksikliklerinin giderilmesi sonucu bireyler daha iyi bilgi sahibi olacaklardır. Bireyler, almış oldukları eğitimler neticesinde iş arama konusunda daha iyi düşüneceklerdir. Diğer öneriler ise, işçilerin gelirleri üzerinden alınan vergilerin ve primlerin, bir süreliğine minimum seviyelere indirilmesi ve istihdam yükünün belirli bir kısmının devlet tarafından karşılanması sonucu özel sektörde istihdamın artırılmasıdır.

Enflasyona Yönelik Öneriler

Bütçe açıklarının para basımı ile kapatılması sonucu ortaya çıkan yüksek enflasyon, fiyatların artmasına neden olmakta ve paranın değerini düşürmektedir. Bu durum, mükelleflerin vergi kültürünü düşürerek kazançlarını saklamalarına ve eksik beyanda bulunmalarına yol açmaktadır (Bozkurt, 2014: 44). Genellikle ülkeler, artan oranlı gelir vergisi yapısını benimsemektedir. Dolayısıyla, gelir diliminin kaymasıyla kişilerin reel kazançları artış göstermese de bir üst gelir dilimine kaymakta ve vergi yükleri de artmaktadır. Türkiye'de artan oranlı gelir vergisini benimsemiştir. Dolayısıyla, enflasyon kayıt dışı ekonomiyi tetiklediği gibi vergide adaleti de ortadan kaldırmaktadır (Ay vd., 2014: 27).

Enflasyon ve işsizlik oranının artması sonucu kayıt dışı faaliyetlere katılım da artış göstermektedir. Nitekim enflasyon oranındaki bir artış, kişilerin satın alma gücünü düşürmekte ve üretim maliyetleri de artmaktadır. Kişiler ve firmalar, enflasyondan kaynaklanan zararın bir kısmını telafi etmek için kayıt dışı faaliyetlere yönelmektedir (Maddah ve Sobhani, 2014: 14). Türkiye’de Covid-19 salgını, sonrası işsizliğin artması ve döviz kurlarının yükselmesi ile beraber tüketici fiyatları önem kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’nın (TCMB) açıklamasına göre, 2021 yılı baz alındığında enflasyon, tüketici fiyatlarında şubat ayında %16,19, mart ayında %16,19 ve nisan ayında %17,14 olmuştur. Açıklanan aylara baktığımızda enflasyon şubat ile mart ayında aynı seviyede gerçekleşmiş, Nisan ayında ise %1’lik bir artış göstermiş ve tüketici fiyatlarında da artış meydana getirmiştir. Tüketici fiyatlarının artması, toplumun gelirlerini düşürmekte ve toplumun vergisel yükümlülüklerini yerine getirmelerini zorlaştırmaktadır (TCMB, 2021).

Enflasyonla değişime uğrayan kayıt dışı ekonomiyi azaltmak ve mükelleflerin vergi kültürünü artırmak için, enflasyonun düşürülmesine yönelik politikalar izlenmeli ve mevcut bulunan kanunlarda enflasyona daha fazla yer verilmelidir. Eğer buna imkân yoksa da enflasyona yönelik yeni bir yasa çıkarılmalıdır. Enflasyona yönelik yapılacak uygulamalar, bütün topluma yönelik düşünülmeli ve kısa vadeli değil uzun vadeli planlanmalıdır. Enflasyon muhasebesinin doğru bir şekilde tutulması örnek olarak verilebilir. Böylelikle kişilerin elde ettiği kazançları doğru bir şekilde tespit edilerek, gerçek kârları üzerinden vergilendirme yapılabilir.

Yoksullukla Mücadeleye Yönelik Öneriler

Toplumun düşük vergi kültürüne sahip olması ve sonucunda kayıt dışı ekonomiye yönelmelerinde başlıca sebeplerden biri olan yoksulluk, kişilerin yaşam süreçlerini zorlaştırmaktadır. İnsanlar, yaşamlarını sürdürebilmek için kayıt dışı işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır (Yereli, 2017: 44). Yoksulluk çoğu ülke de olduğu gibi, Türkiye için de sorun teşkil etmektedir. Gelir dağılımında adaletsizlik, milli gelirin dağılımındaki yetersizlik, gerçekleşmiş olan ekonomik krizler, politikaların olumsuz sonuçlanması gibi sorunlar Türkiye’de yoksulluğu artıran başlıca nedenler olarak sayılmaktadır. Örneğin, 1 Aralık 2019 yılında Çin’in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve dünyayı olumsuz etkileyen Covid-19 salgınının meydana getirdiği ekonomik ve sosyal zarar, insanların yaşam

şartlarını zorlaştırmış ve yoksulluğun genişlemesine sebep olmuştur. Yoksul kalan kesim yaşamını devam ettirmek için, vergi ödemek yerine ihtiyaçlarını gidermektedir. Böylelikle, vergi kültürü boyutu düştüğü gibi kayıt dışı ekonomi artmaktadır (DİSK/Genel-İş Sendikası, 2021: 1; Süyen, 2019: 49).

Tablo 11

Türkiye’de işteki durumlarına göre yoksul olanların yüzdesi

İş Statüsü	Yoksul olanların yüzdesi	
	2015	2017
Maaşlı/Günlükçü	%12,6	%10,8
Kendi nam hesabına	%19,8	%17,3
İşveren	%3,5	%2,5
Ücretsiz aile işçisi	%27,0	%24,5

Not: Yoksulluk sınırı, eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirinin %60’ı olarak ele alınmıştır.

Kaynak: (Aslan, 2020: 99).

Tablo 11’de de görüldüğü üzere yoksulların yarısından fazlasını ücretsiz aile işçileri ve kendi nam hesabına çalışanlar oluşturmaktadır. İşverenlerin yüzdesi diğerlerine göre daha iyidir. Maaşlı/Günlükçü çalışanlarda yaşanan düşüş, asgari ücretteki değişimle ilişkilendirilebilir.

Devletin yaptığı ve yapacağı sosyal yardımlar, yoksulluk sorunu ile mücadele etme de en etkili yoldur. Bireysel olmayan, herkes tarafından ulaşılabilen ve nitelikli olan sosyal yardımlar sağlanmalıdır. Ancak kimi insanlar bu yardımları kötü yönde kullanarak daha çok vergi ödemekten uzaklaşmakta ve kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir. Dolayısıyla, sosyal yardım alacak kişilerin yerel yönetimlerinde yardımıyla doğru seçilmesi önem arz etmektedir. Örneğin, sosyal yardımların tembelliğe alışmış kişilere değil de çalışmaya imkân olmayan kişilere verilmesi gerekmektedir (Aydos, 2018: 40). Özdemir ve İnce (2021: 1654)’nin 2021 yılında beraber yaptıkları analiz verilerine göre, 2000-2018 yılları arasında Türkiye’de yapılan sosyal yardımların yoksulluk üzerindeki etkisi %1,42 olarak gözükmektedir. OECD ülkeleri dikkate alındığında bu oran, çok zayıf kalmaktadır. Türkiye’de sosyal yardımlar karma nitelikli, hak nitelikli ve yerel yönetimlerin

araştırmaları sonucu ayni ve nakdi olarak yapılmaktadır. Sosyal yardım ne olursa olsun, insanlara yönelik yapıldığı takdirde bu sorun çözülecektir.

Türkiye'deki yoksulların çoğunluğu 18 yaş altı gençlerde görülmektedir. Bunun sebebi, genç işsizliğin diğer ülkelere göre Türkiye'de fazla görülmesidir. Yoksulluğu azaltmak için öncelik olarak, insan temelli ve genç işsizlere yönelik politikalar izlenmelidir. Örneğin, yeni çalışma alanları kurularak ve Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) gibi kamu kuruluşları güçlendirilerek gençlere iş olanakları sağlanabilir. Yoksul kesimin, yaşamını sürdürecekt parası olmadığı gibi, vergisini ödeyecek parası da bulunmamaktadır. Dolayısıyla, vergi kültürü gelişmemiş olan bu kesimin kayıt dışı ekonomi potansiyeli daha fazladır. Sonuç olarak, öncelikle genç işsizlerden başlamak üzere yoksul olan kesimlere ihtiyaçlarını giderecek seviyede maddi ve manevi sosyal yardımlar yapılmalıdır.

Gelir Dağılımına Yönelik Öneriler

Kayıt dışı ekonomiyi artıran bir diğer etmen olan gelir dağılımındaki adaletsizlik ve eşitsizlik, bireylerin vergi kültürünü düşürdüğü gibi onları kayıtlı ekonomiden uzaklaştırmaktadır. Gelir dağılımından az pay alanlar, bu eşitsizlikten fazla etkilenmemek için kayıtlı çalıştığı işine ek olarak kayıt dışı bir faaliyete de başvurmuştur (Çolak, 2012: 41). Dolayısıyla bu kesim, kayıt dışı ekonominin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Gelir dağılımının adaletsiz olduğu ülkelerde suç çeteleri ve hırsızlık gibi toplumsal olaylar artmakta ve ekonomik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gelir dağılımındaki adaletsizlik, ekonomik olarak zayıf kesim ile güçlü kesim arasındaki farkın zamanla artmasına ve toplumsal huzursuzlukların meydana çıkmasına sebep olmaktadır (Çekmece, 2019: 18).

Literatür üzerinde yapılan çoğu çalışmaya göre, kayıt dışı ekonomi ile gelir dağılımı eşitsizliği arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Alberto Chong ve Mark Gradstein'in 2007 yılında yaptıkları çalışmaya göre, Theil endeksi veya Gini katsayısı kullanılarak ölçülen eşitsizlik artış gösterdikçe, mevcut olan kayıt dışı ekonomi de artmaktadır. Mishra ve Ray'ın 2010 yılında yaptıkları çalışma, fazla eşitsizliğin fazla kayıt dışılığı meydana getirdiğini doğrulamaktadır (Elveren ve Özgür, 2016: 296).

Tablo 12

Ülkelerin 2019 yılındaki Gini Katsayısı

AB	0,30
Almanya	0,29
Fransa	0,29
İngiltere	0,33
İspanya	0,33
İtalya	0,32
Macaristan	0,28
Portekiz	0,31
Türkiye	0,41
Yunanistan	0,30

Kaynak: (Disk/Genel-İş Sendikası, 2021: 2).

Tablo 12'ye göre Türkiye, Avrupa ülkeleri arasında gelir dağılımı dengesizliğinin en yüksek olduğu ülke konumundadır. Gini katsayısı ile ölçülen gelir dağılımı dengesizliği, 0'a yaklaştıkça denge ve 1'e yaklaştıkça dengesizlik artmaktadır. Avrupa Birliğindeki ülkelerin ortalaması 0,30 iken, Türkiye'de bu oran 0,40'dır.

İsveç, merkez sistemli kurumlarıyla gelir dağılımında ortaya çıkan dengesizliği azaltıcı ve fakirliği önleyici politikalara başvurmuş ve ortaya çıkacak herhangi bir riske karşı halkını büyük bir sistemin içine almıştır. Ortaya çıkan sosyal gereksinimleri, piyasa dışı kurumlar devlet gibi karşılamaktadır. Bu sistemi, diğer ülkelerden ayıran özelliği de budur. İsveç hükümeti, fakir ve zengin ayrımı yapmaksızın herkese fayda sağlamaya çalışmaktadır (Tümerkan Albayrak ve Birinci, 2017: 94). Türkiye'de ise gelir dağılımındaki adaletsizlik zaman geçtikçe artmakta ve orta kesim olarak ifade edilen kişilerin sayısı azalış göstermektedir. Yüksek gelirli bireyler ile düşük gelirli bireyler arasındaki fark çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Türkiye'de 1994 senesi için "Hanehalkı anketi" sonucuna göre, nüfusun en az gelire sahip olan %20'lik kısmı toplam gelirin %4,86'sını alırken, nüfusun en fazla gelire sahip olan %20'si ise toplam gelirin %54,88'ini almaktadır. 2012 yılına gelindiğinde ise, "TÜİK veri tabanı" kullanılarak yapılan

araştırmaya göre nüfusun en zengin %10'luk kısmı toplam gelirin %31,1'ini alırken, nüfusun en fakir %10'luk kısmı ise toplam gelirin %2,2'lik kısmını almaktadır. 2020 yılında ise, nüfusun en zengin %20'lik kısmı toplam gelirin %47,5 alırken, nüfusun en düşük gelirine sahip %20'lik kısmı toplam gelirin %5,9'unu almaktadır. Zengin ve fakir arasındaki fark 1994 yılında 11,2 iken, 2021 yılında bu fark 14,2 olmuştur (Altın, 2014: 5-6; TÜİK, 2020). Bu durum, gelir dağılımında adaletsizliğin fazla olduğunu göstermektedir.

Düşük gelirli kesimin vergi yükünü artırarak, gelir yaratmak isteyen hükümet, bunun yerine düşük gelirli kesimin gelirlerini iyileştirecek politikalar uygulamalıdır. Gelir dağılımı sürekli değişim içinde olmalı ve güncel tutulmalıdır. Çok kazanan kişinin yüksek vergi vermesi ve az kazanan kişinin de düşük miktarda vergi vermesi, alt ve üst grup arasındaki gelir dağılımı farkını azaltacak ve gelir dağılımı adaletsizliğini zamanla minimum seviyelere düşürecektir. Bununla beraber bütün ücretli çalışanlar, haklarının karşılığını adaletli ve tam olarak almalıdır.

4.1.2. Mali Kökenli Sorunlara İlişkin Öneriler

Kayıt dışı ekonomiyi artıran ve beraberinde vergi kültürünü düşüren mali kökenli sorunlar da ekonomik sorunlar gibi olumsuz etkiler meydana çıkarmaktadır. Devletin vergi yapısı, vergi oranındaki yükseklik ve sürekli artması, maliyetlerin yüksek olması ve benzeri sorunlar toplumun vergi kültürünü düşürerek onları kayıt dışı ekonomiye itmektedir. Dolayısıyla mali kökenli sorunlar için de düzenlemeler yapılmalıdır.

Kayıt dışı ekonomiyi azaltmaya yönelik mali alanda yapılacak düzenlemeler, daha çok vergisel yükümlülüklerin yerine getirilmesine yönelik faaliyetlerden oluşmaktadır. Bunun gerçekleşmesi için, öncelikle bireylerin vergi kültürü ve vergi ahlakı artırılmalıdır. Türkiye'de vergi kültürü ve vergi ahlakı düşük seviyededir. Vergiye yönelik verilecek cezalarda, denetimlerde, vergi aflarında ve benzeri mali alanlarda düzenlemeler yapılmalıdır. Dolayısıyla bu düzenlemelere yönelik, önerilere aşağıda yer verilmiştir.

Vergi Oranlarına İlişkin Öneriler

Vergi kültürünün gelişmemiş olması ve kayıt dışı ekonominin yüksek olmasının başlıca sebebi vergi oranlarının yüksek olmasıdır. Ağır vergi oranları kişileri tasarruf, tüketim ve risk alma gibi konularda olumsuz etkilemektedir. Bununla beraber kişilerin

vergisel yükümlülüğü karşısındaki tutum ve davranışlarını da negatif etkilemektedir. Türkiye’de vergi oranlarının yüksek olması, bireylerin gelirini düşürmekte ve bireyleri vergisel yükümlülüğünü yerine getirmede isteksiz kılmaktadır. Ayrıca yüksek vergi oranları, hükümete olan güveni de azaltmaktadır. Böylelikle vergisel yükümlülüğünü yerine getirmede bireyler isteksiz hale gelmekte ve kayıt dışı ekonomide artışlar olmaktadır. Bu durumda hükümet, vergileri tamamen toplayamamakta ve kamuda açıklar meydana gelmektedir. Dolayısıyla hükümetin gerçekleştirmiş olduğu yüksek harcamalar karşılanamamakta ve ekonomide dengesizlik kaçınılmaz hale gelmektedir (Altınbaş, 2019: 19). Hükümet ekonomiyi canlandırmak ve vergi gelirlerini artırmak için, yeni vergiler çıkarmakta veya mevcut olan vergi oranlarını tekrardan artırmaktadır. Ancak izlenen bu politikalar, kayıt dışı ekonomiyi daha çok olumsuz etkilemektedir. Bu durumda hükümet sonuçsuz bir döngünün içine girmektedir.

Dolaylı vergi oranlarının Türkiye’de yüksek olduğu açık bir gerçektir. Kayıt dışı ekonominin azaltılması ve vergi kültürü boyutunun artırılabilmesi için öncelikle vergi oranlarının, toplumun ödeme gücüne göre düzeltilmesi ve adaletli bir şekilde yapılandırılması gerekmektedir. Türkiye’de vergi oranlarının düşürülmesi ile kayıtlı ekonomide artış olacaktır. Ay, Sugözü ve Köse tarafından 2005 yılında yapılan “Vergi Yükündeki Değişmelerin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisinin Simetrikliği Üzerinde Bir İnceleme: Türkiye Örneği (1968-2001)” adlı çalışmada, Türkiye’de vergi oranları azaldıkça toplumun kayıtlı ekonomiye yöneldiği sonucuna varılmıştır. Vergi oranlarının düşmesi ile toplumun harcanabilir gelirinde meydana gelecek olan artış, üretimi ve tasarrufu artıracaktır. Üretimin artması ile vergi geliri artacak, tasarruflar zamanla yatırıma dönüşecek ve ülke ekonomisi büyüyecektir. İzlenilecek bu yöntem, uzun vadede olumlu sonuçlar doğuracaktır (Ekmekçi, 2018: 47). Yüksek vergi oranlarında düzenlemeye gidilmesi ve vergi oranlarının düşürülmesi sonucu, vergisel yükümlülüğü bulunan mükellefler vergi beyanlarını doğru bir şekilde yapacak ve kayıt dışı ekonomi boyutunda düşüş olacaktır. Dolayısıyla vergi oranlarının gönüllü vergi ödemeyi kolaylaştırılır seviyede olması gerekmektedir.

Vergi Denetimlerine İlişkin Öneriler

Türkiye’de vergi denetim oranlarının düşük olmasından dolayı, mükellefler vergi kaçırmaya kolaylıkla yönelebilmektedir. Aşağıdaki Tablo 13’te görüldüğü üzere, toplam mükellef sayısı ile denetlenen mükellef sayısı arasında fazlasıyla fark bulunmaktadır.

Tablo 13

Türkiye’de mükellef denetleme oranları

Yıllar	Toplam mükellef sayısı	Denetlenen mükellef sayısı	Toplam mükellef sayısı / Denetlenen mükellef sayısı
2010	2.345.325	8.524	%0,36
2011	2.367.721	28.937	%1,22
2012	2.422.975	56.713	%2,34
2013	2.460.281	84.276	%3,42
2014	2.472.658	65.063	%2,63
2015	2.527.084	68.578	%2,71
2016	2.541.016	59.330	%2,33
2017	2.636.370	44.182	%1,68
2018	2.727.208	44.376	%1,63
2019	2.813.452	40.763	%1,45

Kaynak: (Beşel, 2017: 85; Kayağdı, 2020; Vergi Uzmanları, 2020: 5).

Tablo 13’te de görüldüğü üzere Türkiye’de kayıt dışı ekonominin, denetim eksikliğinden kaynaklı görülmektedir. Denetlenmesi gereken mükellef sayısında artış olduğu halde, denetlenen mükellef sayısında azalışlar meydana gelmiştir. 2019 yılında 2.813.452 mükellefin vergilendirilmesi gerekirken, bu sayının sadece %1,45’lik kısmı olan 40.763 mükellef denetlenmiştir. Bu sonuca göre 100 mükellefin 2’si bile denetlenememektedir. Dolayısıyla, toplumun vergi kültürü boyutu gelişmemekte ve denetlenmeyen mükellefler kolaylıkla vergiden kaçınabilmekte ve vergi kaçırabilmektedir.

Vergi denetimlerinin merkezi rolü, vergiye gönüllü uyumu artırmaktır. Dolayısıyla vergi uyumu artışıyla beraber vergi kültürü de artış gösterecektir. Vergi denetimlerinin

istenilen seviyelere çıkarılmasıyla beraber, vergi kültüründe artış ve kayıt dışı ekonomide azalış meydana gelecektir (Olaoye vd., 2018: 2006). Dolayısıyla vergi kaçakçılığına karşın kontrol ve önleyici görevini üstlenebilen bir araç olan vergi denetiminin rutin haline getirilmesi gerekmektedir (Enofe vd., 2019: 61). Vergi denetimlerinin düşük seviyelerde olması ve gerçekleştirilen faaliyetlerin tespit edilme ihtimalinin de düşük olması sonucu mükellef vergi kaçırmaya yönelmektedir. Vergisel yükümlülüğü bulunan mükelleflerin tutum ve davranışları gelir düzeyine göre değişmekte iken, vergi denetimi olasılığı mükellefler üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak, vergi denetimleri boyutunda ve kayıt dışılığın tespit edilme olasılığında artış olursa, vergi mükellefleri gelirlerini doğru ve eksiksiz bir şekilde vergi yasalarına uygun olarak beyan edeceklerdir (Modugu ve Anyaduba, 2014: 209).

Vergi denetiminin etkin bir şekilde yapılması kayıt dışı ekonominin minimum seviyeye düşürülmesi ve vergi kültürünün maksimum seviyelere çıkarılması için önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye’de vergi denetimi boyutu, Avrupa ve OECD ülkelerine göre geride kalmıştır (Çevik, 2019). Mal veya hizmetlerin, üretim aşamasından tüketim aşamasına kadar denetlenmesi gerekmektedir. Vergi denetimlerinin artırılmasıyla beraber, vergisel yükümlülüğü bulunan mükelleflerin güçlü bir denetim sisteminin var olduğunu öğrenmeleri sonucu vergiler zamanında ve hatasız beyan edilebilmektedir. Bununla beraber vergi kültürü artış gösterirken, kayıt dışı ekonomi de azalış gösterecektir.

Vergi Cezalarına İlişkin Öneriler

Vergi kültürünün artırılması ve kayıt dışı ekonominin azaltılması için vergi cezaları önemli bir araçtır. Vergisel yükümlülüğünü yerine getirmeyenleri kurallara uymaları için zorlayan vergi cezaları, genel anlamda para cezası ve hapis cezası olarak görülmektedir (Şanver, 2017: 92).

Gelişmiş ülkelerde işlenen vergisel suçlara verilen vergi cezaları ağır ve caydırıcı durumdadır. Çünkü vergisel suçlar, halka yönelik işlenmiş bir suç olarak görülmektedir. Örneğin Fransa’da kaçak işçi çalıştırmanın cezası ağırdır. Verilen idari para cezasının yanında hapis cezası, icra ve haciz işlemleri başlatma, işyeri kapatma gibi cezalar da verilmektedir. Almanya’da kaçak yollarla işçi çalıştıran işverene 500.000 Avro idari para cezası verilir iken, çalışan işçiye de aynı boyutta ceza verilmektedir. Cezanın tekrarlanması

durumunda hapis cezası verilebilmektedir. Danimarka'da ise, kaçırılan vergi 100.000 Danimarka Kronu'ndan (130.634,56 Türk Lirası) fazla ise hem işçiye hem de işverene kaçırılan verginin iki katı kadar para cezası ve hapis cezası uygulanmaktadır (Leba Tansöker, 2017: 328-329). Ancak Türkiye'de vergi cezalarının caydırıcılık boyutu zayıftır. Vergisel yükümlülüğünü yerine getirmeyen kişilere verilen cezalar işlenen suçun mahiyeti ile orantılı şekilde uygulanmamaktadır. Türkiye'de verilen hapis cezalarının basit olarak gözükken para cezasına dönüştürülmesi sonucu cezaların caydırıcı olma durumu azalmaktadır. Bununla beraber verilen vergi cezalarına uygulanan indirim politikası, vergi cezalarının etkinliğini zayıflatmaktadır. Türkiye'de vergisel davaların çok olmasından dolayı, verilen cezaların yaptırımı uzun bir süreçte sonuçlanmakta ve bu durum vergi cezalarının caydırıcılığını olumsuz etkilemektedir (Yılmaz, 2019: 19). Mevcut bulunan vergi cezalarının caydırıcılık payı artırılarak, vergisel yükümlülüğü bulunan mükellefler kayıt dışı ekonomiden caydırılmalıdır. Bu durumda, uygulanacak olan cezalardan kurtulmak isteyen mükellef ödeme yapmaya teşvik edilmiş olmaktadır (De Neve vd., 2020: 3). Vergi cezalarının olumlu sonuç vermesi için, vergi cezaları boyutunun, kayıt dışı ekonomi sonucu elde edilecek kazançtan büyük olması gerekmektedir. Tersine durumda kazanç elde edeceğini düşünen mükellef, cezadan gelecek zarardan etkilenmeyecektir. Dolayısıyla vergi cezalarının caydırıcı olma durumu önemlidir (Hatipoğlu, 2015: 201).

Mükelleflerin vergi cezalarına karşı verdikleri tepki üzerine ilk çalışma Allingham-Sandmo tarafından yapılmıştır. Allingham-Sandmo modeli, vergi cezalarının caydırıcı ve ağır olması sonucunda insanların vergisel yükümlülüğünü yerine getirme olasılığının da yüksek olacağını öngörmektedir. Mükelleflerin vergi karşısındaki tutum ve davranışlarının, cezalarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ancak cezaların sürekli olarak artış göstermesi kayıt dışı ekonomiyi artırabilmektedir (Faridy vd., 2016: 4).

Vergi cezalarının caydırıcı olması ve kişiler arasında ayırım yapılmadan her suç işleyene uygulanması, uzun bir süre vergi kültürünün toplum içinde yükselmesine ve kayıt dışılığın azalmasına neden olacaktır. Buna ek olarak, topluma vergisel yükümlülüğün yerleşmesi durumu, gelecek nesilleri de olumlu etkileyecektir. Çünkü gelecek nesiller doğar doğmaz, toplumda yer alan olumlu veya olumsuz faaliyetler bilinçlerine yerleşecektir. Sonuç olarak, vergi cezalarının mükellefler üzerinde caydırıcı bir rol oynadığı söylenebilir. Vergi cezası alan mükelleflerin vergisel yükümlülüklerini daha dikkatli ve kurallara uygun bir şekilde yerine getirmeye çalıştığı sonucuna varılmıştır.

İstisna ve Muafiyetlere Yönelik Öneriler

Muafiyet kişiye tanınan, istisna konuya tanınan bir vergileme müessesesidir. Muafiyet ve istisna müesseseleri sonucu, bir kısım mükellef vergilendirilmemekte ve gelir dağılımında adaletsizlik meydana gelmektedir. Bu müesseselerden yararlanan kişiler ve işletmeler belge düzenlememekte ve defter tutmamaktadır. Bu durumda, faaliyetlerini kayıt dışı ekonomide kolaylıkla gerçekleştirmektedirler. Örneğin, belirlenen kira alma sınırının altında olan konut sahiplerinin, vergi dairesine beyanda bulunma zorunluluğu yoktur. Dolayısıyla, ne kiracı ne de konut sahibi herhangi bir kayda tabi tutulmamaktadır. Vergi istisnası ve vergi muafiyeti uygulamalarından faydalanmayan kişilerin, vergi kültürü olumsuz etkilenmekte ve vergi ödememe olayı daha cazip gelmektedir (Çekmece, 2019: 80; Ecemiş: 2013: 36).

Gelir vergisi ve kurumlar vergisi yasalarında yürürlüğe koyulan vergi istisnası ve muafiyeti uygulamalarının çok fazla olması ve bu müesseselerden yararlanılması durumunda vazgeçilmiş olan vergi alacağı ve vergisel harcamalarda artış meydana gelmektedir. Bu artış sonucunda, gelir ve kurumlar vergisinden toplanılması düşünülen gelir toplanamamaktadır. Gelir ve kurumlar vergisi alanının genişletilmesi gerekirken istisna ve muafiyetlerin artırılması, her iki vergi türünden elde edilmesi gereken kazançları düşürmekte ve vergi dışında kalmalarını sağlamaktadır. İstisna ve muafiyet kanunlarının tekrardan incelenmesi ve minimum seviyelere düşürülmesi, gelir ve kurumlar vergisinden maksimum kazanç sağlayacaktır. Böylelikle meydana gelen gelir dağılımı adaletsizliği de minimum seviyelere düşecek ve kayıt dışı ekonomi azalacaktır (Yeşilyurt: 2016: 240). Ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşmak için çıkarılan ve genellikle gelir kayıplarını kapsayan, standart ve genel kabul görmüş olan bir vergi yapısından vazgeçmek olarak bilinen vergi harcaması, vergi muafiyetleri ve istisnaları gibi faktörler ile ortaya çıkmaktadır (Türkay, 2018).

Ekonomik olarak olumlu etkisi olmayan ve kişiler arasında adaletsizlik meydana getiren, vergi kültürünü düşürüp kayıt dışı ekonomiyi artıran tüm vergi istisna ve vergi muafiyetlerinin kaldırılıp yerine genellik ilkesine uygun vergileme sistemi getirilmelidir. Güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak adaleti ve toplum içindeki dengeyi sağlamaya çalışan ve gerçek eşitliği hedefleyen “sosyal hukuk devleti” vergi kültürüne olumlu yansıtıp, kayıt dışı ekonomiyi minimum seviyelere düşürecektir.

Sık Sık Çıkarılan Vergi Aflarına Yönelik Düzenlemeler

Vergi yasalarına aykırı hareket eden ve faaliyetler gerçekleştiren bireylere uygulanan idari ve hukuki cezaların ortadan kısmen veya tamamen kaldırılmasına yönelik çıkarılan vergi afları, hükümet tarafından kayıt dışı ekonominin azaltılması ve vergi gelirlerinin artırılması için bir araç olarak görülmektedir (Doğanalp ve Kartal, 2019: 4628). Ancak vergi afları, kısa vadede vergi gelirlerini artırırken, uzun vadede vergi gelirlerini azaltmakta ve beraberinde vergi kültürünü de düşürmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde vergi afları, sürekli çıkarıldığı için rutin halini almıştır. Türkiye’de siyasi rejimin el değiştirmesi sonucu yurtiçi karışıklıklarda ortaya çıkan bunalımın yok edilmesi, vergi dairelerinin ağır iş yükünü az da olsa azaltmak, ekonomiyi kısa vadede canlandırmak ve temel olarak vergi gelirlerini kısa vadede artırmak için vergi afları uygulanmaktadır (Öztürk, 2019: 797).

Türkiye’de 1968-2000 yılları arasında neredeyse her yıl vergi affı çıkarılmıştır. Bu süreçte 30’un üzerinde vergi affı söz konusu olmuştur (Kara, 2014: 2). 2000 yılından sonra ise, vergi aflarında az da olsa bir azalma olmuş ve 2020 yılına kadar 10 civarında vergi affı çıkarılmıştır. Mali milat, vergi barışı, varlık barışı, beyaz sayfa gibi isimler altında çıkarılan vergi aflarının temel amacı uzlaşmaktır. Türkiye’de çıkarılan son vergi affı ise, 2018 yılında çıkarılan “7143 Sayılı Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması Kanunu” adlı vergi affıdır (Ünal, 2018: 46). Çıkarılan bu tür vergi afları ile devlet, vergi kaçırın veya vergiden kaçınan mükelleflerin birikmiş olan ve işlemeye devam eden vergi borçlarını kişilerin ödeyebilecekleri seviyeye indirmeyi, devam eden kamu alacaklarını düşürmeyi ve kayıt dışı ekonomiyi kayıtlı ekonomiye çevirmeyi hedeflemiştir (Yeniçeri ve Demir, 2020: 41). Vergi affına benzer olan vergi borcu yapılandırması da 2021 yılında yürürlüğe girmiştir. Vergi borcu yapılandırması, borcun 6, 9, 12, 18 ve 36 ay şeklinde taksit taksit ödenmesi, geçmiş dönemlerde borcun ödenmemesinden kaynaklı ortaya çıkan cezaların tamamının veya %50’sinin silinmesi ve vergi borcunda iyileştirmeler gibi konuları kapsamaktadır.

Vergi aflarının uygulanması, vergi affından yararlanmayanlar için haksızlık olarak algılanmaktadır. Çünkü vergisel yükümlülüğünü yerine getiren mükellefler, vergi affı sonucu kaybedilen kazancın gelecek zaman dilimindeki vergi oranlarına ekleneceği ve vergi yüklerinin artacağını düşünmektedirler (Nar, 2015: 583). Dolayısıyla vergi afları,

açıklık ilkesi ve adalet ilkesine zarar vermektedir. Vergi adaletinin bozulması ile vergi aflarına sıcak bakmayan dürüst mükelleflerin, vergi kültürü boyutu zamanla azalacak ve kayıt dışı ekonomiye yönelmeleri söz konusu olacaktır. Vergi aflarının sürekli çıkarılması, vergisel yükümlülüğünü yerine getirenleri hükümete karşı küstürecektir (Çevik ve Bingöl, 2019: 356).

Vergi aflarının sürekli çıkarılması ile beraber, bireyler de bir beklenti içine girmektedir. Vergi affi beklentisi, seçim zamanı yaklaştığında adaylar tarafından yapılan vergi affi vaadiyle de ortaya çıkmaktadır. Hükümetin el değiştirmesi sonucu, bu vergi affi vaatleri çoğunlukla gerçekleşmektedir. Bununla beraber, gelecekte gerçekleşmesi beklenilecek herhangi bir vergi affi beklentisi de vergi kültürünü azaltıp kayıt dışı ekonomiyi artıracaktır. Vergi aflarının meydana çıkaracağı olumsuz sonuçlar, sıkı denetim ve ağır cezalarla yok edilebilmektedir (Ecemiş, 2013: 66).

Sonuç olarak, vergi afları vergi kültürünü azaltmakta ve kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır. Dolayısıyla vergi afları sık sık çıkartılmamalı ve bireyler bir beklenti içine sokulmamalıdır. Çıkarılacak olan vergi affi sadece bir defaya mahsus çıkarılmıyorsa, uzun dönemli aralıklarla özellikle de olağanüstü dönemlerde çıkarılmalıdır. Çünkü çıkarılan vergi afları, bireyleri vergi kaçırmaya yöneltmektedir. Mükelleflerin vergiden kaçınması sonucu, vergi gelirleri tekrar azalmakta ve yeni vergi afları ortaya çıkmaktadır. Yaşanan bu olay içinden çıkılmaz bir hale dönüşmektedir. Bu sorunla karşılaşmamak için, bilerek vergiden kaçınan veya vergi kaçıran kişilerin vergi aflarından yararlanması engellenmelidir. Bununla beraber, izlenilecek vergi affi politikaları insanları beklenti içine sokmadan ve vergi adaletini bozmayacak şekilde katı ve etkin bir şekilde uygulanmalıdır.

Karmaşık Vergi Kanunlarına Yönelik Öneriler

Hukuk devletinin temel ilkelerinden birisi olan belirlilik ilkesi, vergi kanunlarının açık, anlaşılır ve kesin olmasını gerekli kılmaktadır. Belirlilik ilkesine göre, gerçekleştirilmiş yasal düzenlemelerin toplum tarafından rahatça anlaşılabilmesi, kişilerin hiçbir kuşkuya düşmemeleri ve mevcut bulunan hükümetin kendi çıkarına göre keyfi uygulama çıkarmamaları sağlanmalıdır (Üyümez, 2016: 77). Adam Smith'in 1776 yılında yaptığı "Milletlerin Zenginliği" adlı çalışmasında; "ülke içerisinde vergisel yükümlülüğü bulunan kişilerin ödedikleri vergi, keyfi olmamalı" diye bir açıklama yer almaktadır. Bu

açıklamaya göre, verginin ödeneceği zaman, verginin ne şekilde ödeneceği ve ödenecek verginin miktarı herkes tarafından anlaşılmalıdır. Toplumdan alınan vergi miktarının olabildiğince az olması gerekmekte, fazla olduğu takdirde nedeninin açıkça anlatılması gerekmektedir (Preez, 2018: 26). Dolayısıyla yeni çıkarılan bir kanunun ne zaman var olacağı ve nasıl sonuçlar doğuracağı açık ve anlaşılır şekilde topluma aktarılmalıdır. Meydana gelen olumsuz bir davranışın, kişiye ne tür yükümlülükler yükleyeceği aktarılmalıdır. Çünkü toplumun vergi yasalarında yazılanlar hakkında bilgi sahibi olmaması sonucu, vergi kültürü zayıf kalabilmektedir. Vergi kültürü zayıf olan toplum, kayıt dışı ekonomiyi bir çare olarak görmektedir (Ciongaru, 2016: 47).

Vergi yasalarının, açık ve anlaşılır olmaması toplum içerisinde farklı yorumlara da yol açmaktadır. Yasa içerisinde yazılan bir cümle kişiler tarafından algılanma şekillerine göre farklı yorumlanacaktır. Bununla beraber toplumun vergi kültürü azalma gösterirken, kayıt dışı ekonomi boyutu da artış gösterecektir. Vergi ile ilgili çıkarılan yasaların anlaşılmasının güç olması, vergiden kaçınmayı teşvik etmekte vergisel yükümlülüğünü dürüstçe yerine getiren vergi mükelleflerini de uyumsuzluğa teşvik etmektedir (Budak ve James, 2018: 29). Dolayısıyla, vergi kanunlarının uygulanma biçimi, vergi mükelleflerinin bilgi ve anlayışına yardımcı olacak şekilde ve anlaşılabilir bir dil aracılığıyla yorumlanmalıdır. Bu durum mükelleflerin algılarını ve anlayışlarını olumlu yönde şekillendirecektir (Augustine vd., 2020: 65).

Sonuç olarak, eski Türkçe kelimelerden uzak durulması ve vergi kanunlarının açık, anlaşılır ve kesin olması gerekmektedir. Vergi kanunlarının açık ve anlaşılır olması, kanun hakkında farklı yorumların yapılmasını engellemekte ve kayıt dışı ekonomiye yönelecek olan kişilerin, kayıt dışılıktan doğacak olan cezaları bilmelerine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla vergi kanunlarının sade biçimde olması, hem mükelleflerin hem de vergi idaresinin işini kolaylaştıracaktır.

Dolaylı Vergilere İlişkin Öneriler

Dolaysız vergilerin payının dolaylı vergilerin payından fazla olması, ülke içerisinde vergilerde adaletin sağlanabilmesi için ve beraberinde vergi kültürünün oluşabilmesi için önem taşımaktadır. Dolaylı vergiler, mal ve hizmetler üzerinden alındığı için fakir olan kesimin gelirlerini fazlasıyla olumsuz etkilemekte ve vergi yükünün fakir kesim üzerinde

kalmasına sebep olmaktadır. Dolaysız vergiler ise, asgari geçim indirimi, artan oranlı vergi tarifesi ve vergi indirimi gibi uygulamalar aracılığıyla vergi ödeme gücünü dikkate aldığından dolayı ülke içinde adaleti sağlamada daha fazla etki gösterebilmektedir (Çiğerci ve Eğmir, 2021:151).

OECD ülkelerinde dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı, dolaylı vergilerin payından daha fazladır. Ancak, Türkiye’de ve diğer gelişmekte olan ülkelerde dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının, dolaysız vergilerin payından fazla olması vergi yükünde ve gelir dağılımında adaletsizliği ortaya çıkartmaktadır. Türkiye’de 2019 yılında dolaylı vergi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı %61,8 iken, dolaysız vergi gelirlerinin payı %38,2’dir. Dolaylı vergilerin fazlalığı ülke içerisinde vergi kültürünü azaltıp, kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır. Almanya, ABD, Fransa gibi OECD ülkelerinde dolaysız vergilerin payının yüksek olmasıyla beraber, daha adil bir vergi sistemi, daha fazla vergi kültürü ve daha az kayıt dışı ekonomi söz konusu olmaktadır (Kaya, 2019: 111-112). Tasarrufların ve kaynakların yetersiz olması, vergi bilincinin zayıf olması, vergilerin dolaylı olarak toplanmasının kolay olması, vergi gelirlerinde ortaya çıkacak herhangi bir sorunu kısa sürede ortadan kaldırmanın mümkün olması gelişmekte olan ülkelerde dolaylı vergilere önem verilmesine neden olmaktadır (Bal, 2019: 113).

Tablo 14

Türkiye’de dolaylı ve dolaysız vergi yüzdeleri

Yıllar	Dolaylı Vergiler (%)	Dolaysız Vergiler (%)
2007	67,1	32,9
2009	64,5	35,5
2011	67,7	32,3
2013	69,2	30,8
2015	68,5	31,5
2017	67,0	33,0
2018	62,8	37,2
2019	61,8	38,2

Kaynak: (Aykın, 2018).

Tablo 14’de görüldüğü üzere adaletsizlikte büyük payı olan dolaylı vergilerin, dolaysız vergilerden nerdeyse 2 kat fazla olduğu görülmektedir. Sonuç olarak dolaylı vergilerin payının fazla olması, anayasanın vergi ödevi başlıklı 73. maddesinde yazan “herkes kamu giderlerini karşılamak üzere mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür” sözüne aykırılık arz etmektedir. Çünkü Türkiye’de dolaylı vergilerin fazla olması, mükelleflerin ödeme gücünün dikkate alınmaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla dolaylı vergiler, vergilemede adaletsizliğe ve vergi yükünün toplumun bir kısmına yüklenmesine sebep olmaktadır. Çözüm olarak vergileme politikalarında dolaylı vergilerin payı düşürülmeli ve daha adil olan dolaysız vergiler artırılmalıdır (Çevik ve Bingöl, 2019: 362).

Uzlaşma Müessesesine İlişkin Öneriler

Uzlaşma müessesesinin asıl hedefleri, vergi dairesi ve ilgili yargı mercilerinin işinin kolaylaştırılması, tahsilât aşamasında olan vergilerin hızlı bir şekilde toplanması ve mükelleflerin psikolojisini pozitif yönde etkileyerek vergi direncinin minimum seviyelere çekilmesidir. Ancak, bazı mükellefler uzlaşma müessesesini farklı şekilde kullanmaktadır. “Ceza kanunlarını bilmemek mazeret sayılmaz” ilkesi gereğince kişilerin, kanunda kabahat olarak düzenlenmiş olan faaliyetlerde bulunmaları halinde hapis cezası, para cezası gibi cezai yaptırımlara çarptırılacağına farkında oldukları kabul edilmektedir. Denetimlerin yetersiz olduğu bu ortamda, mükellef “ödemediğim vergi için ceza yersem, uzlaşma müessesesi aracılığıyla vergi dairesiyle anlaşırım ve uygulanacak olan yaptırımı indirimli olarak öderim” diyerek vergisel yükümlülüğünü yerine getirmemektedir (Batur: 2019: 190; Çelik, 2016: 133). Bu durum, vergisel yükümlülüğünü düzenli bir şekilde yerine getiren namuslu ve dürüst olan mükellefleri de olumsuz yönde etkilemektedir. Dürüst mükellefler, kendilerini kandırılmış gibi düşünecekler ve bazıları kayıt dışı ekonomiye yöneleceklerdir. Uzlaşma müessesesi, vergisel yükümlülüğünü zamanında ve eksiksiz bir şekilde yerine getirmeyen mükellefleri, uygulanacak olan kanuni yaptırımdan kurtarmakta ve bu şekilde onları ödüllendirmiş olmaktadır. Dolayısıyla uzlaşma müessesesi, kayıt dışı ekonomi için uygulanacak olan yaptırımların caydırıcılığını azaltmakta ve mükellefleri daha çok vergi kaçırmaya yöneltmektedir (Gök, 2017: 392).

Türk uzlaşma müessesesine benzer olan Alman uzlaşma sistemi, Alman Anayasa Mahkemesi tarafından 1977 yılında vergilerin kanunilik ilkesine ve anayasaya aykırılığı

nedeniyle kaldırılmıştır (Hocaoğlu, 2015: 504). ABD’de ise uzlaşma teklifi kişilerin maddi durumu, ödeme gücü, elde ettiği gelir ve yaptığı giderler, öz sermayesi ve benzeri özellikleri IRS tarafından araştırıldıktan sonra onaylanır veya reddedilir. Ancak Türkiye’de uzlaşmaya başvuran kişilerin ödeme gücü ve kişinin vergiden kaçınma ve vergi kaçırma olayını kasıtlı yapıp yapmadığı dikkate alınmamaktadır (Öz ve Bozdoğan, 2019: 341). Geliri asgarinin altında olan, yapılacak olan araştırmalar sonucu vergisel yükümlülüğünü yerine getirmeye geliri elverişli olmayanlar ve dürüst mükellefler uzlaşma müessesesinden yararlanmalıdır. Uzlaşma müessesesi tüm kesime açık olduğu takdirde adalet ilkesi de zedelenecektir. Bununla beraber uzlaşma konusu süreklilik kazanacak ve mükellefler devamlı kayıt dışı yolları arayacaklardır. Eğer yakalanırlarsa da idari yaptırımdan kurtulmak için sürekli uzlaşmaya başvuracaklardır.

Basiretli ve Dürüst Mükelleflere Yönelik Öneriler

Türkiye’deki vergi sistemine göre, vergisel yükümlülüklerini yasalara uygun bir şekilde yerine getiren kişilere çeşitli ödüller verilmektedir. Genel olarak, vergisel yükümlülüklerini yerine getiren dürüst mükellefler, medyaya yansır ve bağlı buldukları vergi daireleri tarafından plaketle ödüllendirilir. Bu ödüllendirme politikası genişletilerek, mükellefler bu yönde teşvik edilmelidir (Korkmaz, 2014: 134). Kişileri teşvik edecek etmenlerin bilinmesi ekonomiye olumlu yönde etki sağlayacak ve vergiye uyumları artış gösterecektir. Dolayısıyla vergi uyumunun artması ile beraber, vergi kültürü de artacak ve kayıt dışı ekonomi azalacaktır. Gamze Akbay 2019 yılında yaptığı çalışmada Yardımcıoğlu, Akpınar ve Günay’ın 2014 yılında yaptıkları çalışmada, vergisel yükümlülüğünü yerine getirenlerin ödüllendirilmesinin vergi kültürüne olumlu etki yapacağı ifade edilmektedir (Akbay, 2019: 95).

Vergisel yükümlülüğünü düzgün ve eksiksiz bir şekilde sürekli yerine getiren mükelleflerin, vergi miktarına dayanmayan ve parasal olmayan mal veya hizmetlerle ödüllendirilmesi gerekmektedir. Bu ödül, mükellefin iyi davranışının karşılığı olmalıdır. Örneğin, vergi dairesine giden mükelleflerin sırada bekleme sorunu bulunmaktadır. Vergisel işlemlerini sürekli yasalara uygun bir şekilde yerine getiren dürüst mükellefler, bekleme süresi daha kısa olan “kişiye özel telefon hatları” gibi hızlı erişim ile ödüllendirilebilir (Kornhauser, 2007: 33-34).

Türkiye’de 2017 yılında, vergisel yükümlülüğünü düzenli olarak yerine getiren mükellefleri ödüllendirmek ve onları vergi uyumu konusunda teşvik etmek amacıyla mali idarenin aracılığıyla çıkarılan “Vergiye uyumlu mükelleflere vergi indirimi” uygulaması örnek olarak verilebilir. Bu uygulama sayesinde, mükellefin yıllık hesaplanan vergisinin %5’inin kesilmesi sağlanmıştır. Ancak bu uygulama yürürlüğe girdikten sonra eleştiri odağı olmuştur. Parasal olmayan ve vergisel olmayan ödüller verildiği takdirde, toplumun diğer kesimleri tarafından da eleştiriye de maruz kalmayacaktır (Suçıçek, 2020).

Sonuç olarak, vergisini ödemeyenlere vergi affı çıkartılması yerine vergisini ödeyenlere ödül verilmesi daha verimli olacaktır. Vergilemede adaletin sağlanabilmesi ve beraberinde vergi kültürünün artırılıp, kayıt dışı ekonominin azaltılması için vergisel yükümlülüklerini dürüstçe yerine getiren mükelleflerin ödüllendirilmesi genişletilmelidir.

4.1.3. İdari Kökenli Sorunlara İlişkin Öneriler

Kayıt dışı ekonomiyi artıran ve vergi kültürünü düşüren bir diğer sorun, idari kökenli sorunlardır. Vergi dairelerinin yetersiz kalması ve vergi dairelerinin birbirleri ile bağlantı kuramaması, toplum üzerinde olumsuz etki doğurmaktadır. Zayıf kalan vergi daireleri, kişilerin güvenini de yitirmekte ve onların kayıt dışı ekonomiye yönelmelerini engelleyememektedir. Vergisel faaliyetlerde önemli aktörlerden birisi olan vergi daireleri başta olmak üzere idari alanlarda da düzenlemeler yapılmalıdır. Kayıt dışı ekonomiyi azaltmaya yönelik idari öneriler aşağıda yer almaktadır.

Vergi Dairelerinin Güçlendirilmesi

Bir ülkede fatura ve benzeri belgelerin tam olarak kayıt altına alınamaması, ekonomik olarak kazanç sağlayan işlemlerde satıcı ve alıcı arasında karşılıklı menfaatin ön planda olması ve kontrol sisteminin yetersiz kalması, vergi dairesinin yeterli sayıda inceleme ve denetleme elemanına sahip olmaması ve araç-gereçlerin yetersiz olması gibi etmenler kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır (Çomaklı, 2008: 54). Çıkarılan yasaların uygulanabilirliği, vergi kaçığının minimum seviyeye çekilebilmesi ve toplum içerisindeki adalet duygusunun sağlanabilmesi açısından vergi dairesinin güçlendirilmesi önemlidir. Vergisel yükümlülüğü bulunan kişileri izleyebilen, ekonomik ve mali faaliyetleri kontrol edebilen ve en güçlü teknolojilere sahip olan bir vergi dairesi tüm ülkelerin hedefleri arasında yer almaktadır (Bilen, 2009: 174).

Kayıt dışı ekonominin azaltılması için ‘internet vergi dairesi’ genişletilebilir. Çünkü çoğu mükellef, vergi dairesine gitmemek için veya gitseler dahi önlerine çıkan sıra bekleme sorunundan kurtulmak için vergi kaçırmaya yönelebilmektedir. Bu sorunu minimum seviyeye indiren ve mükelleflerin vergi dairesiyle fiziksel ilişkisini ortadan kaldıran internet vergi dairesi, vergi dairesinde çalışanların işini kolaylaştırmakta, vergi maliyetini azaltmakta ve vergi beyannamelerinin verilmesinde kolaylık sağlamaktadır (Akkoç, 2010: 127). Kayıt dışı ekonominin azaltılması için vergi dairelerinin kapsamı genişletilmeli ve vergi daireleri de mükellef odaklı bir anlayış izlemelidir. Vergi daireleri, mükelleflerin işlemlerini kolay ve kısa bir süre içerisinde, herkese aynı şartta ve adaletli bir şekilde yerine getirdiği takdirde, kişiler kayıt dışı ekonomiye yönelmekten vazgeçebilir.

Kurumlar Arası Koordinasyona Yönelik Öneriler

Kayıt dışı ekonominin temel sebeplerinden bir tanesi de, kurumlar arası koordinasyonun yetersiz kalmasıdır. Gelir dairesi dışında olan kurumların, kayıt dışı ekonomiyi önlemede ve halkın vergi kültürünü artırmada işbirliği içinde olmaması ve bilgi havuzunun oluşturulmamış olması toplumun vergi kültüründe ve kayıtlı istihdamda olumsuz etki bırakmaktadır. Belediyeler, borsalar, emniyet birimleri, toptancı halleri, noterler, sosyal güvenlik kuruluşları, gümrük odaları gibi kurum ve kuruluşlar örnek olarak verilebilir (Karataş, 2017: 20-21).

Kurumlar arasında politika, planlama, uygulama ve denetleme aşamalarında yeterince koordinasyonun sağlanamaması, kayıt dışılığı bireyler tarafından fırsata çevirmektedir. Kurumların ortak bir çatı altında politika yürütmemeleri, yetersiz olan denetleyici kaynakları ortaklaşa kullanmamaları kayıt dışı ekonomi de faaliyet gerçekleştirmek isteyenler için zemin hazırlamaktadır. Meslek odalarında kaydı bulunan kişilerden birçoğunun SGK’da kaydı bulunmaması ve bu kişilerin devamlı olarak sağlık hizmetlerinden yararlanmaları, kurumlar arasındaki koordinasyonun yetersizliğini göstermektedir (Tekinarslan, 2011: 37-38). Örneğin, denetim memurlarının denetimi gerçekleştirirken, işyerinde kaç kişinin çalıştığını SGK’ya bildirmesi durumunda işyeri ile beraber çalışanlar da kayıt altına alınacaktır. Ancak, bu ve buna benzer bir çapraz denetim mekanizması olmamakla beraber, kurum ve kuruluşlar kendisini ilgilendiren alanlarda denetimlerini yürütmektedir (Dönmez, 2019: 58).

Kurumlar arası koordinasyonun sağlanması için, kurumlar arası bilgi paylaşım kanalları oluşturulmalıdır. Her kuruma ait bir veri tabanı oluşturulmalı ve diğer kurumlar sınırlı yetki çerçevesinde farklı bir kurumun veri tabanından istediği bilgiye erişebilmelidir. Kurumlar arası elde edilen bilgilerin gelir dairesine kesinlikle bildirilmesi ve kurumlar arasında da bilgi alış-verişinin kolaylaştırılması gerekmektedir. Bu durum kayıt dışı ekonomiden ortaya çıkacak herhangi bir sorunun önceden engellenmesine olanak sağlayacaktır.

4.1.4. Sosyal Kökenli Sorunlara İlişkin Öneriler

Kayıt dışı ekonomiyi artıran ve vergi kültürünü düşüren diğer bir sorun sosyal kökenli sorunlardır. Bireylerin eğitim seviyesi, gelenek ve görenekler, göç ve nüfus artışı gibi sosyal kökenli sorunlar kayıt dışı ekonominin artmasına sebep olmaktadır.

Devletin topluma yönelik politikalar izleyerek bu sorunu çözmesi gerekmektedir. Diğer sorunlara yönelik izlenen politikalarda olduğu gibi, bu sorunlarda da izlenen politikalar kolay olmayacaktır. Sosyal kökenli sorunlara yönelik önerilere aşağıda yer verilmiştir.

Toplumun Vergi Kavramı ve Kayıt Dışı Ekonomi Hakkında Bilgisi

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin düşürülmesi ve vergi kültürünün artırılması için öncelik olarak halka, kayıt dışı ekonominin ortaya çıkardığı uzun vadeli sorunlar ve kayıtlı çalışmanın topluma kazandıracakları tek tek anlatılmalı ve gerektiği takdirde anlatımlara sayısal bilgiler de eklenmelidir. Ancak bu sayısal bilgiler kayıt dışı çalışanların boyutunu içermeyip, sadece kayıt dışı ekonominin ekonomiye zararlarını içermelidir. Çünkü kayıt dışı faaliyetleri gerçekleştirenlerin verileri verildiği takdirde, geriye kalan kısım kendilerini kandırılmış gibi düşüneceklerdir. Bununla beraber Türkiye’de yaşayan çoğu birey, eğitimsiz olmalarından dolayı sosyal güvencesiz çalışmanın sakıncalarını bilmemekte ve araştırmaya bile gerek duymamaktadır (Şen, 2015: 96). Vergisel yükümlülüğünü yerine getirmeme konusunda inatçı olan kişilere, vergisel işlemlerin yasalara uygun bir şekilde ve zamanında yerine getirilmesinin, kayıt dışılıktan daha çok faydalı olduğu aktarılmalıdır. İlave olarak, devletin kamusal ihtiyaçları karşılamak için vergi topladığı ve toplanan vergilerin toplum refahının maksimum seviyeye çıkarılması için kullanıldığına halkın inandırılması gerekmektedir (Bejakovic ve Bezeredi, 2019: 46).

Kayıt dışılığın minimum seviyelere düşürülmesi için, sosyal güvencesiz çalışmanın ortaya çıkaracağı sorunlar ve içerdiği dezavantajlar işçiye ve işverene anlatılmalıdır (Gülmez, 2012: 37). Örneğin, SGK tarafından kayıt dışı ekonominin azaltılmasına yönelik sosyal güvenceli (sigortalı) çalışmanın birey için ne kadar önemli olduğunu anlatan “Alo 170” adlı kamu spotu ve reklamı 44 televizyon kanalında ve 32 radyo kanalında yayınlanmıştır. Buna benzer faaliyetlerin artırılması gerekmektedir (Çoruhlu Kamalıoğlu, 2014: 141-142).

Toplumun bütününe toplayıp vergi kültürünü artırmaya yönelik ve kayıt dışı ekonomiyi azaltmaya yönelik bilgiler anlatmak zor olabilir. Bu durumda dergi, gazete, broşür ve televizyon gibi iletişim araçları kullanılarak halk bilinçlendirilebilir. Bu iletişim araçlarından en etkilisi televizyondur. Tüm televizyon kanallarında kayıt dışı ekonominin ortaya çıkardığı başlıca temel sorunları içeren bir kamu spotu veya kısa bir film aynı zaman diliminde verildiği takdirde, kayıt dışı ekonomi azalacak ve vergi kültürü artacaktır (Dursun ve Dağcı, 2021: 44). Toplumun bilinçlendirilmesine yönelik bir politika izlendiğinde, denetleme sorunu da ortadan kalkacaktır. Çünkü bilinçli bir mükellef kendisini sürekli denetleyecektir. Mükellef kendisini denetlerken, etrafında yer alan kişileri de denetleyecek ve etrafındakileri olumlu yönde etkileyecektir. Bilinçli bir mükellef, faydalı vatandaş olmasının yanı sıra denetleme görevlilerinden bile daha etkili olabileceği izlenimi bırakacaktır (Ömür ve Bellikli, 2019: 246).

Literatürde yer alan bilgilere ek olarak, sivil toplum kuruluşları da kayıt dışı ekonominin önlenmesine yönelik halkı bilinçlendirmede görev üstlenebilirler. Türkiye’de ilköğretimden başlamak üzere, derslerde vergi kültürünün artırılmasına yönelik ve kayıt dışı ekonominin azaltılmasına yönelik bilgiler verilebilir.

Kırdan Kente Gerçekleşen Göç’ün Etkisi ve Öneriler

Kentleri gelir kaynağı yüksek, yaşam standardı yüksek ve istikrarlı olarak algılayan kırsal kesimin yaşam tarzı ve zihniyetleri kentleşmenin hızlı bir şekilde oluşmasına neden olmaktadır. Kırsal kesimin bu tür zihniyeti değiştirmemesi sonucu sürekli kırdan kente göçler devam etmektedir. Göçlerin devamlı kırdan kente gerçekleşmesi, kentlerde krize yol açmakta ve kentlerde çevrenin düzensiz bir hal almasına neden olmaktadır (Schneider vd., 2017: 28). Harris-Tadaro’nun kırsal kesimin kente göçü teorisine göre, kırsal alandan

kentlere gerçekleşen göçlerin fazlalığı sonucunda hükümet istihdam yaratmada güçlük çekmekte, işsizlik sorunu ortaya çıkmakta ve işsiz kalan insanlar kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir (Gündoğan ve Biçerli, 2009: 6). Harris-Tadaro modelinde varılan sonuca göre, kırsal kesimin elde ettiği kazanç ile kentsel kesimin elde ettiği kazanç birbirine eşit olduğunda kırdan kente göç gerçekleşmeyecektir (Gürlevik, 2014: 12).

Türkiye’de 1950’li yıllarda başlayan sanayileşme dönemi ile beraber toprak sahiplerinin değişmesi, halkın bir kısmının topraksız kalması veya toprakların bazı kişilerde toplanması, tarımda makine kullanımının ön plana çıkması ile emeğin azalması, güvenliğin yetersiz kalması, ulaşım koşullarının zorlaşması, tarımın elverişli olmaması, eğitim seviyesinin düşük olması ve kırsal kesimde artan işsizlik sorunu gibi sebeplerden kırsal kesim kentlere doğru göç etmeye başlamıştır (Bostan, 2017: 6). Kırdan kente gerçekleşen göç sonucu ise çarpık kentleşme veya gecekondulaşma sorunu, ulaşım sıkıntısı, işsizlik sorunu, sağlık hizmetinin yetersiz kalması, kanalizasyon yetersizliği, hava ve ses kirliliği, kamusal hizmetlerin yetersiz kalması, kırsal kesimin kentlere köy havası katması, çıkarıcı anlayışların ön planda olması gibi sorunlar ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2012: 2). En önemlisi ise, kırsal kesimden kente göç eden bireylerin eğitim seviyesinin düşüklüğünden kaynaklı kayıt dışı ekonomiyi hiç düşünmeden kabul etmeleridir. Bu durum işverenler açısından da kaçınılmaz bir hal almış ve işverenler kırdan kente göç eden kişileri sosyal güvencesiz ve düşük ücret karşılığında çalıştırmaya başlamışlardır. Sosyal güvencesiz çalışan bireyler, devletin birçok hizmetinden de faydalanamamaktadır. Kırsal kesimlerde ortaya çıkan sorunlar ile kırdan kente gerçekleşen göç sonucu ortaya çıkan sorunların bazıları birbirine benzerdir. Kırdan kente gerçekleşen göç sonucu ortaya çıkan sorunlar, kişilerin vergi konusunda uyumunu azaltmakta ve beraberinde vergi kültürünü azaltıp kişileri kayıt dışı ekonomiye sürüklemektedir (Harmanşaya ve Abut, 2017: 93).

Gelişmiş ülkelerde kırdan kente gerçekleşen göçün etkisi az olmakla birlikte, iş bulma olanakları daha fazladır. Çünkü gelişmiş ülkelerin ekonomileri hem güçlü hem de büyüme aşamasındadır. Ancak Türkiye’de kentleşmenin tam anlamıyla oturmamış olmasından dolayı, kırdan kente gerçekleşen göçün etkisi fazlasıyla hissedilmektedir. Dolayısıyla kırsal alandan kentlere oluşan göçleri önlemek için; kırsal kesimin gelirlerinde düzenlemeye gidilerek gelirlerinin artırılması, asgari ücret ve altında geliri olan kişilerin vergiden muaf tutulması, kırsal alanlarda çalışma yapılarak eksikliklerin giderilmesi, toprakların elverişli hale getirilmesi için tesislerin kurulması, hayvancılık mesleğinin

artırılması için gerekli çalışmaların başlatılması, kırsal alanlarda ulaşım sorunun çözülmesi, iş olanaklarının artırılması ve kişileri kırsal alanlarda kalmalarını sağlayacak teşviklerin uygulanması gerekmektedir.

Kamusal Kaynakların İsrif Edilmediği İnancına Yönelik Öneriler

Mükelleflerin kayıt dışı ekonomiye yönelmelerinin sebeplerden birisi de, ödedikleri vergilerin israf edildiği kanısıdır. Bu psikolojiye sahip olmalarının çok sayıda nedeni bulunmaktadır. Ancak bu nedenlerden en önemlileri, kamu hizmetlerinden memnun kalmamaları ve lüks harcamaların daha çok kamuda yapıldığına inanmalarındır. Halkın istekleri doğrultusunda harcamalar yapılmamakta, daha çok kamu çıkarlarına yönelik harcamalar yapılmaktadır. Bu sorunun ortadan kaldırılması için gereksiz yapılan harcamaların yerini halka yönelik kalitesi yüksek harcamalar almalı ve yapılacak olan bu kaliteli harcamalar halka TV, radyo vb. kanallar aracılığıyla duyurulmalı ve mükelleflerin bu olumsuz yargıları olumlu yönde değiştirilmelidir (Akarsu ve Aydın, 2015: 300).

Kamusal harcamaların israf edildiği bir diğer nokta gösteriş projeleridir. Bu projelere ilişkin örnekler çok sayıda bulunmaktadır. Mevcut bulunan havaalanının mevcut kapasitesi tamamen kullanılmazken ikinci bir havaalanının inşa edilmesi, trafik yoğunluğunun çok fazla üzerinde alana sahip çok şeritli otoyolların kurulması ve bunlara benzer ihtiyaç duyulmayan birçok hizmet için yok yere yapılan gereksiz harcamalar örnek olarak verilebilir. İşin tuhaf yanı ise, bu tür gösteriş projeleri, yoksul ülkelerde daha çok görülmekte ve tüm ülkelerde bu projelerin finansmanı toplum tarafından karşılanmaktadır (Demir, 2011: 68-69).

Kamusal harcamaların israf edilmediğine yönelik belediyelerin görevleri artırılabilir. Belediyelere yüklenmiş olan görevlerin gerçekleştirilmesine yönelik yapılan harcamaların ve bu harcamaların finanse edilmesi, bütçelerde uzun senelerden beri etkinlik ve verimlilik çerçevesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla her belediye, kendi alanındaki mükelleflere yönelik verimli harcamalar yaptığı takdirde bu psikolojik düşünce minimum seviyelere çekilebilecektir.

Vergi Politikalarına ve Vergi Yönetimine Güven Tesisine İlişkin Öneriler

Vergi yükünün fazla olması, istisna ve muafiyetler, vergisel kanunlarda sıkça yapılan değişiklikler, vergi affı ve benzeri sebeplerden dolayı toplumun mevcut kurallara bakış açısı olumsuz yönde etkilenmekte ve beraberinde toplumun hükümete olan güveni zedelenmektedir. Bu sayılan sebeplerle beraber, eşitlik, genellik, belirlilik ve verginin kanuniliği ilkelerinin de düzenli bir şekilde geçerli olmaması hükümete karşı olan güveni azaltmaktadır (Çekmece, 2019: 74). Yönetişim yapılarına ve kamusal hizmetlerin sunumuna duyulan güvende meydana gelecek olumsuz değişim, bireylerin kısa veya uzun vadede resmi işlemlerden kasten kaçınmasına ve kayıt dışılığın artmasına sebep olacaktır. Hükümetin dürüst, şeffaf ve hesap verebilir olması vergi mükelleflerinin güvenini kazanma konusunda önemlidir. Ortaya çıkacak güven toplumun vergi ödeme isteğini artıracak ve beraberinde kayıt dışı yollarla gerçekleştirilen faaliyetler azalacak ve vergi kültürü artacaktır (Augustine vd., 2020: 64).

Hükümet ile toplum arasındaki ilişki üzerine farklı yıllarda yapılan çalışmalarda, Türkiye'deki kurum ve kuruluşlara karşı duyulan güven ölçülmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda, mahkemeler, kamu idareleri ve vergi memurları gibi kurum veya kuruluşlara karşı toplumun düşük seviyede güvendiği sonucuna varılmıştır. Bu düşük güvenin sebebi olarak da vergi oranlarındaki yükseklik, yapılan kural ve düzenlemeler gibi sebepler sayılabilir (Gencel ve Kuru, 2012: 39).

Wintrobe (2001), Torgler (2003) ve Torgler ile Schneider (2007) tarafından yapılan çalışmaların sonucunda, hükümete karşı toplumun sergilemiş olduğu güven duygusunun vergi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğudur. Hükümete olan güvenin artması ile beraber vergi kültürü artışı ve kayıt dışı ekonomi azalışı meydana gelmektedir (D'Hernoncourt ve Meon, 2008: 3). Çünkü hükümete olan güvenin artırılması ile beraber vergi toplamada fazla sorun yaşanmamakta, hazinenin geliri artmaktadır. Güven ortamının sağlanabilmesi için, hükümet ile halk arasında içsel bir bağ kurulması gerekmektedir. İçsel bağın oluşturulması için ise, halkın siyasal sisteme erişimi ve siyasal karar alma sürecine katılım imkânlarının artırılması gerekmektedir (Genç, 2019: 28-31).

4.1.5. Teknolojik Kökenli Sorunlara İlişkin Öneriler

Ekonomik, mali, idari ve sosyal faktörlerin yanı sıra teknolojik faktörlerde kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır. Kimi zaman teknoloji kayıt dışı ekonomiyi azaltırken, kimi zaman da artırmaktadır. Bu durum, kişiden kişiye ve teknolojinin kullanımına göre değişmektedir. Teknolojinin ortaya çıkardığı en büyük sorun, el emeğinin önemini yitirmesidir. Bunun sonucunda, el emeği ile geçinenler kayıt dışı ekonomiye yönelmektedir.

Teknolojinin hayatımızda büyük rol oynadığı ve kullanımına göre olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Ancak teknoloji yanlış kullanıldığı zaman vergi kültürünü düşürmekte ve kayıt dışı ekonomiyi de artırmaktadır. Kayıt dışı ekonomiyi azaltmaya yönelik teknolojik önerilere aşağıda yer verilmiştir.

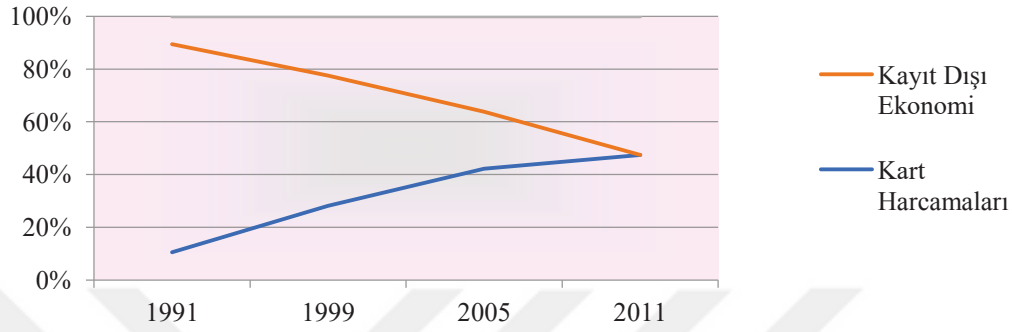
Ödeme Yöntemlerine Yönelik Öneriler

Ülkelerin seçmiş oldukları ödeme yöntemleri, ülkelerin parasal ve reel piyasalarının verimliliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Takas yoluyla, çekle, nakitle ve kartla ödeme yöntemleri birbirinden farklı olduklarından, farklı boyutlarda maliyetler meydana getirmektedirler. Ülkelerin çoğunda genellikle tercih edilen ödeme yöntemleri, nakit ve kart ile ödeme yöntemleridir (Elgin vd., 2015: 2). Gelişmiş ülkelerde finans sisteminin gelişmiş olması sebebiyle, parasal hareketler bankalar aracılığıyla çok rahat kontrol edilmekte ve bu hareketler bankaların sisteminde kayıt altına alınmaktadır. Bu durumda, mükelleflerin yapacakları işlemlerde kayıt dışılığına başvurmaları zorlaşmaktadır. Ancak finans sisteminin yerleşik olmadığı gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde, parasal işlemlerin nakit aracılığıyla gerçekleşmesi sebebiyle bir ize rastlamak zordur (Aslanoğlu, 2008: 206). Banka ve kredi kartlarının başlıca etkilerinden bir tanesi, kayıt dışılığı önlemesi ve böylelikle vergisel gelirlerin artmasını sağlamasıdır. Banka ve kredi kartları, ödeyen açısından ödeme kolaylığı sağlamaktadır. Vergi dairesi için de, etkin bir gelir ve takip aracı olarak görülmektedir. Vergi dairesi, bu kartlarla gerçekleştirilen her türlü işlemi istediği zaman görüntüleyebilmektedir. Ancak bu takip sonunda başarılı sonuç elde etmek için, teknolojik altyapının kuvvetli olması ve sürekli otomatikman kendini güncellemesi gerekmektedir (Bozdoğanoglu, 2011: 45). Örneğin, yapılan alışverişlerde banka veya kredi kartlarının kullanılması, yapılacak herhangi bir ödemenin mobil uygulama üzerinden yapılması gibi yapılan elektronik ödemeler hükümet tarafından daha kolay ve daha az masrafla denetlenebilecektir. Bu durumda hükümet elektronik ödeme aracılığıyla, alıcı ve

satıcı arasındaki işlemleri kolaylıkla takip edebilecektir (Khan, 2019: 19). Grafik 1’de kart harcamalarının, kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisi gösterilmektedir.

Grafik 1

Türkiye’de kart harcamaları ile kayıt dışı ekonomi değişimi

Kaynak: (Elgin vd., 2015: 18).

Grafik 1’de de görüldüğü üzere kart ile yapılan ödemelerin artışı sonucu kayıt dışı ekonominin aynı boyutta düştüğü görülmektedir. Buna göre parasal bir faaliyet, bankacılık sistemine ne kadar yaklaşırsa o kadar kayıt içi ekonomide gerçekleşme ihtimali artmaktadır. Tam tersi durumda ise, nakde yaklaştığı takdirde kayıt dışı ekonomi içerisinde gerçekleşme ihtimali bir o kadar yükselmektedir.

Kayıt dışı ekonominin azalmasına yönelik çıkarılan en dikkat çekici uygulamalardan biri Danimarka’daki uygulamadır. Başta başkent Kopenhag olmak üzere “2030 İtibari ile Nakitsiz Toplum” isimli bir uygulamaya gidilmiştir. Bu uygulamaya göre, ülke içerisindeki market, bakkal, restoran ve alışveriş merkezlerinde sadece kart veya internet üzerinden ödeme yapılabilmektedir. Ayrıca hükümet, 2017 yılında işletmelere 22.00-06.00 saatleri arasında nakit ödeme kabul etmeme hakkı da sunmuştur (Zencir, 2019: 55-56). Kredi kartı ve banka kartı ile ödemelerin artırılması için, puan kazan sistemine gidilebilir. Kartla yapılacak her bir harcama için, harcama karşılığında belirli bir puan verilebilir. Bu puanlar belirlenmiş bir seviyeye ulaştığında alışverişlerde kullanılabilir. “Kartla Öde, Puanları Kazan” diye bir slogan oluşturularak bireyler kartlı ödemeye çekilebilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Sosyal psikolojik faktörlerden vergi kültürü ve kayıt dışı ekonomi arasındaki etkileşimi analiz eden bu çalışmanın amacı, vergi kültürünün kayıt dışı ekonomi üzerine etkisi ve kayıt dışı ekonominin vergi kültürü üzerindeki etkisi ve varsa eğer bu etkinin ne boyutta olduğunu açıklamaktır. Özellikle son dönemlerde bu konular üzerine artan çalışmalar bu iki kavramın karşılıklı bir etkileşim içerisinde olup olmadığı bu araştırmanın yapılmasına teşvik eden başlıca unsurlardandır.

Gelişmiş, gelişmemiş ve gelişmekte olan bütün ülkeler açısından büyük bir sorun olan kayıt dışı ekonomi, gün geçtikçe araştırmacılar tarafından daha çok ilgi odağı haline gelmiştir. Siyasetçilerin, ekonomistlerin, istatistikçilerin ve muhasebecilerin ilgi odağı haline gelen kayıt dışı ekonomi, bazı ülkelerin GSYH içerisinde büyük bir boyuta ulaşmıştır. Kayıt dışı ekonomi ülkelerde genellikle enflasyonun, ekonomik krizlerin ve yolsuzluğun fazla olduğu dönemlerde artış göstermektedir. Bununla beraber işsizlik, ağır vergi yükleri, denetim yetersizliği, gelir dağılımındaki adaletsizlik, yaptırımların yetersizliği, yoksulluk gibi sebeplerden dolayı da yüksek orandadır. Türkiye’de vergisel denetimlerde teknolojiden maksimum seviyede yararlanılmaması, vergi memurlarının denetimleri güvenli bir şekilde gerçekleştirememesi ve yapılan denetimlerin profesyonel bir şekilde planlanamaması sonucu başarı elde edilememiştir. Denetimlerin yetersizliğinden dolayı, kayıt dışı ekonomide faaliyet gösterenlerin ancak bir kısmı cezalandırılabilmektedir.

Ekonomik açıdan alınan önlemler kayıt dışı ekonomiyi minimum seviyelere düşürmek için yetersiz kalmaktadır. Çünkü çıkarılan ekonomik önlemler, bireyleri psikolojik açıdan olumsuz etkileyebilmektedir. Dolayısıyla, kayıt dışı ekonominin istenilen seviyelere düşürülmesi için, alınan önlemlere ek olarak mükelleflere yönelik de önlemler alınmalıdır. Öncelik olarak, kayıt dışı ekonominin tam olarak ne olduğunu mükellefler tarafından bilinmesi gerekmektedir. Kayıt dışı ekonominin ne olduğunu, ekonomik ve mali açıdan olumsuzluklarını öğrenen mükellefler kayıtlı ekonomiye yönelebilecektir.

Kayıt dışı ekonomiye yönelik çok sayıda çalışma yapılmasına rağmen, uzlaşmış bir tanımının bulunmaması, çalışmacıların kayıt dışı ekonomiye bakış açılarından

kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkış nedenleri ve etkileri iyi tespit edildiği takdirde boyutu azaltılabilir. Kayıt dışı ekonomi hakkında yapılan çalışmalar analiz edildiğinde, çoğu ülkede görüldüğü sonucuna varılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerden birisi olan Türkiye'nin, kayıt dışı ekonomi boyutuna yönelik çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak, çalışmalarda kayıt dışı ekonomi boyutunu ölçmeye yönelik kullanılan yöntemlerin birbirinden farklı olması, her çalışmada ulaşılan sonucun birbirinden farklı olmasına neden olmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin azaltılmasına yönelik alınan ekonomik ve mali önlemlerin yetersiz kalması, sosyal ve psikolojik faktörlerin değerini artırmaktadır. Kayıt dışı ekonomi, her ne kadar ekonomik ve mali faktörlerden kaynaklansa da, vergi kültürü, vergi ahlakı ve vergi uyumu gibi sosyal ve psikolojik faktörlerin de kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olduğu görüşü çoğu çalışmada doğrulanmıştır. Dolayısıyla vergi kültürü de diğer sosyal ve psikolojik faktörler gibi kayıt dışı ekonomiyi açıklamada temel bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre vergi kültürü yüksek olan bir birey, diğer bireylerin kayıt dışı faaliyet gerçekleştirmesine yanaşmayacak ve onları ayıplayacaktır. Tam tersi durumda, kayıt dışı ekonominin fazla olması dürüst mükelleflerin kendilerini kandırılmış hissetmelerine yol açacak ve vergi kültürü boyutunu düşürecektir. Anlaşılacağı üzere, kayıt dışı ekonomi ile vergi kültürü arasında negatif bir etkileşim söz konusudur.

Kayıt dışı ekonominin en düşük olduğu ülke konumunda olan ABD'de, doğrudan demokrasi deneyiminin fazla olması, halkın karar alma sürecinde etkili olması ve halka vatandaşlık muamelesi yapılmasından dolayı vergi kültürü boyutu da yüksek seviyelerdedir. Almanya'da dolaysız vergilerin yüksek olması, vergi kültürü ile kayıt dışı ekonominin iyi durumda kalmasına olanak sağlamaktadır. Kayıt dışı ekonomi ile vergi kültürüne olumsuz etkisi olan nüfusun en yoğun olduğu Çin'de, bireylerin sosyal kurallara bağlılığının fazla olmasından dolayı vergi kültürü boyutu yüksek ve kayıt dışı ekonomi boyutu düşük seviyelerdedir. İsveç hükümetinin sürekli iş olanakları sağlaması, halka sosyal güvenceler ve rahat yaşam koşulları sağlaması neticesinde vergi kültürü boyutu yüksek seviyelerdedir. Azerbaycan'da, rüşvetçiliğin yaygın olmasından dolayı vergi kültürü düşük ve kayıt dışı ekonomi yüksektir. Türkiye'de ise, vergi cezalarının caydırıcı olmaması, vergi denetimlerinin yetersiz kalması, vergi oranlarının yüksek olması gibi faktörlerin bulunmasından dolayı vergi kültürü düşük seviyelerde kalmış ve kayıt dışı ekonomi artmıştır. Bu bağlamda, ülkelerde izlenen politikalar büyük önem taşımaktadır.

Çoğu ülkede kayıt dışı ekonomiye yol açan faktörler ve vergi kültürünü azaltan faktörler birbirine benzerdir. Ancak bazı ülkeler izledikleri politikalar neticesinde bu olumsuzluklara minimum seviyelerde maruz kalmaktadır.

Vergi oranlarının yüksek olması, cezaların caydırıcı olmaması, denetimlerin yetersiz kalması, vergi aflarının sık sık çıkarılması, gelir dağılımında adaletsizliğin olması gibi faktörler kayıt dışı ekonomiyi artırdığı gibi vergi kültürünü de azaltmaktadır. Sonuç olarak, kayıt dışı ekonomiyi minimum seviyelere düşürmek için neden olan faktörleri belirleyip, belirlenebilen sebeplere yönelik düzenlemeler yapılmalıdır. Türkiye'nin gelişmesi ve istikrara kavuşması için bu önemlidir. Bu faktörlerden en önemlisi ağır vergi yükleridir. Vergi yükünün düşürülmesi, kamuda meydana gelen açıkları da azaltacaktır. Kayıt dışı ekonominin minimum seviyelere düşürülmesi için, toplumun vergi kültürünü artırmaya yönelik tedbirler de alınarak toplumun hiçbir baskı altında kalmadan ve kendi istekleriyle vergisel yükümlülüklerini doğru ve eksiksiz bir şekilde yerine getirmeleri sağlanabilir.

Genel olarak, tüm ülkelerin kayıt dışı ekonomi seviyelerine baktığımızda çoğunlukla sorun teşkil edecek boyutlarda olduğu gözlenmiştir. Başta Türkiye olmak üzere ülkelerin refah seviyesine ulaşabilmesi için öncelik olarak, büyük sorun teşkil eden kayıt dışı ekonomiyi önlemesi ve azaltması gerekmektedir. Bütün ülkelerde kayıt dışı ekonominin sıfırlanması mümkün değildir. Ancak minimum seviyelere düşürülebilir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonominin, sorun teşkil etmeyecek minimum seviyelere düşürülmesi, ülkeleri potansiyel ve gelişmişlik açısından bir adım ileri götürecektir. Bunların olabilmesi için devletlerin, kararlı bir şekilde bu yolda ilerlemeleri, toplumun vergi kültürünü artırmayı hedeflemeleri, kısa vadeli önlemler yerine uzun vadeli önlemler almaları ve topluma kayıt dışı ekonomi hakkında gerekli olan bilgileri vermeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdiyeva, R.; Özdil, T. ve Pirimbayev, C. (2015). “Geçiş Ekonomilerinde Vergi Kültürü ve Etkileyen Faktörler: Kırgızistan Örneği”. *Bilig Dergisi*, Sayı 75, 43-73.
- Abdurrahimli, F. (2020). Informal Employment As A Side Effect of Informal Economy in Azerbaijan. Faculty of Law, Lund University, 1-6.
- Akarsu, Ü. (2015). 1989 Sonrası Yaşanan Ekonomik Krizlerde Kayıt Dışı Ekonomi: Türkiye Değerlendirmesi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-141.
- Akarsu, Ü. ve Aydın, M. (2015). “Ekonomik Krizlerde Kayıt Dışı Ekonomi: Seçilmiş Bazı Ülkeler ile Türkiye Değerlendirmesi”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 289-315.
- Akbay, G. (2019). Vergi Mükelleflerinin Davranışlarını Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Afyonkarahisar İli Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-144.
- Akbulut, İ. (2019). Vergi Aflarının Vergi Mükellefleri Açısından Vergi Uyumuna Etkisi: Batman İli Örneği. Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-118.
- Akça, H.; Ünlükaplan, İ. ve Yurdadoğ, V. (2016). “Kayıt Dışı Ekonomi, Yolsuzluk ve Kayıt Dışı Devlet”. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 211-227.
- Akkoç, F. (2010). Kayıt Dışı Ekonominin Algılanması ve Önleme Çabaları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Aydın İli Örneği. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-155.
- Alm, J. (2012). Measuring, Explaining and Controlling Tax Evasion: Lessons from Theory, Experiments and Field Studies. Tulane University, Department of Economics, *Working Paper 1213*, 1-34.

- Alm, J. ve Torgler, B. (2006). Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology* 27, 1-20.
- Altın, E. (2014). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’de Vergi Haritası Projesi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-116.
- Altınbaş, İ. (2019). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri, Boyutları ve Yarattığı Sorunlar-Seçilmiş Dünya Ülkeleri ile Karşılaştırılması. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-118.
- Altındağ, O.; Bakis, O. ve Rozo, S. (2018). Blessing or Burden? The Impact of Refugees on Businesses and the Informal Economy. *HCPDS Working Paper*, Vol. 17, No. 3, 1-54.
- Andrews, D.; Caldera Sanchez, A. ve Johansson, Å. (2011). Towards a Better Understanding of the Informal Economy. *OECD Economics Department Working Papers No. 873*, 1-45.
- Arıkan, Z. ve Bahçe, A. B. (2011). OECD ve AB Üyesi Ülkelerde Vergi Sistemlerinin Stratejik Tasarımı: Karşılaştırmalı Ülke Analizi. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 26-80.
- Arslan, M. ve Biniş, M. (2014). “Amerika Birleşik Devletleri’nde Mahalli İdarelerin Mali Yapısı ve Merkezi İdare İlişkileri”. Balıkesir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 149-173.
- Aslan, G. (2020). “Türkiye’de Yoksulluk ve İşgücü Piyasası”. Araştırma Makalesi, *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 83-105.
- Aslanoğlu, S. (2008). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri”. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 39, 199-211.
- Augustine, A. A.; Samuel, O. A. ve Babatunde, L. A. (2020). Informal Sector and Tax Compliance in Nigeria- Challenges and Opportunities. *International Journal of Emerging Trends in Social Sciences*, Vol. 8, No. 2, 57-69.

- Avasthy, D.; Ray, A. K. ve Deb, R. (2013). Women Informal Economy: its Characteristics and Legitimacy in the Intergenerational Context. *Cuadernos Hispanoamericanos de Psicología*, 1 (13), 4-12.
- Ay, A.; Köse, N. ve Sugözü, İ. H. (2005). Vergi Yüğü Değişmelerinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisinin Simetrikliği Üzerine Bir İnceleme: Türkiye Örneği (1968-2001). *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, İnceleme-Araştırma, 52-61.
- Ay, A.; Sugözü, İ. H. ve Erdoğan, S. (2014). “Türkiye’de Vergi Yükünün, Enflasyonun ve Vergi Affı Beklentisinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1985-2012)”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Dr. Mehmet YILDIZ Özel Sayısı, 23-32.
- Ayas, I. ve Saruç, N. T. (2015). “Vergi Kültürü ve Vergi Ahlakı: İtalya ve Türkiye”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (2), 179-188.
- Aydın, G. (2015). Kayıt Dışı Ekonomi Olgusu ve Bu Olguya Etki Eden Faktörlerin Analizi. Pamukkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-90.
- Aydos, E. (2018). “Sosyal Yardımların Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi: Çankırı Örneği”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (9), 36-47.
- Babaoğlu, S. (2018). Kayıt Dışı Ekonomini Ülkelere Etkisi: Türkiye Örneği (2008-2016). Konya Ticaret Odası Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-107.
- Bağırzade, E. (2007). “Kayıt Dışı Ekonominin Temel Özendirici Faktörlerinden Biri Gibi Yolsuzluk ve Onunla Mücadelenin Azerbaycan Girişimleri”. İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı 11, 1-8.
- Bağırzade, E. (2012). “Kayıt Dışı Ekonomi Kavramına Ortak Yaklaşım Sorunu: Makroiktisat Kapsamlı Kavramsal Analiz”. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 195-223.
- Bağırzade, E. R. (2015). “Kayıt Dışı Sektörün Ekonomideki Rolü Tartışmaları Üzerine: Bir Literatür Taraması”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Sayı 14, 39-54.

- Bahşı, S. (2019). “Vergi Kaçakçılığının Nedenleri”. Dokuz Eylül Üniversitesi, *İzmir Yeminli Mali Müşavirler Odası Dergisi*, 1 (2), 89-95.
- Bakırtaş, D. (2016). “Kurumlar, Vergi Kültürü ve Ekonomik Büyüme”. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1). 67-87.
- Bal, B. (2019). Dolaylı Vergilerin Türk Vergi Sistemindeki Yeri ve Ekonomiye Etkileri. Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Muhasebe ve Denetim Tezli Yüksek Lisans Programı, Yüksek Lisans Tezi, 1-133.
- Barbuta-mışu, N. (2011). A Review of Factors for Tax Compliance. Dunarea de Jos University of Galati, Faculty of Economics and Business Administration, 68-76.
- Batur, N. (2019). “Vergi Suç ve Cezalarının Etkinliği”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 142, 181-210.
- Baylan, M.; Atılgan, D.; Serin, E. ve Bozdere, E. (2018). “Kayıt Dışı Ekonominin Büyüklüğünün Tahmininde Kullanılan Yöntemler ve Türkiye Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23-40.
- Bejakovic, P. ve Bezeredi, S. (2019). “Determinants of Tax Morale in Croatia: an Ordered Logit Model”. Institute of Public Finance, Business Systems Research, Vol. 10, No. 2, 37-48.
- Besim, M.; Mungan, Z.; Gürpınar, A. ve Saydam, G. (2015). “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Kayıt Dışı Ekonomi Boyutlarının Ölçümü, Çözüm Önerileri ve Eylem Planı. Kıbrıs Türk Ticaret Odası, 1-280.
- Beşel, F. (2017). “Türkiye’de Vergi Denetiminin Çeşitli Göstergeler ile Analizi”. *Sayıştay Dergisi*, Sayı 108, 65-98.
- Biberoğlu, E. (2006). Türkiye’de Gönüllü Vergi Uyumu. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Mali Hukuk Programı, Yüksek Lisans Tezi, 1-176.
- Bilen, C. İ (2009). “Türk Vergi Hukukunda Bilgi Toplama Müessesesi II”. Vergi Dünyası, Sayı 331, 169-186.

- Bilgin, C. ve Bilgin, H. K. (2014). “Türkiye ve Avrupa Birliği’nde Vergi Ahlakının Belirleyicileri”. *Sakarya İktisat Dergisi*, 3 (3), 113-144.
- Björklund Larsen, L. (2019). “What Tax Morale? A Moral Anthropological Stance on a Failed Cooperative Compliance Initiative”. *Journal of Tax Administration*, Vol. 5, No. 1, 26-340.
- Bolahatoğlu, M. (2018). Emlak Vergisi ve Türkiye Uygulamasının Değerlendirilmesi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Hukuk Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-141.
- Bostan, H. (2017). “Türkiye’de İç Göçlerin Toplumsal Yapıda Neden Olduğu Değişimler, Meydana Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. İstanbul Üniversitesi, *Coğrafya Dergisi*, Araştırma Makalesi, 1-16.
- Bozdoğanoglu, B. (2011). Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Harcama Eksenli Önlemler. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1-283.
- Bozkurt, C. (2014). “Kayıt Dışı Ekonominin Bir Değerlendirmesi ve Türkiye”. Gaziantep University *Journal of Social Sciences*, 13(1), 41-58.
- Bölükbaş, M. (2018). “Kayıt Dışı İstihdam ve Genç İşsizlik Ekonomik Büyüme İlişkili Olabilir mi? Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz”. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8 (2), 75-90.
- Bucek, J. (2017). “Determinants of the Shadow Economy in the Czech Regions: A Region-Level Study”. *Rewiew of Economic Perspectives*, 17 (3), 315-329.
- Budak, T. ve JAMES, S. (2018). “The Level of Tax Complexity: A Comparative Analysis Between the U.K and Turkey Based on the OTS Index”. *The Level of Tax Complexity*, 26-40.
- Bulut, C.; Elchin, C. ve Hasanov, F. (2013). “Azerbaycan’ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Karşılaştığı Sorunlar ve Çözüm Arayışları”. *International Conference on Eurasian Economies*, 194-402.

- Buyrukoğlu, S. (2011). “AB Ülkelerinde ve ABD’de Vergileme Yetkisinin Kullanımına İzin Veren Hükümlerin Türk Anayasasında Yer Alan Hükümlerle Karşılaştırılması”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3 (2), 142-154.
- Candan, M. (2007). Kayıt Dışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri. Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, İstihdam ve Meslek Uzmanı Yardımcısı, Uzmanlık Tezi, 1-93.
- Cesur, A. ve Çelikkaya, A. (2014). “Türkiye’de Vergi Kültürünün Gelişmesinde Gelir İdaresi Başkanlığı’nın Yeri ve Önemi”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 1-14.
- Charmes, J. (2012). “The Informal Economy Worldwide: Trends and Characteritics”. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, 6 (2), 103-132.
- Chen, H. ve Schneider, F. (2018). “Size and Causes of Shadow Economy in China over 1978-2016: Based on the Currency Demand Method”. 1-44.
- Chen, M. A. (2012). “The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies”. *Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing (WIEGO) Working Paper*, 1-26.
- Chuenjit, P. (2014). “The Culture of Taxation: Definition and Conceptual Approaches for Tax Administration”. *Journal of Population and Social Studies*, 22 (1), 14-34.
- Ciongaru, E. (2016). “Constitutional Law Connotations of Legal Certainty in the Rule of Law”. Bioterra University, Romanian Academy Institute of Legal Research, No. 1, 43-50.
- Ciğerci, İ. ve Eğmir, R. T. (2020). “İnsani Gelişmişlik Endeksi ile Dolaylı-Dolaysız Vergiler Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”. *Sayıştay Dergisi*, Cilt 32, Sayı 117, 139-153.
- Çağlar, M. (2011). Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesinde Elektronik Vergi Denetimi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-166.

- Çavdar, F. (2019). “Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Vergi Denetimi Uygulamalarının Karşılaştırılması”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Araştırma makalesi, Cilt 21, 127-140.
- Çekmece, C. (2019). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Mevcut Durumu, Çözüm Önerileri. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-100.
- Çelik, C. (2016). “Gümrük Uzlaşma Müessesesi Uygulamasında Yasallık Sorunu”. *Mali Çözüm Dergisi*, 131-142.
- Çelikkaya, A. (2020). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Ahlakı: OECD Raporu Çerçevesinde Bir Değerlendirme”. *Sayıştay Dergisi*, Araştırma Makalesi, 31 (116), 65-89.
- Çetin, G. ve Gökbunar, R. (2010). “Mükellef Haklarına Vergi İdaresi Çalışanlarının Bakışı”. Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *Yönetim ve Ekonomi*, 17 (1), 23-45.
- Çevik, D. ve Bingöl, O. (2019). “Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Politikaların Analizi”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 92, 351-369.
- Çiftçi, H. (2018). “Kayıt Dışı İstihdamın Ekonomik Etkileri”. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 1-17.
- Çolak, M. (2012). Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Hukuki Düzenleme Politikası. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mali Hukuk Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1-353.
- Çomaklı, Ş. E. (2008). “AB İlerleme Raporları Çerçevesinde Türkiye’deki Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesine Yönelik Uygulamalar”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 (1), 51-82.
- Çoruhlu Kamalıoğlu, N. (2014). Kayıt Dışı İstihdam ve Türkiye’de Uygulanan Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-245.

- D'hernoncourt, J. ve Meon, P. (2008). "The Not So Dark Side of Trust Increase the Size of the Shadow Economy?". *Universite Libre de Bruxelles, Solvay Brussels of Economics and Management, CEB Working Paper No 08/030*, 1-33.
- Dam, M. M.; Ertekin, Ş. ve Kızılca, N. (2018). "Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutu: Ekonometrik Bir Analiz". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33 (1), 293-318.
- Dawood, I. H.; Al-azzawi, R. Z. A.; Khudhair, A. H. ve Al-dayyeni, A. M. S. (2020). "Tax Culture and its Impact on Tax Activity (Applied Research in the General Authority for Taxation) Higher Institute for Accounting and Financial Studies". *College of Management and Economics, University of Baghdad, Ministry of Higher Education and Scientific Research*, 1-18.
- De Neve, J.; Imber, C.; Sinnewijn, J.; Tsankova, T. ve Luts, M. (2020). "How to Improve Tax Compliance? Evidence from Population-wide Experiments in Belgium". 1-68.
- Dell'anno, R. ve Solomon, O. H. (2008). "Shadow Economy and Unemployment Rate in U.S.A. in There a Structural Relationship? An Empirical Analysis". *HAL Archives*, 1-42.
- Demir, F. (2011). *Kamu Harcamalarında Etkinlik ve Verimlilik: Karaman Belediyesi Hizmetleri Üzerine Bir Uygulama*. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-130.
- Demir, H. İ. (2018a). "Türk Vergi Kültürüne Etkisi Açısından Vergi uygulamaları Tarihine Kısa Bir Bakış". *Akademik ve Tarih Düşünce Dergisi*, 5 (18). 64-92.
- Demir, H. İ. (2018b). "Kültür, Vergi Kültürü ve Vergi Anlayışı". Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 99-111.
- Dhir, Sanjay; S. (2016). "Global Competitiveness of Informal Economy Organizations". *Department of Management Studies*, 209-224.
- Diñçer, B. (2007). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Rekabetçi Piyasalar Üzerine Etkisi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-169.

- DİSK (2021). Ankara: “Covid-19 Sürecinde Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Raporu Ocak-2020”. Emek Araştırmaları, 1-12.
- Doerrenberg, P. ve Peichl, A. (2018). “Tax Morale and the Role of Social Norms and Reciprocity: Evidence from a Randomized Survey Experiment”. IZA - Institute of Labor Economics, 1-23.
- Doğan Özer, İ. (2020). “Vergi Kültürünün Vergi Gelirlerine Etkisi: Türkiye ve Danimarka”. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Bahçe Meslek Yüksek Okulu, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 12 (2), 175-188.
- Doğanalp, N. ve Kartal, M. (2019). “Vergi Aflarının Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği (2010-2017)”. Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi*, 6 (48), 4627-4632.
- Dönmez, H. (2019). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-145.
- Dursun, H. ve Dağcı, A. (2021). “Kayıt Dışı Ekonomiye Karşı Halkın Bilinçlendirilmesi Bağlamında Alınması Gereken Önlemler”. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 35-48.
- Ecemiş, A. (2013). Kayıt Dışı ile Mücadelede Vergi Aflarının Etkinliği. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-95.
- Eilat, Y. ve Zinnes, C. (2000). “The Evolution of the Shadow Economy in Transition Countries: Consequences for Economic Growth and Donor Assistance”. Harvard Institute for International Development, *CAER II Paper No. 83*, 1-73.
- Ekmekçi, Ö. (2018). Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybı: Türkiye Boyutu. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-129.

- Ela, M. (2013). "An Assessment on the Relationship Between Informal Economy and Educational Level in Turkey". *International Journal of Economics and Financial Issues*, Vol. 3, No. 4, 910-922.
- Elgin, C. ve Schneider, F. (2016). "Shadow Economies in OECD Countries: DGE vs. MIMIC Approaches". *Boğaziçi Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies*, 1 (30), 51-75.
- Elgin, C.; Erzan, R. ve Kuzubaş, U. (2015). "Türkiye’de Nakit ve Kart Ödemelerinin Karşılaştırmalı Maliyeti". *Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi ve Ekonometri Merkezi*, 1-26.
- Elveren, A. Y. ve Özgür, G. (2016). "The Effect of Informal Economy on Income Inequality: Evidence from Turkey". *PANOECONOMICUS*, Vol. 63, Issue 4, 293-312.
- Enofe, A.; Embele, K. ve Patrick Obazee, E. (2019). "Tax Audit, Investigation, and Tax Evasion". Department of Accounting, Faculty of Management Sciences, University of Benin, *Journal of Accounting and Financial Management*, Vol. 5, No. 4, 47-66.
- Enste, D. H. (2018). "The Shadow Economy in Industrial Countries". *IZA World of Labor*, Cologne Institute for Economic Research and Cologne University of Applied Sciences, 1-11.
- Ercan, H. (2012). "Undeclared Work Will Go Away on its Own in Turkey, So Some Believe". Middle East Technical University, Mutual Learning Programme 2012 Autumn Peer Reviews, *A Presented Paper*, 1-10.
- Erdoğan, Z. (2015). "Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomiyle Mücadeleye Yönelik İzlenen Politikalar ve Çözüm Önerileri". Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (4), 39-52.
- Erdoğan, Z. (2016). "Assesment of Reducing Informal Economy Program Within Turkey’s Tenth Development Plan (2014-2018)". Anadolu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Yunus Emre Campus, *International Journal of Advances in Management and Economics*, 142-148.

- Erdiñ, Z. (2018). “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam”. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, Vol. 4, Issue 12, 580-596.
- Erdoğan, E. S. (2015). “AB Ülkelerinde Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Alternatif Bir Metod Olarak Sosyal Diyalog Mekanizması”. Sosyal Güvenlik Uzmanı, Ankara Üniversitesi, AB ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Sosyal Güvenlik Uzmanları Derneği, *Sosyal Güvence Dergisi*, Sayı 8, 69-95.
- Erdoğan, Ö. (2011). “Kayıtlı İşçi Ücretlerinde Vergi Kaçaklarının ve Sosyal Güvenlik Primi Kaçaklarını Önlemek Amacıyla Sendikalarına Üyeliğın Özendirilmesi”. Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 37-60.
- Faridy, N.; Freudenberg, B. ve Sarker, T. (2016). “They Are a Tax Fearing People: Deterrent Effect-Penalties, Audit and Corruption in a Developing Country”. Griffith University, 1-45.
- Farrell, D. (2004). “The Hidden Dangers of the Informal Economy”. The McKinsey Quarterly, Number 3, 26-37.
- Feld, L. P. ve Schneider, F. (2010). “Survey on the Shadow Economy and Undeclared Earnings in OECD Countries”. German Economic Review, Volume 11, Issue 2, 1-43.
- Feld, L. P. ve Torgler, B. (2007). “Tax Morale After the Reunification of Germany: Results from a Quasi-Natural Experiment”. *CESIFO Working Paper No. 1921*, 1-36.
- Florea, A. ve Şchiop, C. (2008). “Are There Any “Positive” Consequences of the Underground Economy?”. University of Orades, Faculty of Economics, Fascicle of Management and Technological Engineering, 7 (17), 2218-2222.
- Gaber, S. ve Gruevski, I. (2018). “The Influence of Tax Culture in Improving the Tax Compliance”. Goce Delcev University, Faculty of Economics, 3 (2), 80-88.

- Gediz Oral, B.; Arpazlı Fazlılar, T. ve Koç, Ö. E. (2015). “Kayıt Dışı Ekonomiye Önlemeye Yönelik Bir Öneri: Vergi Denetim Üst Kurulu”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 119-149.
- GİB (2019). “Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2019-2021)”. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 1-16.
- Gencel, U. ve Kuru, E. (2012). “Vergi Kültürü ve Vergi Politikaları Etkileşimi: Türkiye Değerlendirmesi”. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10 (20), 29-60.
- Genç, A. (2019). Türkiye ile Avrupa Birliği'nin e-Devlet Politikalarının Karşılaştırılması. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Avrupa birliği ve Dış İlişkiler Genele Müdürlüğü, Avrupa birliği Uzmanlığı Tezi, 1-210.
- Golias, P. (2013). “The Shadow Economy and How to Fight Against it (With Focus on Moldova and the Best Slovak Experience)”. Institute for Economic and Social Reforms, 1-25.
- Göde, B. ve Gölçek, A. G. (2016). “Bir Kültür Olarak Vergi”. *Vergi Raporu*, Sayı 207, 209-220.
- Gök, O. (2017). Vergi Uyuşmazlıklarının Uzlaşma Müessesesi Yoluyla Çözümü: Edirne İli İncelemesi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-450.
- Guliyev, F. (2015). “The Informal Economy in Azerbaijan. Informal Economy”. P. Rudaz (ed.). in: *Informal Economy*. (s. 7-10). Caucasus Analytical Digest No. 75.
- Güler, H. ve Toparlak, E. (2018). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Ölçümü ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırılması”. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 209-220.
- Gülmez, Ü. (2012). Türk Hukukunda Kayıt Dışı İstihdam ve Asgari İşçilik Uygulamaları. Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Programı, Yüksek Lisans Tezi, 1-177.

- Gündoğan, N. ve Biçerli, M. K. (2009). “Urbanization and Labor Market Informality in Developing Countries”. Anadolu University, *Munich Personal RePec Archive*, Paper No. 18247, 1-14.
- Güneş, S. ve Polat, F. (2016). “Tax Culture in the Context of Development and Democratic Freedoms”. Pamukkale University, *European Scientific Journal*, 1-17.
- Gürçam, Ö. S. ve Moç, T. (2019). “Vergi Bilincinin Vergi Ahlakı Üzerindeki Etkisi: İğdır Üniversitesi İktisat ve İlahiyat Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7 (4), 1405-1426.
- Gürlevik, Â. (2014). “Bölgesel Kalkınma Politikaları Ekseninde İstihdam ve İç Göç Etkileşimi”. Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, 1-132.
- Habibullah, M. S. ve Eng, Y. (2006). “Crime and the Underground Economy in Malaysia: Are they Related?”. *The Journal of Global Business Management*, 2 (1), 138-154.
- Halilhoca, N. (2019). Kayıt Dışı Ekonomi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1990-2018). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim dalı, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Programı, Yüksek Lisans Tezi, 1-93.
- Harmanş, A. ve Abut, A. (2017). “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Gerçeği (Elazığ İl Örneği)”. Fırat Üniversitesi, *Harput Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 91-107.
- Hassan, M. ve Schneider, F. (2016). “Size and Development of the Shadow Economies of 157 Countries Worldwide: Updated and New Measures from 1999 to 2013”. *Discussion Paper No. 10281*, 1-46.
- Hatipoğlu, C. (2015). “İşe Başlama Bildiriminin Yapılmamasının Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi ve Bunu Önlemeye Yönelik Çözüm Önerileri”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası Dergisi*, 73 (1), 181-206.
- Hepaksaz, E. ve Avcı, O. (2020). “Seçilmiş Ülkeler Kapsamında Mükellef Haklarının Değerlendirilmesi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (3), 1061-1080.
- Hocaoğlu, C. (2015). “Vergi Hukukunda Uzlaşma”. Dergi Park, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı 5, 491-515.

- Hoşnut, M. (2015). Türkiye’de Cumhuriyetten Günümüze Vergi Aflarının Vergi Ahlakı Üzerine Etkileri (Konya İli Örneği). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-178.
- Huang, G.; Xue, D. ve Wang, B. (2020). “Integrating Theories on Informal Economies: An Examination of Causes of Urban Informal Economies in China”. Sun Yat-Sen University, 1-16.
- İpek, M. (2014). “Kayıt Dışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler”. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü Öğretim Görevlisi, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 163-186.
- Kâhya, Y. ve Irmak, F. (2014). “Kayıt Dışı Ekonomi ve Suç Örgütlenmeleri İlişkisinin Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (1), 349-362.
- Kahyalar, N.; Outtara, B. ve Fethi, S. (2020). “The Impact of Financial Crises on the Informal Economy: The Turkish Case”. *Athens Journal of Business & Economics*, Vol. 6, Issue 2, 145-172.
- Kalaycı, C. ve Kalan, E. (2017). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikalarının Analizi”. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 1 (1), 17-34.
- Kaleli, E. ve Karaca, C. (2019). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdama İlişkin Çözüm Önerileri”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Araştırma Makalesi, Sayı 44, 769-792.
- Kan, E. Ö. (2012). Essays on Informality in the Turkish Labor Market. A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Department of Economics, 1-236.
- Kara, H. (2014). “The Effects of Tax Amnesties on tax Revenue and Shadow Economy in Turkey”. Middle East Technical University Social Sciences Institute, Thesis, 1-88.
- Karaaslan, A. ve Sandalcı, U. (2015). “Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörlerin Analizine Yönelik Bir Uygulama”. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52 (67), 37-53.

- Karaca, C. (2016). "The Comparison of the Shadow Economy in Turkey and European Countries". Cumhuriyet University, 72-105.
- Karagöz, S. (2020). "Sosyal Politika Açısından Kayıt Dışı Ekonominin Önemi". *İstanbul İktisat Dergisi*, Derleme Makalesi, 479-505.
- Karataş, H. (2017). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdama Etki Eden Mikro Faktörlerin Analizi: Bölgeler Arası Bir Karşılaştırma. Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-163.
- Kargı, V. ve Güven, A. (2017). "Küreselleşme Sürecinde Kayıt Dışı Ekonomi". Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye, 1-30.
- Karyağdı, N. (2006). Amerika Birleşik Devletleri Gelir İdaresi’nde Vergi İncelemesi. Gelir İdaresi Grup Başkanı, E. Baş Hesap Uzmanı, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 1-107.
- Kaya, M. G. (2019). "Evaluation of the Relationship Between Informal Employment, Income Tax and Economic Growth on Terms of Turkey Economy". Special Issue on Applied Economics and Finance, *Journal of Yasar University*, 108-117.
- Kelmanson, B.; Kirabaeva, K.; Medina, L.; Mircheva, B. ve Weiss, J. (2019). "Explaining the Shadow Economy in Europe: Size, Causes and Policy Options". *IMF Working Paper 19/278*, 1-29.
- Kenanoğlu, M. ve Kendal, D. (2019). Kayıt Dışı Ekonomi: Yunanistan ve Almanya Örneği". *Curent Debates in Economic Growth & Public Finance & Game Theory Studies*, (Der. Ünal Çağlar, Hamza Şimşek, İsmail Şiriner), IJOPEC Publication Limited, 159-181.
- Kesar, O. ve Cuic, K. (2017). "Shadow Economy in Tourism: Some Conceptual Considerations from Coratia". Faculty of Economics and Business, University of Zagreb, *Zagreb International Review of Economics & Business*, Vol. 20, No. 2, 65-86.
- Khaerunnisa, I.; Wiratno, A. ve Luthan, E. (2016). "The Effect of Tax Morality, Tax Culture, and Good Governance to Taxpayers Compliance". *The Accounting Journal of Binangina*, 1 (1), 59-68.

- Khan, Y. (2019). Subsidizing Electronic Payments to Decrease the Informal Economy. Hanken School of Economics, Department of Economics, 1-93.
- Kılıç, R. ve Özçelik, Ö. (2006). “Küresel Bir Sorun: Kayıt Dışı Ekonomi”. Dumlupınar Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, 337-358.
- Kızılca, N. (2017). Kayıt Dışı İstihdamın Ekonomik Boyutu. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-117.
- Kirmanoglu, H. ve Miscioğlu, K. İ. (2016). “Yolsuzluk Raporları 2016: Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi”. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı, Güneydoğu Avrupa Liderliği Ağı, 1-24.
- Korkmaz, E. E. (2017). “How do Syrian Refugee Workers Challenge Supply Chain Management in the Turkish Garment Industry?”. *Working Papers, Paper 133*, 1-18.
- Korkmaz, M. (2014). Vergi Cezalarının Caydırıcılığı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-164.
- Korlu, R. K.; Çetinkaya, Ö. ve Gerçek, A. (2016). “Yerel Vergi Bilincinin Faktör Analizi ile Değerlendirilmesi: Bursa Örneği”. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14 (28), 443-465.
- Kornhauser, M. E. (2007). “Normative and Cognitive Aspects of Tax Compliance: Literature Review and Recommendations for the IRS Regarding Individual Taxpayers”. Professor of Law, Sandra Day O’Connor College of Law, Arizona State University, National Taxpayer Advocate, 1-44.
- Korostelkina, I.; Dedkova, E.; Varaska, N. ve Korostelkin, M. (2020). “Models of Tax Relations: Improving the Tax Culture and Discipline of Taxpayers in the Interest of Sustainable Development”. Orel State University, Department of Economics, Finance and Accounting, 1-13.
- Korudil, C. (2018). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-116.

- Kostova Karaboytcheva, M. ve Silva Cassorla, A. (2015). "The Shadow Economy: A Relevant Factor for Investment Decisions in Selected European Union Countries". University of Alicande Financial Theory and Practice, 39 (3), 305-323.
- Kozanoğlu, H. (2020). "Covid-19 Döneminde Normalleşme Arayışları ve Sosyal Politikalar". İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü, Analiz, 1-5.
- Küçük, Ö. (2019). Türkiye'de 1980 Sonrası Ekonomi Politikalarının Kayıt Dışı İstihdama Etkisi. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-155.
- Leba Tansöker, R. (2017). "Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Takozu Açısından Değerlendirilmesi". *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15 (30), 309-334.
- Maddah, M. ve Sobhani, B. (2014). "The Effective Factors on Informal Economy in Developing Countries (Panel Data Model)". *International Journal of Regional Development*, Bol. 1, No. 1, 12-25.
- Mammadov, V. (2015). "Criminological Characteristics of Tax Crimes and Tax Evasion Offences". *WALIA Journal* 31, 74-82.
- Mateman, S. ve Renooy, P. (2001). Undeclared Labour in Europe Towards ana Integrated Approach of Combatting Undeclared Labour. Regioplan Research Advice, Final Report, 1-138.
- Medina, L.; Jonelis, A. ve Cangul, M. (2017). "The Informal Economy in Sub-Saharan Africa: Size and Determinants". *International Monetary Fund Working Paper*, 1-31.
- Medina, L. ve Schneider, F. (2017). "Shadow Economies Around the World: New Results for 158 Countries over 1991-2015". *Cesifo Working Paper No. 6430*, 1-30.
- Medina, L. ve Schneider, F. (2018). "Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?". *IMF Working Paper 18/17*, 1-76.
- Medina, L. ve Schneider, F. (2019). "Shedding Light on the Shadow Economy: A Global Database and the Interaction with the Official one". *Cesifo Working Papers ISSN 2364-1428*, 1-54.

- Mehmedova, P. O. K. (2012). "Türkiye Ekonomisinde Kayıt Dışılık Olgusu". Azerbaijan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Program Yüksek Lisans Öğrencisi, *Azerbaycan'ın Vergi Journalı*, 155-178.
- Mogudu, K. P. ve Anyaduba, J. O. (2014). "Impact of Tax Audit on Tax Compliance in Nigeria". Center for Promoting Ideas, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 5, No. 9, 207-215.
- Moeinadin, M.; Heirany, F. ve Harandi, A. (2014). "Identifying the Effective Factors for the Improvement of Tax Compliance". *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, Vol. 4, No. 1, 220-227.
- Mummert, A. ve Schneider, F. (2001). "The German Shadow Economy: Parted in a United Germany?". *Finanzarchiv Public Finance Analysis*, 58 (3), 1-35.
- Nadirov, O. ve Aliyev, K. (2015). "Informality, Tax Evasion and the Quality of Business Environment: Evidence from South Caucasian Countries". *European Journal of Business Science and Technology*, 1 (2), 114-127.
- Nar, M. (2015). "The Effects of Behavioral Economics on Tax Amnesty". Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Artvin Çoruh University, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5 (2), 580-589.
- Nchor, D. ve Konderla, T. (2016). "The Shadow Economy of Czech Republic and Tax Evasion: The Currency Demand Approach". Mendel University in Brno, Faculty of Business and Economics, Department of Statistics and Operations Analysis, 6 (64), 2081-2086.
- Nerre, B. (2001). "The Concept of Tax Culture". University of Hamburg, *Paper Prepared for the Annual Meeting of the National Tax Association*, 1-27.
- Nerre, B. (2004). "Modeling Tax Culture". University of Hamburg, European Public Choice Society Annual Meeting, 1-22.
- Nerre, B. (2006). "The Concept of Tax Culture". *Intereconomics*, 41 (1), 176-199.
- Nerre, B. (2008). "Tax Culture: A Basic Concept for Tax Politics". *Economic Analysis & Policy*, 38 (1), 153-167.

- Niknamian, S. (2017). "Investigating Tax Culture of the Tax Payers of the Iranian Tax Administration". Board Member of Weston A Price Foundation, Washington, 1-10.
- Ntwampe, S. (2018). "Tax Morality: The Morals and Ethics of Tax". *Official Journal of the South African Institute of Professional Accountants*, Issue 32, 1-28.
- Oğuztürk, B. S. ve Ünal, E. K. (2017). "Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 28, 325-336.
- Olaoye, C. O.; Ogunleye, S. A. ve Solanke, F. T. (2018). "Tax Audit and Tax Productivity in Lagos State, Nigeria". Department of Accounting, Faculty of Management Sciences, Ekiti State University, *Asian Journal of Accounting Research*, Vol. 3, No. 2, 202-210.
- Organ, İ. ve Yegen, B. (2013). "Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Oluşumunda Muhasebe Meslek Mensuplarının Rolü: Adana Örneği". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 27 (4), 241-271.
- OECD (2019). "What is Driving Tax Morale?". Public Consultation Document, 1-58.
- Oviedo, A. M.; Thomas, M. R. ve Özdemir, K. K. (2009). "Economic Informality Causes, Costs, and Policies- A Literature Survey". *World Bank Working Paper No. 167*, 1-54.
- Ömür, Ö. M. ve Bellikli, U. (2019). "Vergiye gönüllü Uyumu Etkileyen Sosyal Faktörlerin Vergi Tahsilât Oranları ile İlişkisi: Doğu Karadeniz Bölgesindeki Seçilmiş İllerde Bir Araştırma". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, 241-266.
- Öz, E. ve Bozdoğan, K. (2019). "Ülke Örneklerinde Karşılaştırmalarla Türk Uzlaşma Müessesesine Öneriler". *Maliye Dergisi*, Derleme Makalesi, Sayı 177, 330-353.
- Özdemir, A. ve İnce, G. D. (2021). "OECD Ülkelerinde Sosyal Yardımların Yoksulluk Üzerine Etkisi". Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma ve Toplum, *Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 2633-2658.
- Özdemir, H. (2012). "Türkiye’de İç Göçler Üzerinde Genel Bir Değerlendirme". İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 30, 1-18.

- Özdemir, P. (2015). “Vergi Kültürü ve Göstergeleri: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”. Çukurova Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), 175-188.
- Özkan, E. (2017). “Vergi Kültürü ve Ahlakının Gelişiminde Eğitim Faktörünün Rolü”. Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı 289, 473-486.
- Öztürk, N. (2019). “Vergi Bilincini Şekillendiren En Etkili İç ve Dış Faktörler”. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2), 792-802.
- Özveren, G. A. (2013). Vergi İndirimleri Politikalarının Küreselleşme ve Piyasa Ekonomisi Bağlamında Değerlendirilmesi: Türk Vergi Sistemi Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Mali Hukuk Programı, Yüksek Lisans Tezi, 1-128.
- Preez, H. D. (2018). “Constructing the Fundamental Principles of Taxation Through Triangulation”. University of Pretoria, *The Ata Journal of Legal Tax Research*, Vol. 16, No 2, 25-45.
- Radvansky, M. ve Stefanik, M. (2016). “Situation Report on Informal Economy and Employment in Serbia”. Slovak Academy of Sciences, 1-71.
- Remeikiene, R.; Gaspareniene, L.; Ghadysas, V. ve Cepel, M. (2018). “Identification of the Shadow Economy Determinants for the Eurozone Member States: Application of the MIMIC Model”. *Journal of Business Economics and Management*, 6 (19), 777-796.
- Reut, A. V. (2019). “Legal Measures of Overcoming Tax Culture Shocks and Tax Culture Lags”. Masarky University, Vol. 2, No. 14, 77-95.
- Roca, C. (2001). “Strategies to Develop a Tax Culture”. Superintendent of Tax Administration, Guatemala, 1-32.
- Ruzek, W. (2015). “The Informal Economy as a Catalyst for Sustainability”. Florida State University, Department of Geography, 7, 23-34.
- Sadykov, T. G. (2020). “Tax Culture – the Basis of Russian Tax System”. Department of Humanities and Socio-Economic Sciences, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, Vol. 447, 296-299.

- Sakıncı, S. ve Cura, S. (2012). “Mali Sosyalleşme ve Kültür İlişkisi”. A. K. Çelebi (ed.). içinde Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler. (s. 33-59). Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını, Yayın No: 2012/418: Ankara.
- Sancar Özkök, C. (2017). “Kayıt Dışı Ekonominin Vergi Denetimi ve Parasal Oran Yöntemiyle Analizi: Türkiye Örneği”. Gümüşhane Üniversitesi, KADMYO, *Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 31-41.
- Sandalcı, U. ve Sandalcı, İ. (2017). “Vergi Ahlakı ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi: OECD Ülkeleri Özelinde Bir İnceleme”. Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *Maliye Bölümü, Sakarya İktisat Dergisi*, 70-93.
- Sarıca, A. O. (2006). Kayıt Dışı İstihdam ve Mücadele Yöntemleri. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Planlama Uzmanlığı Tezi, 1-158.
- Savaş, A. (2017). “Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi: Kapsamı, Etkileri ve Öneriler”. *Sayıştay Dergisi*, Sayı 72, 51-66.
- Savcı, M. (2015). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin İşçi Perspektifinde Nedenleri, Boyutları ve Sonuçları Üzerine İnceleme. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-86.
- Schneider, F. (2011). “The Shadow Economy and Shadow Economy Labor Force: What Do We (Not) Know?”. Johannes Kepler University of Linz and IZA, Discussion Paper, No. 5769, 1-69.
- Schneider, F. (2013). “Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 Other OECD Countries from 2003 to 2012: Some New Facts”. Johannes Kepler University, 1-7.
- Schneider, F. (2014). “The Shadow Economy and Shadow Labor Force: A Survey of Recent Developments”. Johannes Kepler University of Linz and IZA, *Discussion Paper Series, Discussion Paper No. 8278*, 1-166.
- Schneider, F. (2016). “Estimating the Size of the Shadow Economies of Highly-Developed Countries: Selected New Results”. *Cesifo Dice Report 4*, 44-53.

- Schneider, F. ve Enste, D. H. (2000). "Shadow Economies: Size, Causes and Consequences". *Journal of Economic Literature* Vol. 38, 77-114.
- Schneider, F. ve Williams, C. C. (2013). "The Shadow Economy". The Institute of Economic Affairs, 1-184.
- Schneider, P.; Ang, L. H.; Sembera, J. ve Silva, R. (2017). "The Role of the Informal Sector in a Rurbanised Environment". 26-52.
- Sinkūniene, K. ve Levisauskaite, K. (2010). "Analyzing Macroeconomic Indicators of the Tax System From A Tax-Cultural Perspective". *Taikomoji Ekonomika: Sisteminial Tyrimai*, 4 (1), 29-51.
- Sugözü, İ. H. (2008). Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Teorisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1-289.
- Suhaimi, N. H. B.; Al Mamun, A.; Zainol, N. R. B. ve Permarupan, P. Y. (2016). "Characteristics of Informal Micro-Entrepreneurs in Malaysia". *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol 7, No 2, 127-136.
- Süyen, Ö. (2019). Yoksulluk ve Kayıt Dışı Ekonomi Arasındaki İlişki. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-111.
- Şahin, A. (2009). Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Ahlakı Etkileşimi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-159.
- Şahin, M. (2016). "Mükellef Psikolojisi: Teorik Bir İnceleme". *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 5 (10), 52-65.
- Şahin, M. ve Hatırlı, S. A. (2016). "Türkiye’de Vergi Uygulamaları ve Vergi Ahlakı İlişkisi: Trabzon, Giresun ve Gümüşhane İlleri Örneği". *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 7 (18), 252-272.
- Şamilli, A. (2017). "Azerbaycan Vergi Sistemindeki Sorunlar ve Vergileme İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler*

Fakültesi, Maliye Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 9, 67-79.

Şanver, C. (2017). “Türk Vergi Sisteminde Vergi Kabahat ve Suçlarına Uygulanan Yaptırımların Caydırıcılığı Araştırması”. *Yönetim Bilimler Dergisi*, 15 (29), 91-106.

Şen, A. (2015). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Vergi İlişkisi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-127.

Tahmasebi, M. ve Rocca, M. (2015). “A Fuzzy Model to Estimate the Size of the Underground Economy Applying Structural Equation Modeling”. *Journal of Applied Economics*, 2 (18), 347-368.

Tan, Y.; Habibullah, M. S.; Ranjane Kaliaan, S. ve Radam, A. (2017). “Some New Estimates of Shadow Economy for 80 Countries Using Pooled Mean Group Estimator”. *International Journal of Business and Society*, 1 (18), 133-156.

Tayfur, İ. (2018). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Etkileyen Faktörler. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi Finans Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-92.

Taytak, M. (2016). “Vergi Kültürünü Belirleyen Faktörler ve Mükelleflerin Demografik Özelliklerinin Vergi Kültürü Üzerindeki Etkisi”. Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 5 (7), 1933-1957.

Tekçe, H. M. (2016). “Mükelleflerin Kayıt Dışı Ekonomiye Yönelme Nedenleri: OSTİM Organize Sanayi Örneği”. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2 (4), 117-134.

Tekece, N. (2010). Kayıt Dışı Ekonomi-Ölçülmesi Türkiye’deki Boyutları ve Sonuçları. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-147.

Tekinarslan, M. (2011). Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Kamu Politika ve Stratejileri. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1-274.

- Teyyare, E. (2018). "OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonomi ve Kurumsal Kalite İlişkisi". Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14 (1), 51-65.
- Teyyare, E. ve Kumbaşlı, E. (2016). "Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (4), 1-29.
- Toksöz, G. ve Memiş, E. (2020). "Gender Inequalities in Informal Employment and Wage Gap in Turkish Manufacturing Case". *Athens Journal of Business & Economics*, Vol. 6, Issue 2, 145-172.
- Toktaş, Y. (2010). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği'ne Üye Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi ve Olumsuz Etkileri. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, İktisat Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-177.
- Torgler, B. (2004a). "Tax Morale in Asian Countries". Georgia State University, *CREMA Working Paper No. 2004-02*, 1-34.
- Torgler, B. (2004b). "Tax Morale, Trust and Corruption: Empirical Evidence from Transition Countries". *CREMA Working Paper No. 2004-05*, 1-24.
- Trebicka, B. (2014). "Mimic Model: A Tool to Estimate the Shadow Economy". Aleksander Moisiu University, *Academic Journal of Interdisciplinary Studies, MCSER Publishing*, Vol. 3, No. 6, 205-300.
- Tunç, M. (2007). Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler, Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, İstihdam ve Meslek Uzman Yardımcısı, Uzmanlık Tezi, 1-92.
- Tümerkan Albayrak, E. ve Birinci, M. (2017). "Sosyal Devlet Modelleri: Sosyal Demokrat Model, İsveç-Norveç Örneği". İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, *Journal Social Work*, Vol. 1, Issue 1, 64-100.
- Uyanık, A. (2019). "Vergi Bilince ve Vergiye Gönüllü Uyumun Vergi Gelirlerine Etkilerinin Değerlendirilmesi". *Maliye Dergisi*, Araştırma Makalesi, 354-386.

- Uzun, M. (2015). Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Ahlakına Etkisi: Sakarya İli Örneği. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-94.
- Üçok, A. (2015). “Shadow Economy in Turkey and the Role of the Tax Audit for the Prevention of the Shadow Economy”. Bournemouth University, Msc International Taxation and Finance, Research Project, 1-68.
- Ünal, S. (2018). Türkiye’de Vergi Aflarının Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-89.
- Üyümez, M. E. (2016). “Vergi Mevzuatının Karmaşıklığı ve Uzlaşma Yöntemi Bağlamında Vergi Uyumunun Değerlendirilmesi”. Anadolu Üniversitesi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 8 (1), 75-92.
- Valiyev, A. (2020). “Attaining SDG in Azerbaijan: The Challenges of Economic Transformation and Job Creation”. International Labour Office, 1-59.
- Vanderberg, N. (2014). “The Informal Economy: A Literature Review”. 1-25.
- Vergi Uzmanları (2020). Ankara: Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Vergi Dairelerinin Yapılandırılması (Görüş ve Öneri Formu). 1-21.
- Wang, S.; Yuan, Y. ve Wang, H. (2019). “Corruption Hidden Economy and Environmental Pollution: A Spatial Econometric Analysis Base on China’s Provincial Panel Data”. *International Journal of, Environmental Research and Public Health*, 1-23.
- Yandık, F. M. (2017). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Gelir Vergisi Hâsılatı Üzerindeki Etkisi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-122.
- Yanici Erdal, İ. Ö. (2019). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Kayıt dışı İstihdamla Mücadele Politikaları”. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, 225-246.
- Yeniçeri, H. ve Demir, E. (2020). “7143,7186 Sayılı Yasalar ve 1948 Sayılı Cumhurbaşkanı Kararı Kapsamında Varlık Barışında Son Durum”. *Mali Çözüm Dergisi*, Derleme Makale, 30 (160), 39-53.

- Yereli, A. B. (2017). “Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’deki Durum”. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü Öğretim Üyesi, *İnşaat Sanayi Dergisi*, 40-45.
- Yeşilyurt, H. (2016). “Bazı Açılardan Türk Vergi Sistemi Eleştirisi: Kirli Yaşıyoruz, Temizmiş Gibi Yapıyoruz”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 235-258.
- Yılmaz, H. (2019). Vergi Kültürünün İnşası. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-260.
- Yılmaz, M. (2019). Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Azaltılmasına Vergi Denetiminin Etkinliği, Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Denetim Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1-98.
- Yöney, E. (2019). Türkiye’de Vergi Kültürü: Değerler ve Vergi Davranışı Açısından Bir Modelleme. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1-184.
- Yurdakul, A. (2013). Vergi Ahlakı ve Vergi Ahlakını Belirleyen Faktörlerin Analizi: Bursa İli Örneği. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Maliye Teorisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1-270.
- Yurdakul, F. B. (2014). Almanya’da Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikaları ve Uygulamalarının Yabancı İşgücüne Etkilerinin Değerlendirilmesi. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurtdışı İşçi Hizmetleri Uzmanlık Yeterlilik Tezi, 1-73.
- Yücebaş, R. (2014). Arz Yanlı İktisat Bakış Açısıyla Kayıt Dışı Ekonomi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-109.
- Zencir, Y. (2019). Türkiye’de Bankacılık Ürünleri Kullanımının Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1-87.
- Zengin, H. ve Tütüncü, A. (2016). “Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini ve Vergi Gelirleri ile Arasındaki İlişki”. Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 73-86.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Açıkgöz, E. (2019). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi: Kayıp Zenginlik. Erişim: 18 Eylül 2020, <https://www.yatirimkredi.com/turkiyede-kayit-disi-ekonomi-kayip-zenginlik.html>.
- Aykın, H. (2017). Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı, Sınıflandırması, Nedenleri, Ölçülmesi, Büyüklüğü. *Vergi Dosyası*, Erişim: 23 Mart 2020, <https://vergidosyasi.com/2017/04/16/kayitdisi-ekonomi-kavrami-siniflandirmasi-nedenleri-olculmesi-buyuklugu/>.
- Aykın, H. (2018). Vergi Yapısı Kavramı: Dolaylı ve Dolaysız Vergiler. *Vergi Dosyası, Vergi Akademi*, Erişim: 09 Mayıs 2021, <https://vergidosyasi.com/2018/06/09/vergi-yapisi-kavrami-dolayli-dolaysiz-vergiler/>.
- Bayramoğlu, B. (2016). ABD Yönetim Sistemi Üzerine Bir İnceleme. Gençler Başkanlık Sisteminin Tanıyor Projesi, Sahipkiran Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor, Erişim: 11 Haziran 2020, <http://sahipkiran.org/2016/07/30/abd-yonetim-sistemi/>.
- Çevik, D. (2019). Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Vergi Politikası. Gelir Uzman Yardımcısı, Erişim: 21 Ekim 2020, <https://www.alomaliye.com/2019/08/19/kayit-disi-ekonomi-ile-mucadele/>.
- I Am Expat. German Tax System & Taxes in Germany. Retrieved September 28, 2021, <https://www.iamexpat.de/expat-info/taxation-germany/german-tax-system>.
- ILO (2020). Informal Economy in China and Mongolia. Retrieved August 5, 2020, <https://www.ilo.org/beijing/areas-of-work/informal-economy/lang--en/index.htm#banner>.
- Karyağdı, N. (2020). 2019’da Türkiye’de Vergi İnceleme Oranı %1,45. Vergi Algı, Erişim: 05 Ekim 2021, <https://vergialgi.net/2019d-turkiyede-vergi-inceleme-orani>.
- OECD (2018). United States. Retrieved June 27, 2020, <https://data.oecd.org/united-states.htm>.

- SGK (2021). Kayıt Dışı İstihdam Oranı. Erişim: 09 Ocak 2022, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan%20kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari.
- Suçiçek, M. (2020). Vergini Düzenli Öde İndirimi Al. Yeminli Mali Müşavirlik, Erişim: 01 Aralık 2020, <https://www.andspica.com.tr/makaleler/vergini-duzenli-ode-indirimi-al>.
- The World Bank (2020). Azerbaijan, Retrieved August 8, 2020, <https://data.worldbank.org/country/azerbaijan?view=chart>.
- The World Bank (2020). China. Retrieved July 25, 2020, <https://data.worldbank.org/country/china>.
- WEF (2017) This Developed Country's Shadow Economy is Worth one-fifth of its GDP. Retrieved July 5, 2020, <https://www.weforum.org/agenda/2017/08/this-country-s-shadow-economy-is-worth-one-fifth-of-its-gdp/>.
- Türkey, İ. (2018). Vergi Harcamaları ve 2016 Vergi Harcamaları Raporu, VERGİALGI. Erişim: 11 Mayıs 2022, vergialgi.net/vergi-harcamalari-ve-2016-vergi-harcamalari-raporu.
- TCMB (2021). Tüketici Fiyatları. Erişim: 08 Mayıs 2021, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatlari>.
- TÜİK (2020). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2020. Erişim: 11 Nisan 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-arastirmasi-2020-37404>.
- TÜİK (2022). Erişim: 23 Mart 2022, <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=22789>.
- Wikipedia (2018). Informal Economy of China. Retrieved August 8, 2020, https://en.wikipedia.org/wiki/Informal_economy_of_China.